

**TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING
IN NEDERLAND (V.G.N.)**

UIT DE INHOUD:

- DRS. J. BROUWER EN H. VAN DER VEEN: EIND-EXAMENPROBLEMATIEK BIJ GESCHIEDENIS-II
- M.W. HARTOG, Y. HERINGA, P. v. HORSEN NAMENS DE W.E.G.: HET TENNESSEEPROJECT VAN DE CEGES. COMMENTAAR BIJ HET "EXPERIMENTELE" CENTRAAL SCHRIFTELIJK EIND-EXAMEN-GESCHIEDENIS 1978 (1e TIJDVAK)
- THEMAGROEP "VIETNAM EN DE GREAT SOCIETY": LYNDON B. JOHNSONS GREAT SOCIETY
- MEDEDELINGEN
- BOEKBESPREKINGEN

KLEIO

VERSCHIJNT MAANDELIJKS 19e JAARGANG - 9 - 1978

VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSIINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

ALGEMEEN BESTUUR

DRS. J. BOUWSMA, *voorzitter*, Brokmui 40, 9101 EZ Dokkum, tel. 05190-3598.
MEVR. DRS. E.J. KARREMAN, *vice-voorzitter*, Van Limburg Stirumstraat 13, 3581 VB Utrecht, tel. 030-514052.
MEVR. M.I. RÖDER, *1e secretaresse*, Van Tuyl van Serooskerkenstraat 113, 2273 CD Voorburg, tel. 070-861890.
DRS. J. DREWES, *2e secretaris*, Bachlaan 58, 1817 GK Alkmaar, tel. 072-112015.
J.L. FRIELING, *penningmeester*, Prinses Beatrixlaan 31, 2341 TW Oegstgeest, tel. 071-152794.
DRS. G.J. SLOOTWEG, *redactie Kleio*, Van Kinsbergenlaan 21, 3742 PH Baarn, tel. 02154-15047.
MEVR. D.H. VERHAGEN, *didaktiekcommissie*, Wortelhaven 16, 9101 NM Dokkum, tel. 05190-4560.
M.J. VAN VELZEN, *onderwijsadviescommissie*, Mgr. van Gilsstraat 6, 6461 VG Kerkrade, tel. 045-455941.
J.P.M. HENKES, *mavo-lbo-commissie*, Kerkendijk 96b, 5712 EW Someren-Heide, tel. 04937-3230.
J. ENGBERS, *pedakcommissie*, Roest 2, 5491 XX Olland, tel. 04138-3138.
K. VAN DIJK, *programmacommissie bijscholing*, De Hoghe Weijdt 13, 1851 EB Heiloo, tel. 072-333570.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte, wijzigingen en opzegging van het lidmaatschap meedelen aan: **Administratie V.G.N., J.W. Gelfod, Veenendaalkade 256, 2547 AX Den Haag, tel. 070-674100.** Bij dit adres kan men ook terecht voor informatie over contributiebetaling en voor het aanvragen van een abonnement op *Kleio* (voor actieve leraren/leraressen alleen mogelijk met goedvinden van het bestuur van de V.G.N.) of van losse nummers van *Kleio*.

Nieuwe leden worden verzocht bij hun aangifte mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoonnummer en adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

Contributies en andere betalingen het liefst zo spoedig mogelijk na ontvangst van de acceptgirokaart storten op gironummer 128701 t.n.v. penningmeester van de V.G.N., Vreeswijkstraat 329, Den Haag.

Contributies vanaf 1 januari 1978:

<i>Gewone leden</i>	a. docenten havo, vwo en hbo	f 72,—
	b. docenten mavo	f 48,—
	c. echtparen	f 72,—

Buitengewone leden (gepensioneerden en zij die wel geschiedenisbevoegdheid hebben maar geen les geven op scholen voor mavo, havo, vwo en hbo)

f 42,—

Aspirantleden (maximum 4 jaar)

f 36,—

Abonnement op *Kleio* voor niet-leden per kalenderjaar

f 50,—

REDAKTIE VAN KLEIO, het tijdschrift van de V.G.N.

MEVR. DRS. J. RIJKEN, *voorzitter*, Maasstraat 72A3, 1078 HL Amsterdam, tel. 020-715133.

DRS. F.R. KAT, *secretaris*, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen, tel. 03448-1686.

J.L. FRIELING, *penningmeester*, Prinses Beatrixlaan 31, 2341 TW Oegstgeest, tel. 071-152794.

DRS. G.J. SLOOTWEG, Van Kinsbergenlaan 21, 3742 PH Baarn, tel. 02154-15047.

J. HARDERWIJK, Dorpsstraat 54, 3611 AG Oud-Zuilen, tel. 030-432876.

DRS. P. VAN HEES, Utrecht.

DR. S.Y.A. VELLENGA, Utrecht.

DRS. F.G. VAN BAARDEWIJK, Utrecht.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie

DIDAKTIEKCOMMISSIE

MEVR. D.H. VERHAGEN, *voorzitter*, Wortelhaven 16, 9101 NM Dokkum, tel. 05190-4560.

DRS. J. BROUWER, *vice-voorzitter*, Mozartstraat 33, 6661 BH Elst, tel. 08819-1831.

H. VAN DER VEEN, *secretaris*, Bocht Oosterdiep 24, 9641 JK Veendam, tel. 05987-14919.

DRS. J. BAALBERGEN, *1e penningmeester*, Sandbergstraat 8, 1391 EL Abcoude, tel. 02946-3207, postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.

H. DE LANGE, *2e penningmeester*, Rhijnsburglaan 23, 8181 XW Heerde, tel. 05782-2516.

DRS. L.G. DALHUISEN, Postdam 5, 2361 BV Warmond, tel. 01711-2834.

P. DOVES, Praamstraat 32, 1503 KN Zaandam, tel. 075-161062.

B. MOLENKAMP, Meerhoek 627, 5403 AC Uden, tel. 04132-64753.

V. SCHIPPER, Croesinckplein 120, 2722 EE Zoetermeer.

- * ENNEN, Dr. Edith, De Europese stad in de middeleeuwen,
224 pag. met kaarten f. 32,50
- GIBBS-SMITH, Charles, De uitvindingen van Leonardo da Vinci,
geb., geill., 112 pag. f. 19,50/27,50
- JAPPE ALBERTS, Prof. dr. W., De middeleeuwse stad,
2de druk, paperback, geill., 116 pag. f. 18,25
- KEMPERS, Ir. R.T.W., Antieke vuurwapens
3de druk, geb. geill., 240 pag. f. 41,—
- KRISTENSEN, Prof. dr. W.B., Inleiding tot de Godsdienstgeschie-
denis,
paperback, geill., 156 pag., f. 18,25
- LENSELINK, J., Vuurwapens van 1840 tot heden,
4de druk, geb. geill., 256 pag., f. 51,—
- LINDEBOOM, Prof. dr. G.A., Geschiedenis van de medische
wetenschap,
paperback, geill., 198 pag., f. 20,25
- MAGNUSSON, Magnus, Goden en helden van de Vikingen,
geb., geill., 128 pag., f. 29,50
- MARX, Karl, Het Kapitaal,
10de druk, paperback, 640 pag., f. 29,—
- MASSON, Prof. Ph., Scheepvaart in de 20ste eeuw,
geb., geill., 176 pag., f. 46,—
- * MEINTJES, Johannes, De boerenoorlog in beeld,
geb., geill., 176 pag., f. 34,50
- MEIR, Golda, Mijn leven,
3de druk, geb. geill., 412 pag., f. 32,50
- MÜNCHING, L.L. van, De Nederlandse koopvaardijvloot in de
tweede wereldoorlog,
geb., geill., 350 pag., f. 69,50
- * PARKER, Angela en Geoffrey, Europese soldaten 1550-1650,
paperback, geill., 64 pag., f. 13,50
- * POWER, Eileen, De vrouw in de middeleeuwen,
paperback, geill., 112 pag., f. 19,50
- * STEINBERGER, Prof. dr. G., e.a., De Bijbel en het Christendom,
"Grondteksten van de kerkgeschiedenis",
4 dln., geb., geill., 260 pag., p.d. f. 85,—
- VAUGHAN, Prof. dr. Richard, De Bourgondiërs,
geb. 248 pag., f. 37,90
- VERGER, Jacques, Universiteiten in de middeleeuwen,
geb. ca. 150 pag., f. 27,50
- WERVEKE, Prof. dr. H. van, Filips van de Elzas,
paperback, geill., 134 pag., f. 18,25
- WINTER, Joh. Maria van, Ridderschap,
2de druk, paperback, geill., 112 pag., f. 18,25
- WINTER, Joh. Maria van, Van soeter cokene,
paperback, geill., 176 pag., f. 28,50

Archeologie, Geschiedenis Kunst en Cultuur van Fibula - Van Dishoeck en De Haan

Verkrijgbaar in de boekhandel of door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgironummer 551 955 t.n.v. Unieboek te Bussum, met vermelding van de gewenste titels. Na ontvangst van het gestorte geld worden de boeken U terstond toegezonden.

Alle prijzen zijn onder voorbehoud.

* Verschijnen in de loop van 1978

Archeologie en Oude Geschiedenis

FESTOEN, feestbundel aangeboden aan Prof. dr. A.N. Zadoks-Josephus Jitta, geb. geill., 700 pag., f. 180,—
GLOCHENBECHERSYMPOSION, Oberried 1974, Geb., geill., 502 pag., f. 180,—
PALAEOHISTORIA, jaarlijkse uitgave van het Biologisch Archeologisch Instituut te Groningen, prijs en omvang variëren, verkrijgbaar de jaargangen I, V, VIII, XII, XIV, XV, XVI. XVII en XVIII
* ALDRED, Cyril, Juwelen van de farao's, paperback, 128 pag. waarvan 64 fullcolour f. 24,50
BAART, Drs. J. en Drs. H.H. van Regteren, Altena e.a., Opgravingen in Amsterdam, geb., geill., 524 pag., f. 41,—
BARTELINK, Dr. G., e.a., Woordenboek der Oudheid, verschenen zijn afleveringen 1 t/m 11, per afl. f. 24,—
aflevering 1 1/m 5 ook gebonden per afl. f. 98,—
BORGHOUTS, Dr. J.F., Egyptische sagen en verhalen, paperback, geill., 198 pag., f. 15,—
BRONGERS, J.A. en P.J. Woltering, De Prehistorie van Nederland, economisch / technologisch paperback, geill., 160 pag., f. 22,50
CLASON, Dr. A.T., Jacht en veeteelt in de Oudheid en Middeleeuwen, geb., geill., 240 pag., f. 49,50
ES, Prof., dr. W.A. van, De Romeinen in Nederland, paperback, geill., 232 pag., f. 25,50
HERODOTUS, Historiën, 5de druk, geb., 572 pag., f. 32,50
KLOK, Drs. R.H.J., Archeologisch reisboek voor Nederland 2de druk, geb., geill., 370 pag., f. 35,—
TADEMA SPORRY, Bob en A.A.Tadema, Operatie Farao's, paperback, geill., 176 pag., f. 28,50
VERGOTE, Prof. dr. J., De Egyptenaren en hun godsdienst, 4de druk, paperback, geill., 128 pag., f. 18,25
ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, Prof. dr. A.N., Antieke cultuur in beeld, 8ste druk, geb. geill., f. 34,—

Vaderlandse Geschiedenis

ALGEMENE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN, 15 delen, geb. ca. 200 ill., ca. 440 pag., f. 95,—/115,—
MARITIEME GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN, 4 delen, geb., geill., 400 pag., f. 95,—/115,—
TOPOGRAFISCHE EN MILITAIRE KAART VAN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN,

losse kaarten f. 26,—
set à 65 bladen incl boek (in casette) f. 1.138,—
* BOOGMAN, Dr. J.C., Rondom 1848, De politieke geschiedenis der Nederlanden 1840-1858 geb., geill., ca. 150 pag., f. 36,50
BOXER, Prof. dr. C.R., Jan Compagnie in oorlog en vrede, geb., geill., 144 pag., f. 29,50
BRIELS, Dr. J., De Zuidnederlandse immigratie 1572-1630, paperback, geill., ca. 144 pag., f. 22,50
* BRUGMANS, Prof. dr., I.J., Stapvoets voorwaarts, sociale geschiedenis van Nederland in de 19de eeuw, 2de druk, geb., geill., ca. 128 pag., f. 29,50
BRUYN, Dr. J.R., e.a., Honderd jaar Engelandvaart, stoomvaart maatschappij Zeeland 1875-1975, geb. geill., 335 pag., f. 51,—
CALDECOTT-BAIRD, Duncan, (ed.), Huurling in de lage landen 1572-1574, dagboek van Walter Morgan, paperback, geill., 166 pag., f. 28,50
* DASBERG, Dr. L., en Drs. H. Jansing, Meer kennis, meer kans. Het Nederlandse onderwijs 1840-1914, paperback, geill., 96 pag., f. 19,50
* ELIAS, Mr. A.M., Een minister op dienstreis, W.F. Röell in 1807 per koets door Frankrijk, paperback, geill., 200 pag., f. 29,50
ELIAS, Drs. B.G.J., De Tachtigjarige oorlog, (geill. geschiedenis van), paperback, 180 pag., f. 29,50
* HOMAN, Gerlof D., Nederland in de Napoleontische tijd, paperback, geill., ca. 200 pag., f. 36,50
LINDEN, Ir. J.A. van der, Topografische en militaire kaart van het koninkrijk der Nederlanden f. 14,50
PARKER, Geoffrey, Van Beeldenstorm tot Bestand, paperback, geill., ca. 300 pag., f. 36,50
PARKER, Geoffrey, Het Spaanse leger in de lage landen, paperback, geill., 304 pag., f. 37,50
REYEN, Paul E. van, Middeleeuwse kastelen, 3de druk, paperback, geill., 184 pag., f. 24,50
SCHEERDER, J., De Beeldenstorm, 2de druk, paperback, geill., 144 pag., f. 19,50
SCHWARTZ, Gary, Rembrandt, alle etsen op ware grootte, 232 pag., 3 losse bladen, f. 29,50
* gebonden in cassette f. 55,—
STAKENBURG, Dr. A.J., Zakkendragers van Rotterdam, geb. geill., 58 pag., f. 18,—

* TEMPLE, William, Ambassadeur in de lage landen (ed. D.J. Rooda), Observations upon the United Provinces. paperback, geill., 176 pag., f. 27,50
* VLEGGEERT, J.C., Kinderarbeid in de negentiende eeuw, 2de druk, paperback, geill., 106 pag., f. 18,50
VRANKRIJKER, Dr. A.C.J. de, De historie van de vesting Naarden, 3de druk, paperback, geill., 144 pag., f. 9,90
VRIES, Joh. de, Economische geschiedenis van Nederland tijdens de 20ste eeuw, 3de druk, paperback, 208 pag., f. 25,50

Algemene Geschiedenis

National Geographic / De Haan

GROTE TIJDPERKEN uit de Geschiedenis

Dagelijks leven in Bijbeltijd, 3de druk f. 53,50
Griekenland en Rome, 3de druk f. 53,50
Riddertijd, 2de druk f. 53,50
Renaissance, 2de druk f. 53,50
Serie intekening Grote Tijdperken uit de Geschiedenis, bestaande uit:
Dagelijks leven in Bijbeltijd, Griekenland en Rome, Riddertijd, Renaissance per deel f. 47,50

CULTUURSERIE

Grote Godsdiensten f. 57,—
Wonderbaarlijk diergedrag f. 57,—
Avontuur van de zee f. 57,—
* De Indianen f. 57,—
Serie intekening Cultuur-serie, bestaande uit: Grote Godsdiensten, Wonderbaarlijk diergedrag, Avontuur van de zee, De Indianen, per deel f. 51,—

NEDERLANDS KUNSTHISTORISCH JAARBOEK

jaarlijkse uitgave van de Stichting Kunsthistorisch Jaarboek, prijs en omvang variëren.

Alle jaargangen (1950-1976), behalve 21, voorradig

BOER, Prof. dr. W. de, e.a. Gestalten der Geschiedenis 3de druk, paperback, 252 pag. f. 24,50
CHRISTENSEN, A.E., Scheepvaart van de Vikingen geb., geill., 160 pag. f. 35,50
EDWARDS, Paul, Equiano's reizen, paperback, geill., 114 pag. f. 28,50

Drs. J. Brouwer en H. van der Veen:
EINDEXAMENPROBLEMATIEK BIJ GESCHIEDENIS - II.
De experimenten van 1976 en 1977.

1. Inleiding.

Na de eerste verkenning van het terrein van de eindexamenproblematiek bij geschiedenis en staatsinrichting (Kleio 17 (1976)590 - 600) verdient het aanbeveling dat gebied verder in kaart te brengen. Zowel binnen als buiten de V.G.N. behoort de discussie over deze problematiek voortgang te blijven vinden. Wachten met de discussie tot het advies van de C.E.G.E.S. verschenen is, betekent in versneld tempo een achterstand inhalen en daarvoor zal de toegemeten tijd waarschijnlijk onvoldoende zijn. Het is daarom goed tussentijds een balans op te maken. De eerste tussentijdse balans had als onderwerp becommentarieerde reacties op een eventueel in te voeren c.s.e.g.s. en die op de werkzaamheden van de C.E.G.E.S. in de eerste fase (de gecoördineerde proefwerken van 1973 en 1974). In deze nota worden genoemde lijnen doorgetrokken. Het onderwerp is nu: C.E.G.E.S. in de tweede fase, experimenten op basis van vrijwilligheid, ingepast in het landelijk schriftelijk eindexamen. In dit kader hebben tot nu toe twee experimenten plaatsgevonden: in 1976 over de onderwerpen "De Koude Oorlog, april 1945 tot oktober 1964" en "Van Nederlands Indië tot Indonesië, 7 december 1942 tot 27 december 1949" en in 1977 over "Nederland in de crisisjaren, 1929 tot 1939" en "Het Midden-Oosten, 1915 tot 1967". Voor 1978 staan op het programma "Rusland onder Stalin, 1927 tot 1953/56" en "De Verenigde Staten van Amerika, 1917 tot 1941" en voor 1979 "Nederland na 1945" en "Het einde van het Britse en Franse Wereldrijk".

Een drietal overwegingen heeft ons er toe gebracht de eerste twee experimenten uit de tweede fase reeds in dit stadium didactisch te evalueren. Het advies van de C.E.G.E.S. zal waarschijnlijk in december 1978 uitgebracht worden. Een didactische evaluatie van de tot dat moment gehouden experimenten zou minstens 24 tijdvakken (28 per jaar bij 4 schooltypen) omvatten. Daarnaast verdient het de voorkeur een evaluatie van de experimenten zo spoedig mogelijk te publiceren.

2. Overzicht

Tot nu toe zijn er in de discussies over de eindexamenproblematiek twee aspecten te onderscheiden:

de experimenten van de C.E.G.E.S. en het voor en tegen van een eventueel c.s.e.g.s.

Naast het schoolonderzoek zoekt men naar een bepaalde vorm van externe controle. Puntsgewijs weergegeven is de situatie de volgende.

1. Externe controle is wenselijk.

Niet duidelijk is gemaakt op grond van welke redenen deze externe controle gewenst is. Gaat het om financiële, organisatorische of didactische redenen of wil men komen tot een uniform systeem van toetsing om de maatschappelijke waarde van de verworven diploma's te garanderen? Gaat het om de rechtsgelijkheid van de leerlingen en wil men daarom komen tot een vorm van objectieve toetsing of is het de bedoeling dat alle eindexamenvakken extern getoetst zullen worden.

Een uitvoerige toelichting op het waarom van externe controle achten wij niet alleen gewenst, maar voor een beoordeling van de C.E.G.E.S.-experimenten noodzakelijk.

VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSIINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

ALGEMEEN BESTUUR

DRS. J. BOUWSMA, *voorzitter*, Brokmui 40, 9101 EZ Dokkum, tel. 05190-3598.
MEVR. DRS. E.J. KARREMAN, *vice-voorzitter*, Van Limburg Stirumstraat 13, 3581 VB Utrecht, tel. 030-514052.
MEVR. M.I. RÖDER, *1e secretaresse*, Van Tuyl van Serooskerkenstraat 113, 2273 CD Voorburg, tel. 070-861890.
DRS. J. DREWES, *2e secretaris*, Bachlaan 58, 1817 GK Alkmaar, tel. 072-112015.
J.L. FRIELING, *penningmeester*, Prinses Beatrixlaan 31, 2341 TW Oegstgeest, tel. 071-152794.
DRS. G.J. SLOOTWEG, *redactie Kleio*, Van Kinsbergenlaan 21, 3742 PH Baarn, tel. 02154-15047.
MEVR. D.H. VERHAGEN, *didaktiekcommissie*, Wortelhaven 16, 9101 NM Dokkum, tel. 05190-4560.
M.J. VAN VELZEN, *onderwijsadviescommissie*, Mgr. van Gilsstraat 6, 6461 VG Kerkrade, tel. 045-455941.
J.P.M. HENKES, *mavo-lbo-commissie*, Kerkendijk 96b, 5712 EW Someren-Heide, tel. 04937-3230.
J. ENGBERS, *pedakcommissie*, Roest 2, 5491 XX Olland, tel. 04138-3138.
K. VAN DIJK, *programmacommissie bijscholing*, De Hoghe Weijdt 13, 1851 EB Heiloo, tel. 072-333570.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte, wijzigingen en opzegging van het lidmaatschap meedelen aan: **Administratie V.G.N., J.W. Gelfod, Veenendaalkade 256, 2547 AX Den Haag**, tel. 070-674100. Bij dit adres kan men ook terecht voor informatie over contributiebetaling en voor het aanvragen van een abonnement op *Kleio* (voor actieve leraren/leraressen alleen mogelijk met goedvinden van het bestuur van de V.G.N.) of van losse nummers van *Kleio*.

Nieuwe leden worden verzocht bij hun aangifte mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoonnummer en adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

Contributies en andere betalingen het liefst zo spoedig mogelijk na ontvangst van de acceptgirokaart storten op gironummer 128701 t.n.v. penningmeester van de V.G.N., Vreeswijkstraat 329, Den Haag.

Contributies vanaf 1 januari 1978:

<i>Gewone leden</i>	a. docenten havo, vwo en hbo	f 72,—
	b. docenten mavo	f 48,—
	c. echtparen	f 72,—
<i>Buitengewone leden</i> (gepensioneerden en zij die wel geschiedenisbevoegdheid hebben maar geen les geven op scholen voor mavo, havo, vwo en hbo)		f 42,—
<i>Aspirantleden</i> (maximum 4 jaar)		f 36,—
<i>Abonnement op Kleio</i> voor niet-leden per kalenderjaar		f 50,—

REDAKTIE VAN KLEIO, het tijdschrift van de V.G.N.

MEVR. DRS. J. RIJKEN, *voorzitter*, Maasstraat 72A3, 1078 HL Amsterdam, tel. 020-715133.
DRS. F.R. KAT, *secretaris*, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen, tel. 03448-1686.
J.L. FRIELING, *penningmeester*, Prinses Beatrixlaan 31, 2341 TW Oegstgeest, tel. 071-152794.
DRS. G.J. SLOOTWEG, Van Kinsbergenlaan 21, 3742 PH Baarn, tel. 02154-15047.
J. HARDERWIJK, Dorpsstraat 54, 3611 AG Oud-Zuilen, tel. 030-432876.
DRS. P. VAN HEES, Utrecht.
DR. S.Y.A. VELLENGA, Utrecht.
DRS. F.G. VAN BAARDEWIJK, Utrecht.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie

DIDAKTIEKCOMMISSIE

MEVR. D.H. VERHAGEN, *voorzitter*, Wortelhaven 16, 9101 NM Dokkum, tel. 05190-4560.
DRS. J. BROUWER, *vice-voorzitter*, Mozartstraat 33, 6661 BH Elst, tel. 08819-1831.
H. VAN DER VEEN, *secretaris*, Bocht Oosterdiep 24, 9641 JK Veendam, tel. 05987-14919.
DRS. J. BAALBERGEN, *1e penningmeester*, Sandbergstraat 8, 1391 EL Abcoude, tel. 02946-3207, postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.
H. DE LANGE, *2e penningmeester*, Rhijnsburglaan 23, 8181 XW Heerde, tel. 05782-2516.
DRS. L.G. DALHUISEN, Postdam 5, 2361 BV Warmond, tel. 01711-2834.
P. DOVES, Praamstraat 32, 1503 KN Zaandam, tel. 075-161062.
B. MOLENKAMP, Meerhoek 627, 5403 AC Uden, tel. 04132-64753.
V. SCHIPPER, Croesinckplein 120, 2722 EE Zoetermeer.

Onduidelijk is het tijdstip van de keuze van deze onderwerpen. De ene keer schrijft de C.E.G.E.S., dat de onderwerpen gekozen zijn in juni 1976 (Kleio 18 (1977)501), een andere keer dat reeds in september 1975 deze keuze was gemaakt (Kleio 17 (1976)70). De publicatie van de onderwerpen geschiedde in januari 1976 (Kleio 17 (1976)25). De enige toevoeging in een later stadium was de begrenzing van het onderwerp "Rusland onder onder Stalin": 1927 - 1953/56.

Een tweede onduidelijkheid valt te constateren ten aanzien van de motivering van de beknoptheid van de omschrijving van beide onderwerpen. In januari 1976 zegde de commissie toe, dat de omschrijvingen in de loop van dat jaar de scholen toegezonden zouden worden. Deze mededeling werd bevestigd in een circulaire van het departement (Kleio 18 (1977)706) gedateerd 10 augustus 1976: de omschrijvingen zouden in het najaar verschijnen. Door "onvoorziene omstandigheden" werd publicatie ervan vertraagd. (Kleio 7 (1976)1024) In januari 1977 (Kleio 18 (1977)1) bleek dat de commissie besloten had maar geen omschrijvingen te publiceren. De motivering was dat ter wille van een zo gedegen mogelijk advies de omschrijving van "Rusland onder Stalin" zeer summier was gehouden en voor het tweede onderwerp uitsluitend de titel gegeven werd. Bij beide onderwerpen ontbreken daardoor de literatuurlijsten, een lijst van termen en begrippen en een hoeveelheid historisch en ander materiaal.

Een derde onduidelijkheid ligt besloten in de titel "Rusland onder Stalin". Formeel is Rusland slechts één van de vijftien Sowjetrepublieken van de U.S.S.R., die gevormd werd in 1923. Afgaand op de titel kan men Stalin beschouwen in zijn relatie tot de republiek Rusland gedurende de betrokken periode. Uit de omschrijving blijkt echter dat bedoeld is Stalin en de Sowjetunie.

Een probleem waar onduidelijkheid over bestond is inmiddels opgelost. Het ging om de vraag of leerlingen die niet meededen aan het experimentele c.s.e.g.s. een mogelijkheid zouden hebben voor een herexamen. Deze mogelijkheid bleek wel degelijk te bestaan; dit herexamen vindt plaats binnen het schoolonderzoek. (Kleio 18 (1977)107-108)

De afbakening van het tweede onderwerp "De Verenigde Staten van Amerika, 1917 tot 1941" leidde mede tot een duidelijker begrenzing van de examenstof "de historische ontwikkeling gedurende de laatste halve eeuw". Het V.G.N.-bestuur verzocht de staatssecretaris in december 1975 de examenstof te laten aanvangen met het jaar 1917. (Kleio 17 (1976)121 - 122) In juni 1976 werd dit verzoek ingewilligd. (Kleio 18 (1977)711 - 712)

3. De experimentele c.s.e.g.s. in 1976 en 1977.

3.1. De C.E.G.E.S.-publicaties.

Eenvals voor de experimenten in 1973 en 1974 (1e fase) publiceerde de C.E.G.E.S. nadere inhoudsbeschrijvingen van de onderwerpen voor de eerste twee jaren van het experiment in de tweede fase. Deze inhoudsbeschrijvingen volgden betrekkelijk snel op de bekendmaking van de onderwerpen en verschenen ruim anderhalf jaar voor het examen. Voor wat de omvang, de indeling en een beknopte karakterisering van deze publicaties betreft verwijzen we naar een bespreking van deze inhoudsbeschrijvingen en van de publicaties van diverse uitgeverijen. (J. Brouwer, Tussen titel en toets: speciale c.s.e.werkboekjes dichterbij, in: Kleio 18 (1977)175 - 186)

De variatie die de C.E.G.E.S. in de inhoudsbeschrijvingen aanbrengt moet volgens de commissie gezien worden tegen de achtergrond van het uit te brengen advies. Opmerkelijk is dat de C.E.G.E.S. de variatie uitsluitend zoekt in de hoeveelheid historisch materiaal, in de lengte van de stofomschrijving en in het al of niet opnemen van een literatuurlijst en een lijst van termen en begrippen.

De hoeveelheid historisch materiaal die de C.E.G.E.S. over de voor 1977 gekozen onderwerpen publiceerde was veel omvangrijker (met name voor "Het Midden-Oosten") dan die voor de onderwerpen van 1976. Voor 1978 heeft, zoals gezegd, de commissie publicatie van historisch materiaal achterwege gelaten.

Voor elk van de beide onderwerpen voor 1976 besloeg de lengte van de stofomschrijving circa vier pagina's. De stofomschrijvingen voor de onderwerpen van 1977 waren of langer (Het Midden-Oosten, circa zeven pagina's) of beduidend korter (Nederland in de crisisjaren, nog geen halve pagina). Voor het eerste onderwerp voor 1978 "Rusland onder Stalin" besloot de commissie zich eveneens te beperken tot een summiere omschrijving (één pagina), terwijl voor het andere onderwerp de omschrijving achterwege werd gelaten.

In tegenstelling tot de onderwerpen voor 1978 gingen die voor 1976 en 1977 vergezeld van een literatuurlijst. Een lijst van termen en begrippen is uitsluitend opgenomen bij het onderwerp "Het Midden-Oosten".

Omdat de C.E.G.E.S. de experimenten leerstofgericht opzet is het duidelijk dat de stofomschrijving centraal staat en dat het historisch en ander materiaal, de literatuurlijst en de lijst van termen en begrippen te beschouwen zijn als een verduidelijking van en een aanvulling op deze omschrijving.

3.1.1. De stofomschrijving.

De keuze voor een stofgebonden onderwerp brengt eveneens mee, dat men problemen kan krijgen ten aanzien van de afbakening van het onderwerp in ruimte en tijd, van de aspecten van het onderwerp die centraal zullen staan en van wat men inhoudelijk al of niet erbij op zal nemen. Tegen deze achtergrond gezien is de gevoerde discussie tussen de C.E.G.E.S. en het Centrum voor Informatie en Documentatie Israël (CIDI) en de Werkgroep Israël duidelijk verklaarbaar. (Kleio 18 (1977)500, 505-527)

3.1.1.1. Afbakening.

Voor het onderwerp "Van Nederlands-Indië tot Indonesië, 7 december 1942 tot 27 december 1949" betekent het aanvangstijdstip bijvoorbeeld, dat voorbij is gegaan aan de vooroorlogse situatie in Nederlands-Indië en dat daardoor het Nederlandse koloniale systeem en het opkomend Indonesisch nationalisme vrijwel buiten beschouwing zijn gebleven. De begrenzing aan het einde van het onderwerp had er toe kunnen leiden dat als titel was gekozen "Van Nederlands-Indië tot de Verenigde Staten van Indonesië". De eenheidsstaat Indonesië onstond namelijk eerst een jaar later. Deze afgrenzing laat de Nieuw-Guineaproblematiek buiten beschouwing.

Bij het onderwerp "De Koude Oorlog, april 1945 tot oktober 1964" is de begrenzing volgens de C.E.G.E.S. zo bepaald om de orthodoxe en de revisionistische visie op dit onderwerp tot hun recht te laten komen en omdat de wisseling van personen — de dood van Roosevelt en het aftreden van Chroestsjow — verband houdt met de daaraan toegekende verandering in de buitenlandse politiek. Bij beide motieven zijn naar onze mening vraagtekens te plaatsen. Evenals bij het vorige onderwerp worden de wortels van het conflict buiten beschouwing gelaten.

Bij de begrenzing van het onderwerp "Nederland in de crisisjaren" kan men twisten over de vraag of deze periode exact tien jaren (1929 tot 1939) heeft geduurd en of het aanvangstijdstip bijvoorbeeld niet later had moeten zijn, bijvoorbeeld 1931.

Volgens de C.E.G.E.S. is de begrenzing van het onderwerp "Het Midden-Oosten, 1915 tot 1967" een compromis. De commissie verzuimt aan te geven waartussen een compromis gesloten is. Evenmin is gemotiveerd waarom de commissie meende te moeten be-

ginnen met de MacMahonbrief en eindigen met de bekende resolutie (geen besluit overigens) 242 van de Veiligheidsraad. De afbakening in de ruimte kent als enige motivering: overwegingen van stofbeperking. Een nadere toelichting was hier wel op zijn plaats geweest.

3.1.1.2. Aspecten.

Na de afbakening van de onderwerpen geeft de commissie aan op welke aspecten binnen de gegeven periode de nadruk zal worden gelegd.

Deze zijn voor "Van Nederlands-Indië tot Indonesië" de politiek van de Nederlandse regering ten opzichte van de Indonesische nationalisten en de internationalisering van het conflict tussen Nederland en de Republiek Indonesië. Met betrekking tot "De Koude Oorlog" vraagt de commissie de aandacht voor drie gebieden waar de tegenstellingen openlijk zichtbaar zijn geworden: Europa, met in het bijzonder Duitsland; Azië, waarbij afzonderlijke aandacht besteed zal worden aan Zuidoost-Azië en het Midden Oosten.

Ten aanzien van "Nederland in de crisisjaren" wordt de nadruk gelegd op een viertal aspecten: crisisverschijnselen op het terrein van het economisch leven; hoe in het politieke, sociale en culturele vlak op deze verschijnselen gereageerd werd; op inhoud, uitwerking en verloop van het crisisbeleid van de diverse overheden en op niet van overheidswege komende ideeën en initiatieven met betrekking tot de bestrijding van de crisis en/of crisisverschijnselen. Bij het onderwerp "Het Midden-Oosten" komt eveneens een viertal aspecten aan de orde: het Arabische en Joodse nationalisme; de verhouding tussen de Arabische staten en Israël; de relaties tussen genoemde staten en de Westeuropese mogendheden en de relaties tussen genoemde staten en de Verenigde Staten en de Sowjet Unie.

Zowel uit deze aspecten als uit de uitwerking ervan blijkt de eenzijdige voorkeur van de commissie voor het politiek — diplomatiek — militaire aspect van de geschiedenis. De sociale, economische en culturele aspecten wil de commissie, zoals blijkt uit haar inleiding op "Het Midden-Oosten" overlaten aan de docenten.

Van de drie uitgewerkte onderwerpen achten wij die van het Midden Oosten ver beneden de maat: oppervlakkig, warrig, ongestructureerd. Het beloofde aspect het Joodse nationalisme wordt niet of nauwelijks in de uitwerking betrokken. Het Midden-Oosten als gebied waar de Koude Oorlog zichtbaar is wordt in de uitwerking zeer karig bedield (één beknopte alinea) en bij het historisch materiaal is slechts de tekst van het Pact van Bagdad aan te treffen.

Uit de uitwerkingen en de aanvullende informatie blijkt eveneens, dat de C.E.G.E.S. zoals we reeds eerder signaleerden (Kleio 18 (1977)83) Nederlandse opvattingen en standpuntbepalingen en "westerse denkbeelden" in haar omschrijvingen laat overheersen.

Hoewel de C.E.G.E.S. het opnemen van doelstellingen niet tot haar taak rekent, is het wel mogelijk in de "nadere inhoudsbeschrijvingen" zogenaamde "verborgen doelen" op te sporen. Deze zouden we als volgt kunnen samenvatten; kennis van een globaal overzicht van de naar de mening van C.E.G.E.S. voornaamste feiten en begrippen van de gekozen onderwerpen.

3.2. Indeling in tijdvakken.

Over de beide onderwerpen worden in één jaar twee maal vragen gesteld: in mei en in augustus. In dit verband spreekt de C.E.G.E.S. over het eerste en het tweede "tijdvak". Deze ongelukkig gekozen formulering doet denken aan bepaalde perioden in de geschiedenis of aan vragen over het eerste onderwerp in mei en over het tweede in augustus. Was het niet juist geweest te spreken van examen en herexamen?

3.3. Aantal deelnemende scholen.

In 1976 namen 567 scholen/afdelingen van scholengemeenschappen aan het examen deel, in 1977 was dit aantal gestegen tot 647. Als we het aantal deelnemende scholen splitsen naar schooltype krijgen we het volgende overzicht:

	1976	1977
MAVO-3	60	75
MAVO-4	314	395
HAVO	107	99
VWO	86	78

Uit dit overzicht is op te maken dat er meer MAVO-scholen mee zijn gaan doen aan het experiment en dat de animo voor deelname bij het HAVO en het VWO dalende schijnt te zijn. Acht scholengemeenschappen HAVO/VWO schijnen zich teruggetrokken te hebben. Een motivering is door de C.E.G.E.S. niet gegeven. Wij vermoeden dat een van de motieven zal zijn: onvrede met het experiment.

3.4. Relatie tussen de gestelde vragen en de eerder geboden informatie.

In het navolgende willen we nagaan welke relaties er te vinden zijn tussen de "nadere inhoudsbeschrijvingen" en de door de C.E.G.E.S. gestelde vragen.

3.4.1. Aantal vragen per onderwerp.

We gaan uit van het volgende overzicht van het aantal vragen per onderwerp onderverdeeld naar schooltype en naar zogenaamde "tijdvakken".

	1976						1977					
	1e tijdvak			2e tijdvak			1e tijdvak			2e tijdvak		
	Ned. Indië	Koude Oorlog	Tot.	Ned. Indië	Koude Oorlog	Tot.	Ned.	Midd. O.	Tot.	Ned.	Midd. O.	Tot.
IAVO 3	11	12	(23)	9	19	(28)	10	9	(19)	5	15	(20)
IAVO 4	18	11	(29)	12	25	(37)	10	9	(19)	8	10	(18)
AVO	22	34	(56)	24	31	(55)	13	27	(40)	18	22	(40)
WO	22	24	(46)	24	28	(52)	8	14	(22)	9	14	(23)
otaal	73	81	(154)	69	103	(172)	41	59	(100)	40	61	(101)

Het totale aantal gestelde vragen blijkt in 1976 groter te zijn dan in 1977.

Het aantal vragen per tijdvak blijkt in 1976 grotere verschillen te vertonen dan in 1977.

Over het algemeen is het aantal vragen dat gebruikt wordt voor de onderwerpen de nederlandse geschiedenis in beide jaren beduidend kleiner dan dat voor de onderwerpen uit de niet-nederlandse geschiedenis.

Het aantal vragen dat gebruikt wordt voor de onderwerpen uit de nederlandse geschiedenis is in beide jaren in het twee tijdvak bij het M.A.V.O. kleiner dan in het eerste tijdvak. Hier staat tegenover een stijging van het aantal vragen over het onderwerp uit de niet-nederlandse geschiedenis in deze tijdvakken. Bij het H.A.V.O. is het omgekeerde te

constateren. In dit opzicht is bij het V.W.O. geen noemenswaardig onderscheid waar te nemen.

Opvallend is het grote verschil tussen het aantal vragen per onderwerp in een bepaald tijdvak. In het tweede tijdvak 1976 bedroeg het aantal vragen bij het M.A.V.O. over het onderwerp uit de nederlandse geschiedenis nog niet de helft van dat over het onderwerp uit de niet-nederlandse geschiedenis. Eenzelfde verhouding valt op bij het H.A.V.O., eerste tijdvak 1977. Het grootste onderscheid in dezen vinden we bij M.A.V.O.-3, tweede tijdvak 1977: slechts eenderde van het aantal gestelde vragen heeft betrekking op het onderwerp uit de nederlandse geschiedenis.

Op een enkele uitzondering na krijgt M.A.V.O.-3 minder vragen dan M.A.V.O. 4. De meeste vragen worden gesteld aan het H.A.V.O. Het V.W.O. blijft in 1976 in de buurt van het H.A.V.O., maar neemt in 1977 duidelijk een aparte positie in.

3.4.2. Hoeveelheid vragen en beschikbare tijd.

In beide jaren kreeg een mavo-leerling twee klokuren tijd voor de beantwoording van de vragen. Dit betekende voor hem in 1976 vier tot vijf minuten tijd per vraag en in 1977 zes minuten per vraag.

Het H.A.V.O. en het V.W.O. kregen meer tijd toebedeeld: tweeëneenhalf klokuur. Dit betekende voor een havo-leerling dat hij in 1976 nog geen drie minuten per vraag had en in 1977 bijna vier minuten per vraag.

Een vwo-leerling bevond zich in 1976 in een bijna gelijke positie als een havo-leerling. In 1977 niet meer: hij had toen bijna zeven minuten per vraag.

In 1976 hadden de leerlingen van het H.A.V.O. en het V.W.O. dus meer vragen maar per vraag minder tijd voor de beantwoording ervan dan die van het M.A.V.O. In 1977 bleef deze situatie voor het M.A.V.O. en het H.A.V.O. ongewijzigd, terwijl een duidelijke verandering optrad bij het V.W.O. Nagegaan zal moeten worden of bij vermindering van de kwantiteit vermeerdering van de kwaliteit is opgetreden.

Met het beschikbare materiaal is het voor ons niet mogelijk relaties aan te geven tussen de hoeveelheid vragen per onderwerp en de omvang van de "nadere inhoudsbeschrijvingen". Wel is ons opgevallen dat hoewel de geboden informatie voor de onderwerpen in 1977 omvangrijker was dan die voor 1976 het aantal vragen in 1977 beduidend kleiner was dan in 1976. De kwantiteit van het aantal vragen wordt blijkbaar niet beïnvloed door de hoeveelheid geboden informatie.

3.4.3. De vraagstelling en de aspecten van de onderwerpen.

Zoals in 3.1.1.2. is medegedeeld heeft de C.E.G.E.S. van te voren aangegeven op welke aspecten de nadruk zal worden gelegd. Een rubricering van de gestelde vragen naar de genoemde aspecten biedt het volgende beeld.

De vragen over "Van Nederlands-Indië tot Indonesië" blijken hoofdzakelijk betrekking te hebben op slechts een van de genoemde aspecten, namelijk op de politiek van de Nederlandse regering ten opzichte van de Indonesische nationalisten. De internationalisering van het conflict wordt niet of nauwelijks aan de orde gesteld.

De vragen met betrekking tot "De Koude Oorlog" richten zich hoofdzakelijk op een van de drie genoemde gebieden, namelijk op Europa.

Azië, met name Zuidoost-Azië, en het Midden-Oosten blijven vrijwel buiten beschouwing.

Bij de vragen over "Nederland in de crisisjaren" worden de reacties op de crisisverschijnselen op het sociale en het culturele vlak verwaarloosd en bij die over "Het Midden-

Oosten" is het opvallend dat vragen over het Joodse nationalisme vrijwel ontbreken en dat zeer weinig aandacht is geschonken aan de relaties tussen de Arabische staten en Israël en de Westeuropese mogendheden en die tussen genoemde staten en de Verenigde Staten van Amerika en de Sowjet-Unie.

Opvallend is dat de door de C.E.G.E.S. geboden "nadere inhoudsbeschrijvingen", die bedoeld zijn als handreiking voor de docent door hem informatie te verschaffen over de aspecten waar de commissie de nadruk op wil leggen zijn gaan functioneren als te toetsen leerstof. Methoden of speciale c.s.e.-boekjes waren voor 1976 en 1977 voor de examenonderwerpen niet nodig geweest. Een bestudering van het C.E.G.E.S.-materiaal blijkt voor het examen voldoende te zijn. We zouden dan ook de in 3.1.1.2. genoemde "verborgen doelstelling" van de C.E.G.E.S. als volgt willen corrigeren: de leerling moet kennis hebben van het globale overzicht van de door de C.E.G.E.S. in de "nadere inhoudsbeschrijving" aangeboden feiten en begrippen van de gekozen onderwerpen. De afbeeldingen op de vouwbladen behoeven (afhankelijk van het gegeven onderwijs) voor de leerlingen geen onbekend materiaal te zijn, omdat ze voor een groot deel voorkomen in de geboden informatie. Hetzelfde geldt ten aanzien van kaartjes en staafdiagrammen. De geboden leerstof is doel op zich geworden. Een naar onze mening betreuenswaardige ontwikkeling.

3.5. Toetstechnische aspecten.

3.5.1. Soorten vragen.

De C.E.G.E.S. heeft in beide jaren geprobeerd zo veel mogelijk gebruik te maken van objectieve studietoetsen met uitzondering van die in de vorm van meerkeuzevragen. De commissie heeft vooral gekozen voor sorteer- of combinatievragen juist/onjuistvragen en vragen waarbij leerlingen gebeurtenissen in een juiste tijdsvolgorde moeten plaatsen. Daarnaast komen vragen voor die zich richten op het maken van zinnen met behulp van gegeven namen, termen of begrippen en open vragen die een (zeer) beperkt antwoord vragen of een beantwoording in de vorm van een betoog met behulp van gegeven materiaal.

Het aantal vragen dat een beperkt antwoord vraagt overheerst in zeer sterke mate, met name bij het V.W.O. Daarnaast dienen V.W.O.-leerlingen gebeurtenissen in een juiste tijdsvolgorde te plaatsen en een betoog (in 1977) op te zetten.

Vragen ten aanzien van het plaatsen van gebeurtenissen in een juiste tijdsvolgorde komen ook bij de andere schooltypen voor, al ligt het accent van deze vragen bij het H.A.V.O. en het V.W.O.

Vragen die zich richten op het maken van zinnen blijven voorbehouden aan het M.A.V.O.

De andere twee soorten vragen, combinatievragen en juist/onjuistvragen worden gebruikt bij het M.A.V.O. en het H.A.V.O.

Het gebruik van een bepaald type vraag, in dit geval bij het V.W.O. in 1977 het opzetten van een betoog met behulp van gegeven materiaal en volgens bepaalde aanwijzingen, geeft een verklaring voor het in vergelijking met het H.A.V.O. geringere aantal vragen (zie: 3.4.1.) en dus ook voor de verruiming van de beschikbare tijd per vraag. De uitwerking van een dergelijke vraag kost nu eenmaal meer tijd dan beantwoording van een vraag die een beknopt antwoord vereist.

Wij zijn echter van mening dat een goede beantwoording van een dergelijke vraag weinig hogere eisen aan de leerling stelt: wat gevraagd wordt is meer kennis van het bestudeerde onderwerp.

Het zal duidelijk zijn dat de introductie van dit type vragen afbreuk kan doen aan de objectiviteit van de toetsen (Kleio 17 (1976)597-598) De bepaling van de score, die een kandidaat behaald heeft, dient bij een objectieve studietoets geheel objectief te geschieden, d.w.z. dat de persoon van de beoordelaar geen rol meer kan en mag spelen. Vragen waarbij een leerling een antwoord kiest lenen zich beter voor objectieve toetsing dan vragen waarbij een leerling een antwoord moet formuleren. Dat de commissie, ondanks het gebruik van het type vragen dat te rangschikken is onder de objectieve studietoetsen, niet of nauwelijks streeft naar objectieve toetsing kan blijken uit aangegeven toetscriteria als "mogelijk ook andere antwoorden" en "wellicht ook andere antwoorden". (1976, V.W.O., eerste tijdvak, L. 46)

In 1977 maakt de commissie in het correctiemodel van M.A.V.O.-3 en in dat van M.A.V.O.-4 (tweede tijdvak, blok A) de opmerking dat de beoordeling voor M.A.V.O.-3 -kandidaten soepeler zal zijn dan voor M.A.V.O.-4-kandidaten en dat de puntenbepaling per onderdeel aan de correctoren wordt overgelaten.

De beoordelaar speelt hierbij dus wel een rol!

3.5.2. Koppeling van vragen.

Evenals in de experimenten van 1973 en 1974 treffen we in die van 1976 en 1977 koppeling van vragen aan. Op zich hebben wij tegen deze vragencomplexen geen bezwaar. Wel achten wij het onjuist dat een leerling die de eerste vraag van een dergelijk cluster niet kan beantwoorden daardoor vastloopt bij de beantwoording van de volgende vragen uit het betreffende blok. (1976, eerste tijdvak, M.A.V.O.-4, blok D, dat gelijk is aan H.A.V.O., blok B; M.A.V.O.-4, blok E; V.W.O., blok I en tweede tijdvak, H.A.V.O., blok R. In 1977: eerste tijdvak, H.A.V.O., blok M en tweede tijdvak, H.A.V.O., blok G.)

3.5.3. Karakter van de vraagstelling.

Uit het voorgaande is duidelijk gebleken dat de meeste vragen kennisvragen zijn. In een aantal gevallen wordt weliswaar iets anders getoetst dan kennis van feiten en begrippen van de gekozen onderwerpen, maar het probleem van de vakspecificiteit is daarmee nog niet opgelost. Vragen zijn dan vakspecifiek als deze goed te beantwoorden zijn door kandidaten die van het vak een studie hebben gemaakt en bekend zijn met historische benaderingswijzen en vaardigheden.

Gedoeld wordt op vragen waarbij de beantwoording ervan uit een tekst is te halen (bijvoorbeeld: 1976, eerste tijdvak, H.A.V.O., 8-9) van een afbeelding is af te lezen (1976, eerste tijdvak, H.A.V.O., K. 23 en Q 37, 38, 39, 42 en 43; 1977 eerste tijdvak, M.A.V.O.-3, de vragen 1, 2, 5, 6, 7 en tweede tijdvak, H.A.V.O., 2-3) en/of berust op een dosis algemene ontwikkeling (1977, H.A.V.O., tweede tijdvak, 6 en 10).

3.5.4. Relatie tussen de vragen en het daarbij geboden materiaal.

Gebruikt men historisch en ander materiaal bij de vraagstelling dan moeten de vragen wel een duidelijke relatie met dat materiaal hebben. In beide experimenten blijkt een aantal vragen voor te komen dat onafhankelijk van het daarbij geboden materiaal te beantwoorden is. Ter adstructie: in 1976: eerste tijdvak, M.A.V.O.-3, de blokken C en G en M.A.V.O.-4, blok E; tweede tijdvak, M.A.V.O.-3, blok C, M.A.V.O.-4, blok A en H.A.V.O., de blokken F en H. In 1977: eerste tijdvak, M.A.V.O.-3, blok G, M.A.V.O.-4, blok D, H.A.V.O., blok E en V.W.O., blok G; tweede tijdvak, M.A.V.O.-4, de blokken C en E, H.A.V.O., blok Q met uitzondering van vraag 29.

3.5.5. Formulering van de vragen.

Het merendeel van de vragen, met name uit het jaar 1977, lijkt voldoende duidelijk geformuleerd te zijn en als zodanig weinig problemen op te leveren.

Sommige vragen lijken echter onduidelijk te zijn geformuleerd, vooral bij het M.A.V.O. We zullen hiervan een aantal voorbeelden geven. Een eenvoudige kennisvraag kan door het opnemen van een affiche nodeloos gecompliceerd worden. (1976, eerste tijdvak, M.A.V.O.-3, C.5.) Een vraag kan zo geformuleerd zijn dat vrijwel ieder zinnig antwoord goed is (idem, D.10). Soms blijkt uit de tekst niet wat met de vraag bedoeld wordt, zoals bij vraag B.4. van M.A.V.O.-3, tweede tijdvak, 1976, niet duidelijk is dat een politio-nale actie bedoeld is. Ook vraag M.25 van het H.A.V.O., tweede tijdvak, 1976, wekt ver-warrend, aangezien het niet duidelijk is dat voor elk argument een wisseling van personen is bedoeld.

Sommige vragen zijn onvolledig (1976, tweede tijdvak, V.W.O., vraag G.25 en 1977, eerste tijdvak, M.A.V.O.-3, vraag 9b). Bij deze vragen is het wenselijk dat ook het *aantal* gronden of maatregelen gevraagd zou zijn.

Enkele vragen zijn erg vaag en/of te ruim geformuleerd (1976, eerste tijdvak, M.A.V.O.-3, vraag 14a en idem, M.A.V.O.-4, bewering F.111)

Soms kan een leerling met een vraag twee kanten op. Bij vraag 4 van M.A.V.O.-3, eerste tijdvak, kan de leerling bijvoorbeeld lezen waarom werklazen *in het stempellokaal* hun stempelkaart moesten laten stempelen en *waarom* ze dat moesten doen. Het laatste was bedoeld.

3.5.6. Normering.

Een eerste indruk is er een van (te) grote soepelheid. De kandidaten kregen in 1976 10 van de in totaal 100 te behalen punten en in 1977 zelfs 20 van de 100 punten op voor-hand toegewezen. Waarschijnlijk had de commissie dit aantal van 100 punten ook voor het V.W.O. in 1977 bedoeld. Door echter de leerlingen de keuze te laten uit de vragen 8a of 8b (eerste tijdvak) kwam het totaal niet op 100 maar op 84 punten. In het tweede tijdvak was het totaal weer op 100 punten gebracht. Was dit een misrekening van de commissie? Moest de commissie daardoor voor het V.W.O. eerste tijdvak, een aparte cijferschaal ont-werpen?

Wij achten het onjuist een kandidaat voor het inleveren van zijn werk alleen al 10 of 20 punten toe te kennen. Om een voldoende te halen behoeft een kandidaat slechts 50 of 40 te scoren. Omdat het aantal toe te kennen punten per vraag nogal uiteenloopt is het mogelijk door bepaalde vragen goed te beantwoorden snel het benodigde aantal punten te behalen. In het experiment van 1977 bij M.A.V.O.-3, eerste tijdvak, levert een goede be-antwoording van de vragen 6, 10, 11 en 19 samen 40 punten op. Met het "cadeau" van 20 punten is reeds een 6 verkregen. Een V.W.O.-leerling die de keuzevraag 8a of 8b goed be-antwoord heeft en daarmee 16 punten heeft gescoord kan met een goede beantwoording van bijvoorbeeld de blokken D en F in totaal 52 punten behalen en daarmee aan de 6 komen.

Het lijkt ons wel wenselijk in het examen aan te geven hoeveel punten met een goe-de beantwoording van een vraag te behalen zijn. Uit de experimenten van 1976 en 1977 is duidelijk gebleken dat het type vraag en daardoor de kwantiteit van de beantwoording be-palend is voor het te behalen puntenaantal. Een goede beantwoording van combinatievra-gen, juist/onjuistvragen en opdrachten waarbij het gaat om het opzetten van een betoog of om het maken van zinnen levert de meeste punten op.

Wat de goede beantwoording betreft moeten we constateren, dat in beide jaren een-uidige beantwoording of het aangeven van het objectief juiste antwoord in een aantal ge-

vallen kennelijk onmogelijk was. De ruimte die de interpretatie laat aan uiteenlopende mogelijkheden is bij sommige vragen opvallend. In een enkel geval vloeit het juiste antwoord niet logisch voort uit de vraagstelling, terwijl soms, zij het meer als uitzondering dan als regel, het goede antwoord als zodanig enige twijfel kan oproepen. Dat vele oplossingen goed (kunnen) zijn blijkt uit antwoorden als die van M.A.V.O.-3 (1976, eerste tijdvak) B4 en C6 of van hetzelfde schooltype (tweede tijdvak) C8 en van het H.A.V.O. (tweede tijdvak) L23. Soms is niet duidelijk of één dan wel de twee of drie aangegeven categorieën genoemd moeten zijn (1976, eerste tijdvak, M.A.V.O.-4, C4 en C5) Bij het H.A.V.O.-examen (1976, eerste tijdvak) is het aangegeven antwoord van M26 wel erg nietszeggend, hoewel dat van T53 dat nog schijnt te overtreffen om van T52 maar te zwijgen.

De hoeveelheid vragen die voor meerdere examens identiek is was in 1976 groter dan in 1977. Deze identieke vragen blijken meer voor te komen bij M.A.V.O.-3 en M.A.V.O.-4 dan bij de andere schooltypen. De normering van deze vragen is meestal gelijk (bijvoorbeeld: 1977, eerste tijdvak, M.A.V.O.-3 en -4, vraag 2, 1 punt). Daarnaast komt het ook voor, dat de normering van een identieke vraag bij het hogere schooltype lager of hoger is dan bij het lagere schooltype. (resp. 1976, eerste tijdvak, M.A.V.O.-3, vraag 3, 2 punten; M.A.V.O.-4, vraag 11 en H.A.V.O., vraag 2, 1 punt en in hetzelfde jaar, hetzelfde tijdvak, M.A.V.O.-3, vraag 14bc, 2 punten en bij M.A.V.O.-4, vraag 21bc, 3 punten). Een merkwaardige gang van zaken.

Blijkbaar speelt behalve de kwantiteit van de beantwoording een andere reden — rekenkundige logica? — een rol bij de normering.

4. Niveauverschillen tussen de schooltypen.

Uit het bovenstaande is op te maken dat de problematiek van de niveauverschillen tussen de diverse schooltypen nauwelijks dichterbij een oplossing is gebracht.

De publicaties met betrekking tot de experimentele c.s.e.g.s. zijn voor alledrie de schooltypen gelijk.

Ten aanzien van de kwantiteit van de vragen per schooltype zijn enige verschillen duidelijk te onderscheiden, maar die kunnen niet maatgevend worden genoemd. (3.4.1.). Hetzelfde geldt voor de beschikbaar gestelde tijd per vraag (3.4.2.). Wat de getoetste aspecten van een onderwerp betreft: hierin is geen verschil in niveau te onderscheiden. (3.4.3.).

In het gebruik van bepaalde soorten vragen voor een bepaald schooltype is een zeker onderscheid in niveau te constateren (3.5.1.). Slechts bij het V.W.O. wordt een zogenaamd "oordeel" gevraagd en het kunnen argumenteren wordt eveneens bij leerlingen van dit schooltype getoetst. Dit is overigens de duidelijkste indicatie voor het ondernemen van een poging die verschillen in niveau tot uiting te brengen. Waarmee uiteraard de vraag onopgelost is, waarom dergelijke vraagstellingen bij de andere schooltypen ontbreken.

In het karakter van de vraagstelling — hoofdzakelijk kennisgericht — is nauwelijks een onderscheid in niveau's te constateren, of het zou dit moeten zijn dat een V.W.O.-leerling meer kennis van het te bestuderen onderwerp moet hebben dan de leerlingen van het H.A.V.O. en die weer meer dan die van het M.A.V.O. (3.4.3.).

In de normering vinden we geen aanwijzingen, dat een poging is gedaan de verschillen in niveau tussen leerlingen van verschillende schooltypen tot uitdrukking te brengen. (3.5.5.)

5. Slotbeschouwing.

Eerst een beknopte samenvatting:

1. De C.E.G.E.S. publiceert vóór de experimenten al of niet summiere inhoudsbeschrijvingen, eveneens al of niet aangevuld met historisch en ander materiaal. Inhoudelijke en vaardigheidsdoelen zijn niet opgenomen.
2. Over de onderwerpen uit de Nederlandse geschiedenis worden minder vragen gesteld dan over die uit de niet-Nederlandse geschiedenis.
3. De beschikbare tijd voor de beantwoording van de vragen wordt voor een groot deel bepaald door het type vraag of door het aantal vragen en niet door de complexiteit van de inhoud of van de eventuele cognitieve vaardigheden.
4. Sommige typen vragen worden voor het ene schooltype wel en voor het andere niet geschikt geacht.
5. Door middel van de gestelde vragen toetst de C.E.G.E.S. haar eigen inhoudsbeschrijving.
6. De experimenten zijn niet gericht op objectieve toetsing.
7. Toetstechnisch zijn de experimenten nog niet "volmaakt" te noemen.
8. De niveauverschillen zijn nauwelijks dichterbij een oplossing gebracht.
9. De normering is zo soepel, dat leerlingen onder invloed van het c.s.e.g.s. makkelijker een voldoende als eindcijfer kunnen behalen.
10. De garantie van de maatschappelijke waarde van het verworven diploma betekent voor geschiedenis, dat als het c.s.e.g.s. als vorm van externe controle zich slechts richt op een zeer beperkt deel van de toetsing, een vraagteken bij deze garantie geplaatst kan worden.

De keuze van de onderwerpen uit de laatste halve eeuw moet er wel toe leiden dat deze of een andere examencommissie over enige tijd in moeilijkheden zal komen, omdat de "voorraad" uitgeput zal zijn.

Wij vermoeden dat deze experimenten een ontwikkeling in de hand werken, waarbij het vak geschiedenis en staatsinrichting gekozen wordt als "vluchtvak" en wij vrezen dat op dezen wijze de experimenten in ongunstige zin niveaubepalend gaan werken.

Op basis van deze evaluatie van de experimenten 1976 en 1977 spreken nogmaals de hoop uit, dat de C.E.G.E.S. rekening wil houden met de door ons in de terreinverkenning van 1976 gedane suggesties. Wij erkennen dat de C.E.G.E.S. een moeilijke opdracht te vervullen heeft, die veel tijd en energie van de commissieleden vraagt. Deze kritische opmerkingen hebben niet de bedoeling het werk van de C.E.G.E.S. te vertragen of af te breken. We hopen de C.E.G.E.S. met onze op- en aanmerkingen hulp te kunnen bieden bij haar moeilijke en (soms) ondankbare taak, wetend dat wij allen vanuit eigen standpunten actief zijn in het belang van het onderwijs in de geschiedenis en de staatsinrichting.

M.W. Hartog, Y. Heringa, P. v. Horsen namens de Werkgroep Eindexamen-geschiedenis:

HET TENNESSEE-PROJECT VAN DE CEGES

Commentaar bij het "experimentele" Centraal Schriftelijk Eindexamen - Geschiedenis 1978 (1e tijdvak)

I Inleiding

Of hij nu een anecdotenverzamelaar is of niet, elke geschiedenisleraar weet wel een vlag-incident te vertellen. De hoofdrolspelers daarin zijn vooral diplomaten, staatslieden en militairen. Het komt zelden voor dat historici zelf er bij betrokken zijn. Toch is dat nog heel recent het geval geweest, toen bij het eerste "experimentele" CSE in 1976 de "experimentercommissie" (CEGES) aan de VWO-leerlingen vroeg welke vlag in 1948 in Nederlands-Indië dreigde te worden neergehaald. 1) De Werkgroep Eindexamen Geschiedenis (WEG) heeft die vraag eens als ridicuul bestempeld 2), in de stille hoop dat dit vragen-naar-de-overbekende-weg na dit "experiment" achterwege zou blijven. Na het tweede én het derde "experiment" blijkt echter zonneklaar, dat dit incident geen toevallig ongelukje is geweest.

Zeker, het laatste examen geeft de indruk degelijk te zijn en dat is het ook werkelijk op enkele punten. Zo komen naast de politieke geschiedenis ook de economische geschiedenis, de cultuurgeschiedenis, ja zelfs de socialistische theorie aan bod. Er is meer ruimte voor beschrijvingsopdrachten en de wildgroei van de cartoons is enigszins ingetoomd. Dit streven naar niveau heeft de CEGES er echter niet van weerhouden opnieuw een aantal fikse uitglijers in het "experiment" te stoppen.

Bij MAVO 3 bijv., onderdeel B, lezen wij de volgende tekst. „ . . . de 250 000 negers woonden er in een weezinwekkend getto, zodat hun gemiddelde leeftijd twaalf jaar onder die der blanke burgers bleef, maar hun tuberculosecijfers vijf maal zo hoog waren. Negerhonden zelfs hadden er een apart kerkhof en er waren twee knikkerkampioenschappen, één voor blank en één voor zwart. Dit alles onder de rook van Witte Huis, Kapitoel en Hooggerechtshof . . . ”

Hierbij wordt dan o.a. de vraag gesteld:

“Welke conclusie trek je als je leest dat de honden van de negers op een apart kerkhof lagen en er aparte spelen voor negers en blanken waren?”

En jawel, met de lachverwekkende zelfverzekering van iemand die in volle ernst een open deur intrapt, komt de CEGES met het antwoord “Er is hier sprake van rassendiscriminatie”. Nee maar, dát is nog eens een “conclusie”!

We zeiden het al, vragen van dit kaliber zijn bij de CEGES geen ongelukstreffers, want ze keren, zoals we zullen zien, bij het laatste examen met de regelmaat van de klok terug. Naar onze overtuiging zullen ze dat bij de huidige opzet van de “experimenten” blijven doen. O.a: om deze stelling toe te lichten willen we nu overgaan tot een systematische behandeling van het laatste examen. Ook willen we nagaan, of de conclusie die de WEG getrokken heeft in analyses van vorige “experimenten” door de opzet van het examen van dit jaar worden bevestigd óf weersproken en derhalve zullen moeten worden herzien. 3) Criteria die de WEG toen bij haar beoordeling gebruikte, willen we ook nu hanteren met die wijziging dat we ze over drie rubrieken willen verdelen.

1. Vraagtechnisch

- a. De vragen dienen zo geformuleerd te zijn, dat de examencandidaten niet op een dwaalspoor worden gebracht.
- b. De vragen moeten voldoende over de stof gespreid zijn.
- c. De vragen moeten in zeker logisch verband met elkaar staan. Daarbij moet evenwel koppeling van vragen worden vermeden.
- d. De vragen moeten specifieke, d.w.z. historische vakkennis aanboren.
- e. De vragen dienen een duidelijke relatie te hebben met het gebruikte, toelichtende materiaal.
- f. Het toelichtende materiaal mag de examencandidaten niet op een dwaalspoor brengen.

2. Didactisch

- a. Er mag niet naar feitenkennis gevraagd worden zonder dat daaropvolgend naar inzicht in die kennis gevraagd wordt.
- b. De kandidaten dienen op persoonlijke wijze te laten zien in hoeverre zij zich de historische denkwijze eigen hebben gemaakt.

3. Inhoudelijk

- a. De fundamentele aspecten, die voor een goed inzicht in het onderwerp onmisbaar zijn, moeten bij de vragen aan de orde komen.
- b. In de vragen dient een aanvaardbaar niveau van actuele historisch-wetenschappelijke kennis en opvattingen verwerkt te zijn.

Alvorens deze rubrieken te behandelen willen we de stofomschrijving aan de orde te stellen.

II De stofomschrijving

Wat de presentatie van de onderwerpen betreft is de CEGES de weg van de "voortgaande amputatie" blijven bewandelen, en nu krachtiger dan ooit. Van literatuurlijsten en historisch oefenmateriaal, bij de examens van '76 en '77 zo ruimschoots voorhanden 4), vinden we niets meer terug. De bekorting van de stofomschrijving had zich al voorgedaan in 1977 bij het onderwerp "Nederland in de crisisjaren", dat slechts 8 regels telde. Dit jaar heeft de CEGES zich bij het ene onderwerp "Rusland onder Stalin, 1927 - 1953/56", beperkt tot het opsommen van een aantal aspecten, terwijl zij voor het andere onderwerp een titel voldoende vond: "De Verenigde Staten van Amerika, 1917 - 1941". 5) De commissie geeft voor deze wijze van presenteren geen uitgebreide verklaring en volstaat met een mededeling die er op neer komt, dat zij dit ook eens wil proberen. 6) Hoewel de commissie voor het huidige cursusjaar '78 - '79 terugkeert naar het aanbod van wederom overvloedig materiaal, blijft ze ook nu bij de stofomschrijving volstaan met het opsommen van een aantal aspecten. 7)

De WEG heeft over de beknotting van de stofomschrijvingen eens geschreven, dat de docenten en de leerlingen daardoor "in feite voor de leeuwen worden geworpen van een CSE dat alle kanten op kan". Voor de bevestiging van deze uitspraak hoeven we de tot eind '78 uitgestelde verschijning van de evaluatierapporten over de examens '76 en '77 niet af te wachten. In een recent Kleio-nummer lezen we in de bijdrage van drs. M. Hegyi-Langenbach, dat op de P.A.-conferenties 1977 de klachten over te weinig richtlijnen van de CEGES bij "Rusland onder Stalin" "legio" waren. 8)

Echter, niet alleen examenteknisch zijn deze onduidelijke stofomschrijvingen, juist in verband met de tot nu toe gebleken willekeur bij de examens, hoogst bedenkelijk vanwege de grote onzekerheden die zij teweeg brengen bij de docenten, maar ook historisch-wetenschappelijk zijn ze ver onder de maat. De CEGES blijft ook in 1978 de voorkeur behouden voor thema's die aan landen en gebieden gebonden zijn. Bovendien is de afbakening van de onderwerpen in die tijd volstrekt willekeurig. De periode van de V.S. wordt vastgeprikt op de deelname van deze mogendheid aan W.O. I en W.O. II. Verraadt zich hier de al veel eerder gebleken voorliefde van de commissie voor de diplomatiek-politieke geschiedenis — en dan hier speciaal voor de oppervlakkige parallelliteit der feiten —, bij de Sowjet-Unie berijdt de CEGES weer een ander stokpaardje: periodisering met behulp van opvallende figuren. Zij laat dan in de titel al onverhuld blijken: "Rusland (sic!) onder *Stalin*". Zo werpt de CEGES op de tafel van docent en examencandidaat willekeurig op maat gesneden brokken geschiedenis die allesbehalve hapklaar zijn. Hoe kan men immers als docent deze onderwerpen met de klas behandelen zonder eerst de noodzakelijke voor-geschiedenissen ervan te behandelen terwille van een goed inzicht in de examenthema's. Dit vergt tijd en gaat weer ten koste van andere onderwerpen.

Naar onze mening wordt hier door het optreden van de CEGES wel zeer overtuigend aangetoond, dat het behandelen van examenonderwerpen diep ingrijpt in de inrichting van het geschiedenisonderwijs dat niet rechtstreeks op het CSE betrokken is.

Tenslotte willen we nog wijzen op een curieus "Nota Bene" bij de stofomschrijving van "Rusland onder *Stalin*".

"Om het onderwerp niet te uitgebreid en te ingewikkeld te maken, zijn en worden door de commissie weloverwogen bepaalde aspecten buiten beschouwing gelaten. Dat betekent dat de commissie over de niet vermelde aspecten van dit onderwerp geen vragen zal stellen. Dat is bijvoorbeeld — zoals u na lezing van het bovenstaande kunt constateren — met de Komintern het geval." 9)

Wij zullen in de loop van het artikel nog een aantal malen deze notitie in herinnering brengen. Hier willen we al vast vragen waarom de CEGES geen verklaring voor de keuze en de formulering van de aspecten heeft willen afdrukken. Die keuze was toch zo "weloverwogen"? Voor ons blijft ze volstrekt willekeurig. Waarom wordt bijv. aan de dood van *Stalin* wel zijn ontlustering op het 20e partijcongres gekoppeld, maar niet de daarmee inzettende politiek van vreedzame coëxistentie? Wat bedoelt de commissie met het cryptische "Na 1945 bleef de geïsoleerde positie van de Sovjet-Unie gehandhaafd"? Was het inderdaad "het Russische nationalisme" dat de anti-religieuze propaganda deed matigen? Voor ons blijft de inhoudsbeschrijving een kroniek zonder enige innerlijke samenhang.

Alweer, deze technische en geschiedkundige tekortkomingen zijn geen toevalligheden. Ze hangen samen met de uitgangspunten die de CEGES bij het "experiment" hanteert. Aan het slot van het artikel willen we dieper op dit verband ingaan.

III Vraagtechniek

In de zomer van 1976 liet de Didactiekcommissie van de VGN een kritische terreinverkenning van de eindexamenproblematiek publiceren. 10) In deze gedegen kritiek op het werk van de CEGES gaven de didactici een aantal voorbeelden van toetstechnische zwakheden in de gecoördineerde proefwerken. De rancuneuze reactie van de CEGES 11)

doet vermoeden, dat de heren "experimenteerders" zich zo op hun teentjes getrapt voelden, dat ze geen oog meer hadden of wilden hebben voor deze leerzame opmerkingen. Het laatste examen bevestigt dit vermoeden. Het rammelt. Ook wij geven een aantal voorbeelden.

1. Verwarring en onduidelijkheid

Bij vergelijking van de antwoordkernen met de vragen blijkt een aantal vragen zó onduidelijk geformuleerd te zijn, dat ze lang niet altijd het door de CEGES gewenste antwoord kunnen opleveren. De commissie vraagt bij onderdeel VWO - G 11 naar aanleiding van een uitspraak van Stalin over het elimineren van de koelakken als klasse "Hoe geschiedde dit elimineren in de praktijk?"

De antwoordkern laat dan zien dat de CEGES onder dit elimineren behalve arrestatie en deportatie ook nog gedwongen toetreding tot de kolchoz verstaat. Die laatste interpretatie lijkt ons een wel zeer eufemistische opvatting van de gangbare betekenis van het woord. De leerling die het woord niet op die manier opvatte, kon één punt inleveren. Bovendien geschiedt elimineren altijd "in de praktijk"

Een ander voorbeeld van onduidelijk taalgebruik vinden we bij VWO - D 7. Daar staat: "Om welke reden en in welk opzicht waren ook niet-socialisten en niet-communisten, in het begin van de jaren dertig, geneigd de Sovjet-Unie als voorbeeld te nemen?" Wat voor *soort* voorbeeld bedoelt de CEGES hier? Een voorbeeld *ter navolging*, bijv. van de opofferingsgezindheid van het Russische volk en de bereidheid mee te werken aan de opbouw van een nieuwe maatschappij? Nee. Blijkens de antwoordkern wil de CEGES een voorbeeld *van een objectief vast te stellen feit* horen, want ze heeft het over de indrukwekkende prestatie van de plan-economie in zijn eerste vijfjarenplan. Blijkbaar heeft de commissie aan het eerste voorbeeld (ter navolging) helemaal niet gedacht. Het correctiemodel laat er in ieder geval geen ruimte voor. De docent moet het dus maar met de tweede corrector uitvechten.

Ook het aanbod van materiaal is soms verwarrend. De HAVO-candidaat krijgt bij onderdeel D, de essayvraag over het Amerikaanse isolationisme, een aantal teksten voorgeschiedt waarvan niet duidelijk is wat hij er eigenlijk mee moet doen, met name niet met tekst III en VII. Tekst III bevat een artikel uit het Handvest van de Volkenbond en tekst VII een citaat uit het Atlantic Charter. Blijkens de antwoordkernen zijn deze teksten alleen maar bedoeld om de kandidaten begin- en eindpunt van het isolationisme in herinnering te brengen. Daar beide teksten handelen over de territoriale integriteit van landen, kan juist deze overeenkomst een intelligente leerling verleiden tot een uitgebreid, maar voor de CEGES overbodig, betoog.

Voor soortgelijke gevallen verwijzen wij de geïnteresseerde lezer naar HAVO - E 8, G 15; MAVO 4 - A 4.

2. Weggevertjes

Werkelijk groot is het aantal malen dat de CEGES niet naar specifieke vakkennis vraagt. De leerling kan de antwoorden op zijn gemak uit de toelichting en/of uit het bijgevoegde tekstmateriaal halen. Ja, zelfs de formulering van de vragen biedt daartoe gelegenheid. De antwoorden worden dus gewoon weggegeven. Enkele voorbeelden.

Bij onderdeel HAVO - D 7b moet de kandidaat drie argumenten geven die een rol speelden bij de oorlogsverklaring van de V.S. aan Duitsland. Twee van die argumenten kan hij terugvinden in de begeleidende teksten I en II. De MAVO 4 - leerlingen kunnen bij een zevental vragen over de collectivisatie drie antwoorden rechtstreeks uit een tekst overschrijven. (MAVO 4 - E 13, 14, 17)

U kunt de uitverkoop van de CEGES meemaken bij VWO - A 1, C, F 9, H 14, 15, J 21; HAVO - A 1, B 3, D 7c, F 9; MAVO 3 - C 13 Ia, C 13 IIa. Wie sprak daar nog over niveaubewaking van het vak geschiedenis door middel van een CSE?

3. Aangevertjes

Zeer groot is het aantal vragen dat geen relatie heeft tot het gebruikte materiaal. Wat daarbij opvalt, is dat die vragen alle gesteld worden naar aanleiding van cartoons of anderzootig illustratiemateriaal. De CEGES kent aan de illustraties een soort Piet Muyselaar-, Rijk de Gooyer-, René van Vooren-functie toe. De aangevertjes van deze artiesten uit de bekende komiekenduo's dienen er alleen maar toe om hun partner origineel of net even leuker terug te laten komen. Zo ontleent de commissie aan de prenten de mogelijkheid om de vragen, die zonder prenten óók en beter gesteld hadden kunnen worden, nú wat origineler, dus hier gezochter en gewilder, te formuleren.

IV Hier zie je Hitler en Mussolini met de Engelse eerste minister Chamberlain en diens Franse collega Daladier in een bespreking bijeen. Stalin staat in de deuropening en vraagt: „Wat, is er geen stoel voor mij?”

Bij bovenstaande cartoon (MAVO 4 - D 10, MAVO 3 - F 16) wordt o.a. de vraag gesteld "Waarom was er geen stoel voor Stalin?". Antwoordkern: "Omdat niemand Stalin had uitgenodigd." U ziet hoe een krampachtige poging tot originaliteit kan uitlopen op infantiel formuleren. Zie ook HAVO - J 21, 22; MAVO 4 - A 1 - 7, C 9, D 10; MAVO 3 - A 1 - 7; MAVO 3 - E 15, F 16.

4. Koppeling

Koppeling van vragen komt ook voor. Het bedenkelijkste geval vinden we bij onderdeel VWO - B2 en VWO - B 4. In de eerste vraag moet een aantal conclusies getrokken worden uit werkloosheidscijfers vóór en tijdens de New Deal. Om dat te kunnen doen volgens de opdracht van de CEGES moet de leerling de cijfers periodiseren aan de hand van de *niet* gegeven jaartallen van Roosevelt's ambtsperiodes. Kent hij dien niet, dan gaat hij niet alleen bij deze vraag de mist in, maar ook bij B 4, want daar wordt gevraagd aan de leerling zijn conclusies te vergelijken met ander cijfermateriaal. Zie verder HAVO-J 21, 22; MAVO 4 - D 10; MAVO 3 - F 16. Dit zijn vragen die gesteld worden, nadat de commissie gevraagd heeft eerst een cartoon te duiden. Kan de kandidaat dat niet, dan gaat hij bij de vervolgvragen de mist in.

5. Overlapping

Ook is nog een aantal vragen te signaleren, waarvan de antwoordkernen zo dicht bij elkaar liggen, dat onderscheid nauwelijks te maken is. Voor onderdeel MAVO 4 - E 11, 12 heeft de CEGES in een aanvulling op het correctiemodel dit zelf erkend en aangeraden de antwoorden als één geheel te beschouwen met behoud van het aantal toe te kennen punten. Dat is nog eens makkelijk puntjes verdienen! Wat ons betreft had de CEGES dit ook mogen aanraden voor onderdeel VWO - A 1 en HAVO - B 4 II, IV, D 7a, b.

6. Spreiding

Zijn de vragen voldoende over de stof verspreid? Voor wat de V.S. betreft is daar natuurlijk nauwelijks antwoord op te geven, omdat alleen de CEGES de stofomvang van dit onderwerp kende. Toch hopen we dat de zo gauw aangebrande commissie niet boos wordt, als we de volgende opmerkingen maken. Naar onze mening heeft de commissie de VWO-deelnemers gewoon voor de gek gehouden door geen enkele, maar dan ook geen enkele vraag te stellen over de Amerikaanse buitenlandse politiek, terwijl de titel toch duidelijk op die politiek geënt is. Je zult er maar op geploeterd hebben. Moesten die onbeduidende vragen over een futiel onderwerp als de drooglegging werkelijk zo nodig gesteld worden? De vragen die wel over de Amerikaanse buitenlandse politiek handelen, vinden we vooral bij MAVO 4 en 3. HAVO wordt met één, pittige, vraag bedacht.

Voor wat de Sovjet-Unie betreft wordt bij VWO, HAVO, de buitenlandse politiek stiefmoederlijk behandeld en daarentegen bij MAVO uitgebreid. De binnenlandse aspecten zijn bij MAVO onvoldoende aan bod gekomen, hoewel, dat moet gezegd, het o.a. gebeurde in een opdracht die enig inzicht vereiste. Die onvoldoende spreiding geldt ook voor VWO en HAVO. (Zie bijlage)

Tenslotte nog de opmerking, dat de CEGES zich aan haar eigen afspraken moet houden. Als zij, volgens de curieuze notitie, "weloverwogen" een aantal aspecten buiten de stofomschrijving houdt, dan moet zij die niet via de vragen toch binnensmokkelen. Of moest kennis van de kandidaat over de Westerse publieke opinie t.a.v. de Sovjet-Unie in de jaren '30 en '40 én over de socialistische theorie (Zie VWO - D, E; HAVO - I) op dit examen bekend worden verondersteld? Dat is best, maar dan had de commissie dat vantevoren moeten aankondigen.

IV Vaardigheden

Sinds de Nederlandse onderwijsdeskundigen de opvattingen van Benjamin Bloom tot

bijna alleenzalmakend hebben verklaard, is schrijven over vaardigheden zonder diens categorieën te gebruiken welhaast een diepe zonde. Terwille van de leesbaarheid van het artikel wagen wij het toch maar de ouderwetse tweedeling kennis en inzicht te gebruiken.

1. Inzicht

a. Tabelvragen

Voor het eerst in haar geschiedenis heeft de CEGES de examenleerlingen opdracht gegeven ingewikkeld cijfermateriaal te analyseren. Het gaat hier om de onderdelen VWO - B en HAVO - C met gegevens over de New Deal. Een opdracht van behoorlijk niveau. Toch is hier veel minder aan de hand dan op het eerste gezicht het geval lijkt. In dit opzicht is HAVO - C 6a illustratief: "Welke ontwikkeling zie je bij de cijfers van de staalproductie tot en met 1941?". De kandidaat wordt ook gevraagd deze ontwikkeling te verklaren. De antwoordkern komt er op neer, dat de stijging van de staalproductie niet alleen te danken is aan de New Deal maar ook aan de oorlogsbedreiging. Op het eerste gezicht lijkt de vraag heel wat voor te stellen. Echter, wat wordt hier anders gevraagd van de leerling dan enige historische kennis en de algemeen intellectuele capaciteit om te zien, dat cijfers ten opzichte van elkaar kunnen dalen of stijgen. Ook bij VWO wordt door de cijfers één gevraagd naar historische kennis en — uiteraard op hoger niveau — naar het vermogen om cijfers met elkaar te vergelijken. Daar is zelfs de gelegenheid twee tegengestelde redeneringen aan de hand van cijfers op te bouwen. Maar juist die opdracht (B 4) laat zien dat het de CEGES aan een werkelijk historische benadering van cijfermateriaal ontbreekt. Als de cijfers poly-interpretabel zijn — en dat zijn ze —, dan ware het beter geweest de opdracht te geven om aan te tonen, dat de resultaten van de New Deal moeilijk te beoordelen zijn. Zo is de CEGES, die de indruk wekt met een hogere historische vaardigheid bezig te zijn — een suggestie die wordt verhoogd door het gebruik van voor veel leerlingen onbekende termen als "nationaal product" en "duurzame goederen", in feite bezig kennis en (hoge) algemeen intellectuele vaardigheid te toetsen. We zullen dat bij de beschrijvingsopdrachten ook constateren.

b. Beschrijvingsopdrachten

Evenals vorig jaar heeft de CEGES beschrijvingsopdrachten van verschillende soort gegeven. De essayvragen voor VWO (onderdeel C, over het Amerikaanse overheidsingrijpen) en voor HAVO, hier veel gericht en dus omslachtiger (onderdeel D, over het Amerikaanse isolationisme) mogen er zijn. Ook van de MAVO 4 en 3 - leerlingen worden nu opstelletjes verwacht (Zie MAVO 4 - F, MAVO 3 - G) Wij zijn blij dat de CEGES met deze beschrijvingsopdrachten is doorgegaan, want juist dit soort opdrachten toont ondubbelzinnig aan, dat een centraal examen voor het vak geschiedenis in allerlei opzichten niet zinnig is en uitgerekend het uniform karakter ervan volkomen ondergraaft. Daarmee is een conclusie uit één van onze brochures bevestigd. 12)

In het vorige hoofdstuk wezen we er al op, dat er in het examen veel vragen voorkomen, waarbij het antwoord door toelichting en/of begeleidend materiaal wordt weggegeven. Juist de essayvragen brengen dit met zich mee, want teksten blijken hier onontbeerlijk te zijn. Met een goede tekstverklaring of tekstsamenvatting komen de kandidaten in hun antwoord al heel ver. Hier wordt echter eerder een vaardigheid uit het moedertaalonderwijs (Nederlands) dan een specifiek historische vaardigheid vereist. Dat geldt vooral voor die opdrachten bij MAVO 4 en 3, waarbij de leerlingen met behulp van een aantal trefwoorden één zin moeten maken. Het komt hier toch echter meer aan op het vinden

van het juiste werkwoord en de juiste rangschikking van de woorden dan op historisch inzicht. Een opdracht als "Charles Lindbergh - Atlantische Oceaan - 1927" lijkt ons eerder thuis in een televisiequiz dan in een examen (MAVO 4 - B; MAVO 3 - D). Ditzelfde bezwaar — er wordt "Nederlands" gevraagd en geen geschiedenis — geldt grotendeels ook voor de cultuur-historische vraag over het sociaal-realisme (VWO - J). Nu zou de commissie er op kunnen wijzen, dat ze hier toch naar kunsthistorisch inzicht vraagt, omdat zij de leerlingen opdracht geeft vijf affiches in drie fasen te periodiseren. Inderdaad, dit zou een kunsthistorische vaardigheid geweest zijn, als er geen toelichtende tekst bijgestaan had. Immers, nu wordt aan de leerlingen gevraagd een aantal kenmerken uit de tekst, die bovendien verouderd is, op de affiches toe te passen. Dat is geen kunsthistorische vaardigheid, maar wel een algemeen intellectuele en dus geen specifiek historische.

Bij deze opdracht komt trouwens een volstrekt verwerpelijke kant van een uniform examen aan het licht. Uit de antwoordkern blijkt dat de CEGES meent de affiches precies te kunnen periodiseren. Na nauwkeurig onderzoek blijken prenten 2, 3 en 4 poly-interpretabel te zijn, ook al gaat men uit van de richtlijnen in de begeleidende tekst. *Waar haalt de CEGES de pretentie vandaan dat haar interpretatie de enige juiste is?* Dit bezwaar geldt natuurlijk ook voor de essayvragen. De docent kan immers de New Deal en het isolationisme vanuit een geheel andere gezichtshoek hebben gehandeld dan de CEGES-antwoordkernen kennelijk verwachten.

Naar onze mening dwingt het uniform karakter van het examen de commissie tot deze pretentie. Om het uniform, dus landelijk objectief vergelijkbaar karakter van het "experimentele" CSE - Geschiedenis te kunnen handhaven moet de CEGES komen met ondubbelzinnige antwoordkernen. En toch blijken deze "experimenteren" ook nog zo iets als een historisch geweten te bezitten. In een schrijven aan de deelnemende scholen stelt de commissie, dat "het inherent is aan ons vak", dat diverse goede antwoorden mogelijk zijn en dat de docenten vrij zijn van het correctiemodel af te wijken. In feite valt daarmee de objectiviteitspretentie door de mand. Het gaat slechts om een schijn-objectiviteit!

Dat neemt echter niet weg, dat het streven naar uniformiteit en naar toetstechnische objectiviteit de commissie, ondanks haar coulante opstelling, dwingt tot het opdringen van een "visie" via eenzijdige of suggestieve antwoordkernen (en vragen!). Maar dat niet alleen, het dwingt de commissie ook tot het stellen van beschrijvingsopdrachten die vakwetenschappelijk en didactisch juist op officieel examenniveau zeer aanvechtbaar en bedenkelijk zijn. Wij hebben het hier over opdrachten, waarin de CEGES vraagt het machtsmisbruik van Stalin te analyseren of te beschrijven. (HAVO - H, MAVO 4 - F, MAVO 3 - G). Dit mag dan echter alleen vanuit een standpunt dat of pro-Stalin óf anti-Stalin is. In feite is hier, zoals bij de tabelvragen, spraken van pseudo - analyse, die de historische denkwijze geweld aandoet. Die denkwijze houdt immers o.a. in dat vóór én tegen tegen elkaar wordt afgewogen. Zij biedt ruimte voor tussenstandpunten, voor eigen, persoonlijke oordeelsvorming. Maar ja, dat kan natuurlijk niet in een uniform examen.

Ook in een ander opzicht wordt de CEGES door de uniformiteit in de houdgreep genomen. Wanneer je de beschrijvingsopdrachten doorneemt, valt al heel gauw op hoe vaak de commissie een exact aantal argumenten vraagt (zie ook HAVO - K) of een aantal trefwoorden geeft. Dat *moet* de commissie wel doen, want alleen op deze manier kan de CEGES terwille van de toetstechnische objectiviteit haar punten verdelen over een antwoord. Een antwoord wordt n.l. opgesplitst in antwoordkernen (vaak onsamenvattend), die voor de CEGES van even veel waarde zijn. Zo'n steriel correctiemodel laat geen ruimte aan de docent om aan de leerling, die bijv. één argument van de drie gevraagde heeft gegeven in *een*

goed betoog, met meer punten te honoreren dan die welke de CEGES voor dat ene argument toekent. Tel uit je winst! Maar er is méér. Wie de essayvragen voor VWO en HAVO doorneemt, zal zich realiseren dat de beantwoording ervan veel tijd in beslag neemt. VWO - C 6c bevat de volgende opdracht. "Geef tegen de achtergrond van de economische crisis aan wat de New Deal voor het merendeel der bevolking en vooral voor de werklozen inhield; denk daarbij aan wetgeving op agrarisch, industrieel en sociaal gebied." De leerling die deze opdracht serieus neemt, kan nog wel even voort. Ons zou het niet verwonderen te horen, dat een behoorlijk aantal HAVO- en VWO-leerlingen door de essayvragen in tijdnood en daardoor in moeilijkheden geraakt is.

Weliswaar wekt de geserreerde formulering van de antwoordkernen de indruk, dat de vragen kort zijn te beantwoorden, maar iedere docent weet dat veel leerlingen juist bij dit soort vragen omslachtig en wijldloos schrijven en zich in niet terzake doende beschouwingen begeven. In dit verband vragen wij ons af, of het de gebleken tijdnood is geweest die de CEGES positief heeft doen reageren op het verzoek van de deelnemende docenten het aantal bonuspunten te verhogen van 10 tot 20.

Hoe het ook zij, de CEGES heeft het plan om dit jaar wat strenger te worden moeten opgeven. Evenals vorig jaar hoefden de kandidaten slechts 43% van het totaal aantal punten te halen (1977: 43, 75%; 1978: 43, 33%) om een 5,5 en dus een voldoende te krijgen. Nogmaals, is een CSE werkelijk nodig om het niveau te bewaken?

Kan de vraag naar de tijdnood niet met zekerheid beantwoord worden, dat de essayvragen de leerlingen véél tijd zouden kosten heeft de CEGES zich terdege gerealiseerd bij de samenstelling van het examen. Juist die tijdsfactor zal de commissie als excuus gebruiken voor het ontbreken van een aantal deelaspecten in het examen van VWO en HAVO. Zou de CEGES ook willen erkennen, dat zij door de lange antwoordtijd en wellicht door het niveau van de essayvragen tevens gedwongen is geweest veel feitelijke kennisvragen van vaak erbarmelijk niveau in het examen te stoppen? Via die vragen kan die leerling die bij de beantwoording van de essayvragen in tijdnood of in de knoop geraakt is, snel en gemakkelijk een aantal punten bij elkaar sprokkelen.

Zo zien we hoe de CEGES strevend naar inzicht en niveau juist daardoor ook moet afdalen tot vragen van geïsoleerde rechttoe - rechtaan - kennis. Dat betekent ook dat de CEGES toetstechnisch een onevenwichtig examen samenstelt en bij de vaardigheden van het ene uiterste in het andere valt, en dan nog meer in het uiterste van de kennis dan van het inzicht. En dat betekent weer dat die docent die dacht nieuwe didactische methoden aan te pakken, waarbij het op eigen oordeelsvorming van de leerling aankomt, het wel kan vergeten. Feiten stampen moet!

De beschrijvingsopdrachten van de CEGES vormen in deze examenoperatie de lancetten waarmee de kwalen van het "CSE - experiment" kunnen worden blootgelegd. Ze vereisen soms eerder vaardigheden "Nederlands" dan historische vaardigheden. Ze dwingen de commissie tot het opgeven van de zo fel begeerde objectiviteit, die dan weer moet worden teruggewonnen met eenzijdige antwoordkernen, pseudo-analytische vragen en een ongenueanceerd correctiemodel. Ze leggen de examens een toetstechnische en didactische onevenwichtigheid op. De schijn - objectiviteit van een uniform examen doet de pluriformiteit van de geschiedenis, de eigen inbreng van de docent, de persoonlijke oordeelsvorming en de rechtvaardige beoordeling van de leerling geweld aan.

2. Kennis

a. Kennisvragen

Om het voorafgaande te staven zou een opsomming van de feitelijke kennisvragen al voldoende zijn. Toch nog een enkel voorbeeld. Wat doet de commissie anders dan vragen

naar een volstrekt geïsoleerd feit, wanneer zij aan de MAVO 3 - kandidaat de opdracht geeft de woorden "Verenigde Staten - Volkenbond - na de Eerste Wereldoorlog" te combineren, en wanneer zij hem er daarna niets mee laat doen? (MAVO 3 - D) Bij VWO is het niveau beslist niet hoger dan dat van MAVO, als de kandidaten mogen vertellen, waarom niet alleen de koelakken maar ook de kleine boeren en pachters zich hebben verzet tegen de collectivisering (VWO - G 13) Bij HAVO, waar overigens evenals vorig jaar de minste kennisvragen worden gesteld 13), spant opdracht E 8 de kroon.

E. Opdracht:

8. Geef twee redenen waarom de Russische communisten van mening waren dat de landbouw in sovchozen gecollectiviseerd moest worden:
- a. één reden volgens marxistische opvattingen;
 - b. één reden van economische aard.

De CEGES kan blijkbaar niet erkennen, dat het Marxisme ook oplossingen van economische aard kan geven. Zie verder:

VWO - A 1, B 2 - 3, E 8, F 9, G 10 - 12, H 14, 15, I 16, J 19, 21;

HAVO - A 1 - 3, F 10 - 14, G 17, I 19, J 21 - 22;

MAVO 4 - A 1 - 7, B 8, D 10, E 11, 12, 15, 17;

MAVO 3 - A 1 - 7, B 8 - 11, C 13 lb, c, IIb, c, D 14, F 16, H 18.

b. Cartoontje kijken

Nog een enkel woord over de plaatjes. We hebben er al op gewezen, dat de in dit examen gebruikte cartoons de commissie (weer) hebben verleid tot gezochte vraagstelling en koppeling van vragen. Bij MAVO 4 en 3 worden de cartoons terecht van een toelichting voorzien. Die heeft echter wel tot gevolg dat er antwoorden worden weggeven. In een serie van vier cartoons (MAVO 4 - C 9; MAVO 3 - E 15) is één prent — die waar Stalin met een Duitse Dirndl de pola danst op het lijk van Polen — te tendentiekus voor een officieel examen: er wordt geen enkele toespelgng gemaakt op de dubbelzinnige politiek van Engeland en Frankrijk t.o.v. de Sovjet-Unie vóór 1940. Een andere cartoon uit deze serie (hierboven afgedrukt) wordt aan de HAVO-leerlingen voorgelegd met de vraag "Welke bijeenkomst wordt hier afgebeeld?". (HAVO - J 20) Herkenning van het uiterlijk van historische figuren en van een vage afbeelding van Tsjechoslowakije is hier voor de CEGES kennelijk erg belangrijk. Overziet men het totaal der examenopgaven, dan blijkt het aantal cartoons toe te nemen naarmate het schooltype een lager niveau heeft: VWO - 0, HAVO - 2, MAVO 4 - 6, MAVO 3 - 8. De CEGES acht dus het onbenullige cartoontje kijken bij uitstek geschikt voor MAVO-leerlingen.

Ja, wat kun je anders verwachten van een commissie die meent, dat de reclame- en propaganda-affiches van het sociaal-realisme speciaal voor de analfabeten gemaakt werden (VWO - J 20). Dat was in het Parijs van 1968 natuurlijk ook het geval.

Het zij hier nog eens met nadruk geconstateerd: de CEGES-heren (historici) menen juist leerlingen van een lager schooltype een caricaturale en clichématige presentatie van de geschiedenis te moeten voorleggen. Zouden zij eindelijk eens willen uitleggen welke historische vaardigheid zij met behulp van deze prenten toetsen?

V Inhoud

Alvorens de vraag te beantwoorden of de CEGES de voor deze beide examenonderwerpen fundamentele aspecten aan de orde heeft gesteld, én of ze daarin een behoorlijke geschiedkundig niveau heeft verwerkt, willen wij eerst de lezer attenderen op een klein, maar niet onbelangrijk détail, juist ook omdat de CEGES haar "experimenten" met zoveel zorgvuldigheid omgeeft. Bij onderdeel MAVO 4 - A 3 (MAVO 3 - A 3) stelt de commissie de vraag, of presidents Wilsons goede woordje voor Duitsland op de Vredesconferentie te Parijs (Versailles) heeft geholpen. De commissie meent van niet, daarmee een foutieve antwoordkern producerend. Zelfs in een schoolboekje kan men al vinden, dat Wilson door de mandatering van de Duitse koloniën en de herstelbetalingen te accepteren van Clemenceau de verzelfstandiging van Rijnland en de totale ontwapening van Duitsland wist te voorkomen. 14) Als de CEGES zo "leerstofgericht" is, welke schoolboeken leest zij dan eigenlijk?

Dat de CEGES inderdaad schoolboeken en o.a. door (oud-) bestuursleden van de VGN geschreven en uitbundig aangeprezen special CSE - katernen leest, is zonneklaar. Hoe kan zij anders zonder enige nadere stofomschrijving bij de V.S. de Drooglegging, de New Deal, het isolationisme, het rassenprobleem, de Vrede van Versailles en Charles Lindbergh afvragen? Zij heeft zich dus onbekommerd op het ijzeren en op het amusementsrepertoire gestort. Veel belangrijker dan deze constatering is echter de vraag wat de commissie niet aan de orde heeft gesteld. Dat is nog al wat. Bij *geen* van de drie schooltypen vinden we vragen over het ontstaan van de vakbonden, de werkelijke achtergronden van het rassenprobleem, de invloed en de plaats van de V.S. in de internationale economische situatie, de corrupte verstengeling van overheidsbestuur, bedrijfsleven, bankwezen en gangsterdom, de fascistische tendenzen in de Amerikaanse samenleving (het rabiate chauvinisme, de corporatistische ideeën). De lezer overdenke een moment de gevoelens van de deelnemende docent en leerling, die deze aspecten wel heeft behandeld, maar er niets van terugvindt in het examen.

Wat de Sovjet-Unie betreft valt ons op, dat de CEGES bij de collectivisering (VWO - G, HAVO - E, MAVO 4 - E), de vijfjarenplannen (HAVO - F), de opbouw van de staat (VWO - H, I), de partij (HAVO - G), de buitenlandse politiek (MAVO 4 - C, D; MAVO 3 - E, F) en de cultuur (VWO - J) Stalin voortdurend voorstelt als een machtswellustige tiran, die tegelijk een starre dogmaticus en een gewetenloze opportunist was. Waarom bij de Sovjet-Unie wel de cultuur aan de orde gesteld en niet bij de V.S.? Omdat bij het sociaal-realisme de invloed van een maatschappelijk systeem op de kunst zo duidelijk is? De CEGES had toch ook wel een opdracht kunnen bedenken over het verband tussen het Amerikaanse kapitalisme en de cultuur van de Roaring Twenties, om nog maar te zwijgen over het verband tussen de Amerikaanse maatschappij en het ontstaan van de JAZZ.

Dit alles geeft een erg éénzijdige indruk. Nu probeert de CEGES die indruk wel te voorkomen door vragen te stellen, waarin het succesvolle van Stalins optreden aan de orde komt; waarin blijkt dat hij achteraf toch gelijk had; waarbij de leerling het zelfs voor Stalin mag opnemen (VWO - D, E, F; MAVO - F, H, K; MAVO 4 - F; MAVO 3 - G, F). Daarmee onderstreept de CEGES slechts zich van die eenzijdigheid bewust te zijn. Eens te meer blijkt daaruit het krampachtige streven van de CEGES naar een vage middenkoers. 15) Dus niet alleen schijn-objectiviteit in toetstechnische zin, maar ook in vakwetenschappelijke zin. Wie nu klaar staat de WEG van "fellow-travelling", van adoratie van Stalin, dus van politieke eenzijdigheid te beschuldigen, dient te bedenken dat hij dezelfde fout maakt als de CEGES: hij doet tekort aan de historische denkwijze, aan de waarom-vraag. Men kan

het optreden van Stalin nu eenmaal niet aan de orde stellen zonder tot een werkelijke analyse te komen van de internationale, politieke, sociaal-economische en culturele problemen, waarvoor de Sovjet-Unie zich gesteld zag in die tijd. Waarom geen diepgaandere vragen over de kapitalistische omsingeling (Was die er of was die er niet?), de ideeënstrijd in de Communistische Partij (Het ging niet alleen om de macht!), de binnenlandse sociaal-economische problemen (Hoe gedroegen de koelakken zich tegenover de stadsbevolking?), de positie van de kunstenaar binnen het Sovjetsysteem (individuele expressie of sociaal bewustzijn?).

Bij beide onderwerpen valt ook op, dat toch ook nu weer de diplomatiek-politieke vragen overheersen, ondanks het feit dat sociaal-economische vraagstukken worden opgevoerd. Bovendien legt de CEGES bij die vraagstukken meer de nadruk op de economische dan op de sociale kant. Bij VWO en HAVO is geen enkele vraag te vinden over wat de diverse maatschappelijke groepen bewoog, over hun lijden en strijden, over hun heroïek en tragiek. Waar het bij MAVO wel gebeurt, is het erg oppervlakkig gedaan (MAVO 4 - E, MAVO 3 - C). De CEGES heeft weinig belangstelling voor "human interest" en lijkt van het bestaan van *verhoudingen* tussen diverse maatschappelijke groepen niet op de hoogte.

Ach, op de keeper beschouwd heeft dit examen niets te maken met wat het vak geschiedenis eigenlijk is. Wanneer een docent op een examen de V.S. en de Sovjet-Unie tijdens het Interbellum aan de orde stelt, kan hij er als historicus toch niet om heen ook vergelijkende vragen te stellen. Bijv: Hoe werd in twee verschillende maatschappelijke systemen een sociaal-economische crisis bestreden? En waarom gebeurde het op die manier? Niets van dit alles bij de CEGES. Een uniformerend gezelschap kan daar natuurlijk ook niet in geïnteresseerd zijn, want hoe zouden zijn vragen moeten aansluiten bij de talloze manieren waarop die vergelijkingen in het levende geschiedenisonderwijs worden gemaakt. Overtuigender bewijs van de verdorrende werking die een definitief CSE op het geschiedenisonderwijs moet hebben, kan niet geleverd worden.

In het curieuze "Nota Bene" schrijft de CEGES dat zij "Rusland onder Stalin" "niet te uitgebreid", maar ook niet "te ingewikkeld" wilde maken. De eerste uitdrukking lijkt ons terecht gebezigd. De CEGES - onderwerpen hebben alles in zich van een zich steeds verder uitdijende brei van feiten. Zie ook de stofomschrijving van het volgende "experiment", 16) De tweede uitdrukking verbaast ons. De onderwerpen van de CEGES kunnen nooit ingewikkeld worden, want naar diepere verbanden en onderlinge relaties van de verschijnselen wordt niet gevraagd.

VI Slotbeschouwingen

Wanneer we nu, het examen van 1978 overziend, tot een conclusie komen, lijkt ons dit werk, maar ook het totale "experiment" van de CEGES, het treffendst gekwalificeerd met de woorden "willekeur" en "verstarring". De CEGES blijft gefixeerd op onderwerpen die nauw verbonden zijn met landen en gebieden. De onderwerpen worden gepresenteerd en afgevraagd alsof ze volkomen los van elkaar staan. De V.S. en Rusland lijken wel twee verschillende planeten. De samenhang van de historische ontwikkelingen en de eenheid van de geschiedenis schijnen niet te bestaan. De commissie blijft gebiologeerd door de feiten die vaak geïsoleerd blijven en een politieke lading hebben. Wat de deelaspecten van de onderwerpen op het examen zelf betreft kiest de commissie de veilige weg van de clichés van het ijzeren repertoire, daarbij fundamentele aspecten verontachtzamen. Zoals tijdens de New Deal de Tennessee-rivier werd gekanaliseerd, zo wordt de brede en diepe stroom van de geschiedenis geperst in het eenzijdige en benauwende correctiemodel van de CEGES.

Daarom stelt WEG dat een definitief CSE door zijn disciplinerende werking een verschrompende invloed zal uitoefenen op het levende geschiedenisonderwijs, dat toch immers gedragen wordt door de historische denkwijze, de discussie, de vormende werking en de pluraliteit van het vak.

Binnen het eenrichtingsverkeer van de "experimenten" treedt de CEGES weer op met grillige willekeur. De stofomschrijvingen zijn historisch-wetenschappelijk volstrekt achterhaald vanwege de arbitraire afbakening van de onderwerpen en het ontbreken van een consequente lijn in de gekozen deelaspecten. Bovendien worden nog deelaspecten gevraagd die niet vantevoren worden aangekondigd. Bij de vaardigheden, die toetstechnisch zeer gebrekkig worden afgevraagd, weet noch docent noch leerling waar hij aan toe is. Naast het vermogen om kennis- en essayvragen te beantwoorden wordt van hem *onverwacht* ook nog de vaardigheid geëist statistieken te "analyseren". In haar willekeur lijkt de CEGES op de Tennessee vóórdat zij gekanaliseerd werd: grillig en onberekenbaar. De conclusies van de WEG-brochures zijn dit jaar vrijwel alle bevestigd 17), met die aantekening dat MAVO 4 en 3 geacht worden nu ook wat ingewikkelder beschrijvingsopdrachten aan te kunnen.

Willekeur en verstarring dus. Beide verschijnselen hebben oorzaken die nauw met elkaar verbonden zijn in de ontstaansgeschiedenis van de CEGES. De willekeur komt voort uit het ontbreken van doelstellingen. De commissie is volstrekt in het onzekere volgens welke richtlijnen zij te werk moet gaan, want die zijn er niet. Zij weet absoluut niet welke vaardigheden zij naast kennis van docent en leerling mag vragen. Vandaar het lukrake "experimenteren" met essayvragen, tabelvragen en flauwe spelletjes. Zij presenteert de onderwerpen uit de laatste 50 jaar. De commissie lijkt echter volkomen vergeten te zijn dat een meerderheid van de Eindexamencommissie van de VGN in 1970 in haar eindrapport 18) gesteld heeft, dat een persoonlijke keuze van de docent uit de stof van de laatste 50 jaar onvermijdelijk was en het daarom ondoenlijk was *op willekeurige wijze onderwerpen uit de 20ste eeuw af te zonderen*. Dit rapport is door de VGN aanvaard. 19) Aan die onvermijdelijkheid en onmogelijkheid heeft de CEGES zich vanaf het moment van haar geboorte uit het gedwongen huwelijk tussen VGN en het Ministerie van Onderwijs niets gelegen laten liggen. Als vormloze zwerfkeien krijgen de docenten los van elkaar staande onderwerpen voorgeschoteld.

Zolang er geen doelstellingen zijn, zal de willekeur van de commissie voortduren, hoewel hier nog een addertje onder het gras zit zoals we direct zullen zien. De commissie weet niet precies wat ze moet oplossen behalve dan de vraag of een CSE-Geschiedenis *mogelijk* is. Om nu toch aan de slag te kunnen en tot een resultaat te komen is het gezelschap "leerstofgericht" te werk gegaan. Het concentreert zich op, zoals hiervoor al bleek, onderwerpen en komt na een dik geworstel tot de presentatie ervan. Het is niet voor niets dat de commissie juist met die presentatie veel meer "experimenteert" dan met de examens zelf: syllabussen, uitgebreide, summieri, korte en zelfs geen inhoudsbeschrijvingen. De enquête over de presentatie, die de commissie dit jaar onder de deelnemende docenten vericht — alleen zij mogen meepraten —, is tekenend.

In de opdracht van de CEGES — een onderzoek naar de mogelijkheid — ligt de oorzaak van de volkomen verkeerde handelwijze van de commissie. De principiële vóórvraag, of een CSE *wenselijk* was en is voor het vak, heeft zij willens en wetens over het hoofd gezien. Herhaalde malen heeft zij beweerd zich zoveel mogelijk te willen aan te passen bij de bestaande situatie en de gegeven omstandigheden. 20) Op die manier *moet* de commissie wel tot een resultaat komen, daarbij een regelrechte aanslag plegend op de inrichting van

het geschiedenisonderwijs. Van echt, wetenschappelijk verantwoord experimenteren (goede probleemstelling, controlegroepen) is hier natuurlijk geen sprake. Wel van een geweningskuur. Die mist haar uitwerking niet.

In dit opzicht is het slot van een recent artikel over de eindexamenproblematiek in Duitsland van J. Brouwer illustratief. Het lijkt hem verstandig dat Nederland en Duitsland overleg plegen over deze kwestie om tot een oplossing te komen van de vragen:

" 1. is een c.s.e.g.s. mogelijk?

2. zo ja, in welke vorm zou invoering kunnen geschieden?" 21)

Brouwer heeft gelijk. Als het om uniformiteit gaat kan Nederland van Duitsland nog iets leren. In Duitsland gaat de discussie alleen maar over de vraag „Hoe uniform?" De onmogelijkheid, maar ook de onwenselijkheid van een CSE komen in Brouwers woordenboek niet voor. Hij sluit zich wonderwel aan bij het handige, elke principiële stellingname ontwikkende, standpunt van de voorzitter der VGN die op de jaarvergadering van 1978 verklaarde, dat het hem op grond van bepaalde overwegingen onjuist leek "alleen voor of tegen een CSE" te zijn. 22) Alsof er nog een andere mogelijkheid is in deze kwestie.

Die is er wel, maar daar zal de voorzitter niet aan gedacht hebben. Alleen vóór het Schoolonderzoek! Daar ligt voor de WEG het moment van controle door de overheid. De WEG heeft daarvoor een aantal mogelijkheden gegeven: steekproefsgewijze controle door de inspectie, vliegende brigades van rijksgecommitteerden, controle door naburige docenten. Het gaat niet aan deze alternatieven weg te wuiven als onhaalbaar. Een gerenommeerd gezelschap als de Vereniging van Leraren in de Levende Talen kwam in een bezwaarschrift tegen de adviezen van de Commissie-Wiegersma toch ook met deze alternatieven. Deze dienen serieus onderzocht te worden. 23)

Maar niet alleen vanwege het ontbreken van een probleemstelling en doelstellingen kan de WEG niet van echte experimenten spreken. Ook de gang van zaken ten aanzien van de afsluiting van de "experimenten" geeft daartoe aanleiding. De CEGES komt eind '78 met een eindrapport, maar gaat daarna nog twee jaar door met "experimenteren". Waarom? Moet zij die jaren gebruiken om de willekeur en de verstarring hun beslag te geven in een aantal (vage) doelstellingen, voordat het examen definitief wordt ingevoerd? Want hier komt het addertje te voorschijn: de commissie mag volgens de opdracht de minister en/of de staatssecretaris ook adviseren over "de procedure die bij eventuele invoering gevolgd moet worden."

Wie durft hier nog spreken van experimenteren, van een onafhankelijke staatscommissie? De fuikvormige opzet van de "experimenten" wordt door deze handelswijze van de CEGES eens te meer bevestigd. Als de VGN zich door de commissie voor het blok gezet voelt, heeft zij óók eens te meer reden op haar qui vive te zijn en zich de principiële vraag te stellen of in de toekomst een willekeurige overheidscommissie zich verregaand mag bemoeien met de inhoud en de inrichting van het geschiedenisonderwijs in Nederland.

Noten:

1. Kleio, nr. 6/7 (1976), p. 673.
2. Kleio, nr. 2 (1977), p. 85.
3. Geschiedenis door het oog van de (toets)naald? Kanttekeningen bij het experimentele centrale schriftelijk eindexamen (1976), Uitgave: WEG - 1977.

Welke bevolkingsgroep wordt wel aangeduid met de term "Jan Boezeroen"? of Hoe de CEGES historische problemen analyseert. Een analyse van het experimentele centraal schriftelijk eindexamen 1977, Uitgave: WEG - 1978.

- De brochures worden hierna afgekort tot "Toetsnaald" en "Jan Boezeroen".
4. Kleio, nr. 9 (1974), pp. 621 - 706.
Kleio, nr. 6/7 (1975), pp. 245 - 305; nr. 10 (1975), pp. 528 - 649.
 5. Kleio, nr. 1 (1977), pp. 1, 2.
 6. Kleio, nr. 1 (1977), p. 1; nr. 8 (1977), p. 501.
 7. Kleio, nr. 1 (1978), pp. 1 - 153.
 8. Kleio, nr. 4 (1978), p. 324.
 9. Kleio, nr. 1 (1977), p. 2.
 10. Kleio, nr. 6/7 (1976), pp. 590 - 600.
 11. Kleio, nr. 6/7 (1976), pp. 601 - 607.
 12. "Jan Boezeroen", p. 13.
 13. "Jan Boezeroen", p. 12.
 14. H. van Galen Last, Van Sarajevo tot Hiroshima, Groningen, 1971, pp. 30 - 31.
 15. "Jan Boezeroen", p. 12.
 16. Kleio, nr. 1 (1978), p. 2 en pp. 83 - 84.
 17. "Toetsnaald", pp. 18 - 19. "Jan Boezeroen", pp. 12 - 16.
 18. Kleio, nr. 7, (1970)
 19. Kleio, nr. 6/7 (1976), p. 590.
 20. Zie o.a. Kleio, nr. 1 (1974), p. 6.
 21. Kleio, nr. 7 (1978), p. 521.
 22. Kleio, nr. 6 (1978), p. 446.
 23. NCR - Handelsblad, 22 augustus 1978.

BIJLAGE

	VWO	HAVO	MAVO 4	MAVO 3
<i>Binnenland</i>				
De politiek van de industrialisatie (vijfjaren-plannen).		+	±	±
De collectivisatie van de landbouw (kolchozen, sovchozen).	+	±	+	±
De eenheid van de partij en de personele unies tussen partij en staatsorganen.	+			
De onderdrukking en de zuiveringen die een angstklimaat schiepen en leidden tot verzwakking van partij en leger.		+	±	±
Het culturele leven dat tot "socialistisch-realisme" gedwongen werd.	+			
Het Russisch nationalisme tijdens de Tweede Wereldoorlog matigde de anti-religieuze propaganda.				
De persoonsverheerlijking van Stalin.			±	±
De ontluistering na zijn dood (destalinisatie).				

Buitenland

De buitenlandse politiek werd bepaald door de vrees voor herhaling van de interventie uit de jaren twintig.

Het lidmaatschap van de Volkenbond, de toenadering tot Frankrijk en Engeland en het verdrag met Hitler waren er op gericht een isolement te voorkomen.

De oorlog tegen Nazi-Duitsland had een sterk nationalistisch karakter ("de Grote Vaderlandse Oorlog").

Na 1945 bleef de geïsoleerde positie van de Sovjet-Unie gehandhaafd.

De Sovjet-Unie had grote invloed in de Oosteuropese volksdemocratiën.

±	±	+	+
±	±	+	+
±	±	+	+
	±	+	+

Verklaring der tekens

+ = uitgebreid en/of diepgaand aan de orde gesteld.

± = zo summier aan de orde gesteld dat van de behandeling nauwelijks kan worden gesproken.

Kopy voor KLEIO dient voor de veertiende van elke maand bij de redactie ingeleverd te zijn.

De redactie.

Themagroep „Vietnam en de Great Society“:
LYNDON B. JOHNSONS GREAT SOCIETY.

Inleiding.

De moord op president Kennedy in 1963 betekende voor de zeer velen die op hem hun hoop op een vernieuwend en rechtvaardig regeringsbeleid hadden gevestigd een enorme klap. Veel was begonnen en niet afgemaakt; nog meer moest nog worden begonnen. Kennedy's opvolger, Lyndon Baines Johnson, probeerde de draad weer op te vatten onder het motto: "Let us continue". Hij wilde namelijk proberen om in de lijn van Kennedy, maar met een zeer eigen inbreng, te bouwen aan een "Great Society", die rechtvaardiger en vredelievender zou zijn dan de bestaande Amerikaanse samenleving.

In hoeverre hem dit ook is gelukt, en onder welke omstandigheden deze poging werd gedaan, is de vraag die wij, leden van de themagroep "Vietnam en de Great Society", ons in dit artikel hebben gesteld.

De maatschappelijke situatie in 1963 - 1964

In het begin van de jaren zestig stonden de zaken er op economisch gebied gunstig voor. Het was zelfs zo dat de verworven materiële welvaart nieuwe problemen met zich meebracht, zoals de moderne inflatie en de oligopolievorming in bepaalde marktsectoren. (dit laatste is het proces waarbij steeds minder bedrijven een steeds groter deel van de markt gaan beheersen).

Op sociaal gebied stonden de zaken er minder rooskleurig voor. De welvaart was erg onevenredig verdeeld over het land en de bevolking. Gevolg daarvan was dat 20% van de bevolking arm genoemd kon worden, d.w.z. dat deze mensen een inkomen beneden het als zodanig gedefinieerde bestaansminimum hadden. Zij hadden de beschikking over slechts 6% van het nationaal inkomen, terwijl de rijkste 20% over bijna de helft daarvan beschikte. De armoede onder de negerbevolking, de belangrijkste etnische minderheid, was proportioneel gezien nog veel groter. Naast deze traditioneel arme groep ging het om ongeschoolde blanke arbeiders die door de snelle automatisering geen plaats meer konden vinden in het arbeidsproces. Volgens sommige waarnemers was dit een nieuw soort armoede, door de nauwe samenhang met de veranderingen in de economie (gekenmerkt door een verdergaande mechanisatie en stijging van opleidingsniveaus).

Gezien het feit dat de armoede vooral voorkwam onder minderheidsgroepen en ghettobewoners was de kans groot dat de armoede in de familie zou overgaan.

Vooraf in de stedelijke gebieden (waar zo'n 70% van de Amerikaanse bevolking woonde) was de situatie weinig bemoedigend. In vergaande mate vervallen centra, uitdijende krottenwijken, hoge misdaadcijfers en overbelaste politieapparaten, stagnatie in de voorziening van diensten, onoverzichtelijk en inefficiënt bestuur en dreigende bankroeten waren de voornaamste problemen. Het proces van suburbanisatie had het aanzicht en de levensvatbaarheid van de grote steden aangetast. Door het wegvloeien van onmisbare belastingopbrengsten van de stad naar de voorsteden, was deze in ernstige budgettaire moeilijkheden geraakt. Er ontstond een steeds breder wordende kloof in welvaart en welzijn tussen de (in hoofdzaak blanke) bewoners van de voorsteden en de (in hoofdzaak gekleurde) bewoners van de stadscentra.

Het zojuist geschetste beeld viel niet te rijmen met het Amerikaanse credo van onbegrensde kansen voor iedere burger in een vrije economie. Dit was dan ook een mythe

gebleken, de mythe van de opwaartse sociale mobiliteit, die eraan voorbijging dat de néerwaartse feitelijk even groot of groter was. Ook het beeld van de "melting pot" waarin de heterogene bevolking een eenheid zou worden was niet juist. In werkelijkheid bleek er eerder sprake te zijn van een "boiling pot", die grote spanningen dreigde op te roepen.

In een beschouwing over de Amerikaanse samenleving zoals die er vlak na 1960 uitzag zijn enkele opmerkingen over de raciale problematiek onvermijdelijk. In vergelijking met de blanke meerderheid raakten de etnische minderheden op sociaal en economisch gebied steeds meer achter. Aangezien echter de materiële voorwaarden voor een rechtvaardiger samenleving aanwezig waren, accepteerden zij hun positie als tweederangsburger steeds minder.

Dit had hier en daar reeds tot uitbarstingen van geweld geleid, en van de zijde der strijders voor gelijke burgerrechten werd steeds meer druk op de federale overheid en de publieke opinie uitgeoefend om grondwettelijke hervormingen doorgevoerd te krijgen. Men pleitte hierbij niet alleen voor opheffing van de persoonlijke discriminatie, maar vooral voor de opheffing van de institutionele discriminatie, d.w.z. discriminatie door overheidsinstanties en ambtelijke bepalingen, in het onderwijs, op de arbeidsmarkt en bij het huisvestingsbeleid. De Amerikaanse samenleving gaf in deze periode geen opwekkend beeld te zien. Bijna overal in de maatschappij bestond onvrede met wat er van de American Dream - hoe men die ook definieerde - terecht gekomen was.

Lyndon Baines Johnson, de nieuwe president

Na de moord op John F. Kennedy op 22 november 1963 te Dallas, werd Lyndon Baines Johnson president van de Verenigde Staten. I.F. Stone beschreef hem als: "a Babbit, with remarkably small stock of basic ideas, these consist of a few clichés about freedom of the entrepreneur to make a buck. Money and power have been the motivating passions of his life. He was a New Dealer when that was the way to power, he became a conservative when that was the way to stay in. He is the perfect extrovert, with no convictions and a passion for 'getting things done', anything."¹

Nu schetst Stone wel een erg negatief beeld van Johnson, maar ook andere schrijvers die Johnson positiever beoordelen, noemen hem een pragmaticus die regelmatig zijn politieke opstelling wijzigde om de steun van de achterban te behouden. Johnsons beleid geeft inderdaad een 'politiek van het mogelijke' te zien; dit neemt echter niet weg dat hij een man was met een visie en met idealen en dat hij als president "rose to the occasion". Johnsons ideaal was "a broad national consensus which can end obstruction and paralysis and can liberate the energies of the nation for the work of the future". Deze moest de scheidslijnen tussen Noord - Zuid, blank - zwart, rijk - arm en conservatief - liberaal overwinnen. Om deze consensus te bereiken gebruikte hij soms minder diplomatieke methoden. Hij had al de reputatie een groot manipulator te zijn toen hij nog "majority leader" in het Congress was. Later, tijdens zijn presidentschap, zorgde zijn verleden als volksvertegenwoordiger nog voor veel wantrouwen onder het publiek.

In de stijl waarmee hij opereerde was zijn Texaanse achtergrond zichtbaar. Een stijl die voortdurend met die van zijn voorganger Kennedy werd vergeleken en waarover gesnierd werd op een wijze die Johnson door de ziel ging. Zich voorgoed van deze frustratie losmaken kon hij alleen door met zijn beleid de kritiek die hij opriep te logenstraffen. Zijn politiek in de jaren 1963 - 1964 was in feite een voortzetting van die van Kennedy; hij hield ook zoveel mogelijk diens adviseurs aan.

Doordat hij goed met het Congres overweg kon, slaagde hij er in de stagnatie in het wetgevingsproces met betrekking tot Kennedy's wetsvoorstellen te doorbreken. Het be-

trekking tot Kennedy's wetsvoorstellen te doorbreken. Het belangrijkste resultaat hiervan was de Wet op de Burgerrechten, die in 1964 werd aangenomen. Aan het geheel van Kennedy's ideeën wilde hij echter iets van zich zelf toevoegen. De noemer waaronder dit werd gebracht diende duidelijk Johnsons stempel te dragen. Hij was zich verder volledig bewust van het historische moment en van de taak die hij als president had om van een rijke eveneens een rechtvaardige samenleving te maken. Vanuit dit besef lanceerde hij op 22 mei 1964 tijdens een toespraak op de universiteit van Michigan de term "The Great Society"², waarmee het regeringsbeleid voor de eerstkomende jaren een idealistisch richtsnoer kreeg dat zou moeten aanslaan bij de meerderheid van de Amerikaanse bevolking. White noemt deze daad Johnsons "Act of Recognition" in het verloop van de geschiedenis³.

De doelstellingen van het Great Society programma

De doelstellingen van het Great Society programma werden duidelijk geformuleerd in het programma van de democratische partij bij de verkiezingen van 1964. Daarvan was het thema: "one nation, one people". Dit lag duidelijk in de lijn van Johnsons consensus politiek. In haar verkiezingsprogramma stelde de Democratische partij tal van hervormingen van de samenleving voor, waarbij de nadruk lag op onderwijs, gelijke kansen en rechten voor iedereen, de bestrijding van armoede en verbetering van de gezondheidszorg:

- ten aanzien van het onderwijs werd federale overheidssteun aan de stedelijke overheden in het vooruitzicht gesteld, alsmede een verruiming van de mogelijkheden voor alle scholieren om werkelijk de opleiding van hun keuze te volgen;
- strikte naleving van de "Civil Rights Act" van 1964 werd geëist opdat voor iedere burger dezelfde rechten gegarandeerd zouden zijn; de misdaad hoopte men te bestrijden door aanwijsbare economische en sociale problemen aan te gaan pakken;
- het armoedebestrijdingsprogramma, de zgn. "War on Poverty", werd in een bepaalde richting gestuurd, waarbij vooral oudere mensen, weinig geschoolde arbeiders en achtergebleven regio's baat zouden hebben.

Het voorgespiegelde beleid van Johnson was duidelijk gericht op brede lagen van de bevolking. Een overweldigende meerderheid van de bevolking steunde Johnson bij de verkiezingen van 1964. Een factor die deze uitslag mede heeft bepaald — onduidelijk blijft in welke mate dit het geval is geweest — was het sterk heersende gevoel dat de republikeinse kandidaat Goldwater de Verenigde Staten in Vietnam in een ongewis avontuur zou storten.

Het kon in 1964 wel lijken alsof Johnson een ruim mandaat voor binnenlandse hervormingen kreeg. Degenen die toen al wezen op de smalle marges waarbinnen deze hun beslag zouden moeten krijgen hebben van de geschiedenis gelijk gekregen.

De realisering van het programma

De uitslag van de verkiezingen van 1964 gaf Johnson onmiskenbaar een eigen statuut en verlost hem van zijn legitimiteitstrauma. Ook wist hij een grote meerderheid in het Congres achter zich. De coalitie van conservatieve zuidelijke democraten en republikeinen die jarenlang het Congres had beheerst, had zijn greep op de volksvertegenwoordiging verloren. De weg leek nu vrij voor een vergaand sociaal hervormingsprogramma. Het was erg belangrijk dat er op dit moment ook voor wat betreft de betrekkingen tussen de rassen cruciale moment een Zuiderling in het Witte Huis zat, die het Zuiden de gelijkstelling van de gekleurde met de blanke bevolking zou kunnen doen accepteren. De vraag was wel of Johnson de steun van het Congres lang genoeg zou kunnen behouden om het

grootste deel van zijn plannen uit te kunnen voeren. Hij wist uit ervaring dat het Congres niet voor lange tijd op zijn hand zou zijn en zich gaandeweg wat kritischer op zou stellen. Daarom probeerde hij zijn wetsvoorstellen er zo snel mogelijk door te krijgen. En nooit aanvaardde een Congres met zo'n mate van eensgezindheid wetsvoorstellen als in 1965.

Het programma in de praktijk

Verzet tegen de ideeënwereld van de Great Society rees vooral uit conservatieve en reactionaire kring. Hierbij zijn enkele groepen duidelijk te onderscheiden. Allereerst de fundamentalistische protestanten, die zich niet konden verenigen met de snelle veranderingen in de zeden en de aantasting van de oude gevestigde waarden in het begin van de jaren zestig. In de betere middle class waren het de zakenlieden uit het kleine en middelgrote bedrijfsleven, kleine zelfstandigen en mensen uit de vrije beroepen. Dezen voelden zich bedreigd door de groeiende bemoeienis van de overheid met het economische leven, de sociale wetgeving, de progressieve inkomstenbelasting en de toenemende macht van de vakbonden. Naast deze groepen waren er nog de rechts extremistische bewegingen die bij de verkiezingen van 1964 veel steun kregen vanuit het Zuiden als reactie op de voortschrijdende emancipatie van de zwarte bevolking. Ook in het Noorden ontstond een dergelijke reactie, de zogenaamde "White Backlash".

Ook van links kwam er verzet tegen de Great Society. De radicale aanhangers van de New Left konden deze niet zien als aanzet tot de oplossing van de Amerikaanse problemen, daar er geen sprake was van een fundamentele verandering van de structuur van de maatschappij. Bruikbare alternatieven kon de New Left echter niet leveren. Ook velen uit de kring van de zogenaamde "Liberals", naar Nederlandse begrippen gematigd progressieven, konden geen inspiratie uit de Great Society putten. Zij vroegen zich af of deze niet het verkeerde ideaal stelde. Johnson ging er als traditionele "liberal" vanuit dat een sterke centrale overheid een vastere greep moest krijgen op het economische leven en op de behartiging van welvaart en welzijn van de bevolking. Maar hij had er weinig oog voor dat uit de kring van de traditionele liberals een andere groep, in zekere zin een jonge generatie was opgekomen die aanstuurde op een kleinschalige, op lokale democratie gebaseerde maatschappij.

Johnsons consensus-ideaal werd in hoge mate verstoord door de oorlog in Vietnam, die leidde tot een sterke polarisatie in de Amerikaanse samenleving. Ook voor wat betreft de beschikbaarheid van middelen was de oorlog desastreuus voor de Great Society. Puur financieel gezien hadden de Verenigde Staten zich waarschijnlijk wel de Great Society naast de oorlog kunnen veroorloven.

Politiek gezien was dit echter niet mogelijk; Johnson wist dat het Congres hem wanneer hij open kaart speelde zou dwingen te kiezen tussen de Great Society en de Vietnamese oorlog. Wat hij ook wist, was dat het Congres in die situatie prioriteit zou geven aan de militaire boven de hervormingsgezinde "oorlog". Door de werkelijke omvang en kosten van de oorlog geheim te houden hoopte Johnson deze keuze te omzeilen en langs beide sporen voort te kunnen gaan. Hij rekende hierbij op de door de militairen voorspelde snelle militaire overwinning. Maar de oorlog bleek meer te zijn dan een incident; er kwam geen einde aan en de kosten bleven stijgen. De strijd ging de gemoederen in Amerika steeds meer beheersen en zowel het Congres als het publiek verloor gaandeweg de interesse in de Great Society.

Johnson vergrootte midden 1965 de inspanningen t.b.v. de oorlog drastisch zonder het publiek de offers te vragen die de verandering van de economie in een oorlogsecono-

mie normaliter met zich mee zou brengen. Grote heimelijk gefinancierde overheidsinvesteringen werden zo gepleegd op een moment waarop de Amerikaanse economie reeds flink verhit was, met als gevolg een geweldige inflatie. De bestrijding van deze inflatie kreeg van Johnson prioriteit boven de uitvoering van het Great Society programma. De voor de afkoeling van de economie noodzakelijke belastingverhoging weigerde Johnson echter aan het Congres te vragen, daar dit dan opening van zaken zou eisen. Deze beslissing was "the critical decision that set the economic system into a prolonged period of chaos, from which it has still not recovered. By refusing to administer counterinflationary measures in the early stages, Johnson allowed the economy to heat up to a point where even drastic measures could have little impact".⁴ Het ging hier in wezen om een politiek kwestie: doordat Johnson i.v.m. de economische problemen het Congres om hulp moest vragen vóórdat hij de fundamenteën van de Great Society had gelegd, verloor hij zijn wedren met de tijd. De Great Society verdween zo in het Congres naar de achtergrond.

Resultaten van de Great Society

Aan de door Johnson gewekte verwachtingen is bij lange na niet voldaan. De armoedebestrijdingsprogramma's werden geen succes, o.a. door de zeer hoge kosten en de ongecoördineerde aanpak van de projecten. De hiermee samenhangende stedelijke woningbouwprogramma's bereikten veel minder dan was beoogd. En hoewel de doorvoering van de wetgeving op het terrein van de burgerrechten op zichzelf een groot succes voor Johnsons regering was, bleek spoedig dat de controle op de naleving veel te wensen overliet zodat in de praktijk de situatie waarin de zwarte Amerikanen verkeerden nauwelijks veranderde.

In het algemeen kan gesteld worden dat de Amerikaanse samenleving geen fundamentele hervormingen onderging. De meeste maatregelen waren erop gericht het bestaande systeem beter te doen functioneren en de ergste knelpunten eruit te halen. Als politicus-van-het-mogelijke stelde hij zich afhankelijk van de consensus onder het Amerikaanse volk. Maatregelen met diepgaand hervormend karakter zouden teveel controverses oproepen. "In the politics of consensus a little for the poor makes it easier to go on giving a lot to the rich", merkte criticus Stone hierover op⁵. Hierbij moet worden opgemerkt dat Johnson een naïef vertrouwen had in "the American business civilisation". De Great Society is dan ook de wensdroom van een conservatief democraat gebleven; "offering the fringe benefits to the less privileged sectors of society"⁶.

Noten

1. Stone, I.F. *In a Time of Torment*. New York, 1967. 44.
2. Het begrip 'Great Society' is bedacht door Richard Goodwin, de schrijver van Johnsons speeches. Deze maakte hierbij gebruik van een denkbeeld van één van Johnsons adviseurs, Eric F. Goldman, een man die was aangetrokken "om ideeën te leveren." Hij legde zich later samen met Goodwin toe op de uitwerking van de conceptie van de 'Great Society'.
3. White, T.H. *The making of the President 1964*. New York, 1966. 465.
4. Kearns, D.H. *Johnson and the American Dream*. New York, 1967. 296.
5. Stone, Torment. 53.
6. Ibidem, 52.

MEDEDELINGEN

VADEMECUM MET ONDERWIJSMATERIAAL OVER DE OUDHEID

Graag wil ik de lezers van *Kleio* attent maken op het bestaan van een uitgave van de afdeling vakdidaktiek klassieken van de universiteit van Nijmegen. Ik zou niet de euvele moed gehad hebben de aandacht van leraren geschiedenis en maatschappijleer te vragen voor deze kataloog van wetenswaardigheden voor de docerende classicus, als mij in de afgelopen jaren niet gebleken was dat een aantal historici bepaalde rubrieken ook voor hun vak handig vonden. In het *vademecum voor de leraar klassieken* komen namelijk na ongeveer 30 bladzijden die leermiddelen voor het taalonderwijs in het Latijn en Grieks opsommen de rubrieken vertalingen van antieke auteurs — handig voor bronnen — antieke cultuur/geschiedenis van de antieke wereld, mythologie en uitgaven voor de schoolbibliotheek (plaatwerken, meer of minder populair-wetenschappelijk werken, historische jeugdromans e.d.). Bij alle uitgaven wordt de uitgever en de prijs — van 1978 — vermeld. Zeker in de afdeling audiovisuele en tactiele media zal de docent geschiedenis dingen van zijn gading vinden; diaserieën zijn naar rubrieken gerangschikt (Minoïsch/Myceens, Athene, bouwkunst, dagelijks leven, etc.).

Dan komen achtereenvolgens nog de rubrieken transparanten voor overheadprojectie, historische landkaarten, wandplaten, replica's en stimulerend materiaal, waarbij ook modellen e.d. zijn genoemd. Buitenlands materiaal is opgenomen als het dingen brengt die in de Nederlandse produkties niet te vinden zijn. Het *vademecum*, dat in zijn nieuwe druk 80 bladzijden omvat, wordt afgesloten met een lijst van musea die zich lenen voor excursies en van alle genoemde uitgeverijen.

Eksemplaren kunnen worden verkregen tegen betaling van de reproductie- en verzendkosten door storting van f. 7,50 op giro 1016339 van dr. A.J. Janssen, beheerder sectie oude letteren, Nijmegen, onder vermelding "vademecum".

Anton J.L. van Hooff

NIEUW OVERZICHT HULPMIDDELEN

In augustus is bij het Katholiek Pedagogisch Centrum de derde druk verschenen van het inmiddels zeer bekende OVERZICHT VAN HULPMIDDELEN TEN BEHOEVE VAN HET GESCHIEDENISONDERWIJS, samengesteld door P.H.F. Gieles en A.P. Dijkstra.

Sinds de tweede druk in 1974 is de markt voor methoden, films, dia's en filmstroken, grammofoonplaten, klankbeelden, transparanten en wandkaarten zo stormachtig veranderd, dat een totale herziening noodzakelijk bleek. Het is dan ook een geheel nieuw boek geworden. De samenstellers hebben het gevoel dat zij een zeer arbeidsintensief onderdeel van het takenpakket van de gezamenlijke uitgevers en verhuurders hebben verricht.

Bij de rubriek methoden is nu ook aandacht besteed aan uitgaven voor het lager beroeps onderwijs. De rubrieken Film en Dia's zijn niet meer naar uitgevers of verhuurders ingedeeld, maar het materiaal is thematisch gerangschikt om het zoeken te vergemakkelijken.

Het Katholiek Pedagogisch Centrum (K.P.C.) maakte het mogelijk dat deze uitgave tegen kostprijs, vermeerderd met portokosten, kan worden geleverd.

Schriftelijk te bestellen bij K.P.C., postbus 482, 5201 AL 's-Hertogenbosch, met vermelding van "Overzicht hulpmiddelen". Het gevraagde wordt dan toegezonden vergezeld van een nota van f. 5,— + portokosten.

NIAM A.V. -CURSUSPROGRAMMA 1978/79

Evenals in het afgelopen seizoen organiseert het Nederlands Instituut voor Audio-Visuele Media weer een aantal meerdaagse audio-visuele cursussen die worden gegeven in het NIAM-voorlichtings- en cursuscentrum te Rotterdam.

Naast de cursussen "Beeld"; "Geluid"; "Media-organisatie"; "Dia-geluid" en "Overhead-projectie" is er nu ook een cursus "Video" aan het programma toegevoegd.

De zes cursussen, die bestemd zijn voor degenen die bij het geven van onderwijs en/of instructie gebruik willen maken van audio-visuele hulpmiddelen, worden gegeven van begin oktober tot half december van dit jaar. Het gehele programma wordt in verband met de te verwachten belangstelling nog eens herhaald van half januari tot eind april 1979.

Actualiteit in het leerplan met Reflector & Blikopener*

Een boeiend aspect van geschiedenis is het heden herkennen door het verleden. Daar komen Uw leerlingen niet altijd aan toe. Het leerplan stelt wel dat "de historische ontwikkeling tot heden" gekend moet worden, maar over het laatste stuk bestaat erg weinig lesmateriaal. Zodat dat stuk moderne geschiedenis waar Uw leerlingen de meeste interesse voor hebben vaak onderbedeeld blijft.

Keesings Reflector en Blikopener bieden een oplossing voor deze onbevredigende situatie. Keesings Reflector en Blikopener behandelen de geschiedenis vanuit de actualiteit. Zo worden Uw leerlingen beter in staat gesteld verbanden te leggen en historisch inzicht te verwerven. Naast informatie geven Reflector en Blikopener opinies van betrokkenen en deskundigen. Zo kunnen Reflector en Blikopener goed gebruikt worden als leermiddel of als aanvulling op de les, evenals voor het maken van scripties.

Keesings Reflector is een blad voor leerlingen van de hoogste klassen van het VWO, van het MEAO en het Hoger Beroepsonderwijs. Reflector bestaat uit 32 pagina's in magazine vorm.

Keesings Blikopener is een tijdschrift voor leerlingen van het MAVO, het MBO en de middenklassen van het VWO en HAVO. Keesings Reflector en Blikopener verschijnen elke maand (8x per jaar, vakanties niet).

Via onderstaande bon ontvangt U vrijblijvend meer informatie met enkele afleveringen. Wel even de moeite waard. Doen!

*** Onderscheiden door de Vereniging van Geschiedenisleraren (V.G.N.) met de Huib de Ruyterprijs 1978 voor de bijdrage aan de ontwikkeling van het geschiedenisonderwijs.**

**Systemen Keesing B.V. Antwoordnr 4, Amsterdam 1007
Telefoon 020-71 94 44.**

BON Gaarne ontvang ik gratis en geheel vrijblijvend meer informatie met enige afleveringen van Keesings Reflector en Blikopener.

Naam van de school

Onderwijstype

Adres

Plaats

Verzending t.a.v.

Datum Postcode

Een cursusfolder met nadere gegevens over de inhoud, cursusbedrag en -data kan worden aangevraagd bij het NIAM, postbus 63426, 2502 JK Den Haag, tel. 070 - 600924.

ADVIESCOMMISSIE VOOR DE LEERPLANONTWIKKELING

Secretaris van de Advies Commissie Leerplan Ontwikkeling Geschiedenis en Staatsinrichting i.o., die men de opvolgster zou kunnen noemen van de inmiddels opgeheven Commissie Modernisering Leerplan-G.S., is sinds 1 augustus j.l. drs. L.G. van Schie.

Voor zaken, de vroegere C.M.L. betreffende, kan men zich thans tot hem wenden op het adres: Langestraat 7a, 7500 CB Enschede, tel. 053 - 324731.

STICHTING „KRANT IN DE KLAS“

De stichting "Krant in de Klas" heeft het afgelopen jaar een pakket lesmateriaal uitgegeven waarin de krant wordt aangeboden als leerdoel en leermiddel.

Doel van de stichting is het helpen ontwikkelen van de vaardigheid tot lezen en hanteren van de krant. Belangstellende collega's kunnen zich wenden tot genoemde stichting, Joh. Vermeerstraat 14, 1071 DR Amsterdam, tel. 020 - 763366 (toestel 26).

CEVNO CENTRUM VOOR EUROPESE VORMING IN HET NEDERLANDSE ONDERWIJS (CEVNO)

informatiemarkt Europese verkiezingen

ZATERDAG 14 OKTOBER 1978 TE ALKMAAR

Sprekers:

De Minister voor Ontwikkelingssamenwerking, Drs. J. de Koning: *"De Derde Wereld, Europa en Nederland"*

De Vice-voorzitter van het Europees Parlement, Mr. C. Berkhouwer: *"Macht en onmacht van het gekozen Parlement"*

De Burgemeester van Alkmaar, C.M.L. Roozmond *"Europese verkiezingen in de regio"*

de informatiemarkt is bedoeld voor:

Allen, die bij het onderwijs betrokken zijn: leerkrachten, leerlingen, studenten, directies, inspecties, onderwijsjournalisten, onderwijsbegeleiders, enz.

Allen, die in een wat breder verband binnen het edukatieve veld werkzaam zijn: bibliotheken, vormingscentra, scholingsgroepen van vakbeweging, vrouwenorganisaties, politieke partijen, enz.

Allen, die zich op één of andere wijze interesseren voor de Europese verkiezingen en daarover wat meer geïnformeerd willen worden.

FULBRIGHT-HAYS BEURZEN VOOR STUDIE IN DE VERENIGDE STATEN VOOR DOCENTEN EN DESKUNDIGEN BIJ HET VOORTGEZET ONDERWIJS

- a. Deelneming aan het SUMMER SEMINAR IN AMERICAN STUDIES aan de State University of New York in Potsdam voor docenten ENGELS, AARDRIJKSKUNDE, GESCHIEDENIS en SOCIALE WETENSCHAPPEN.
Kandidaten moeten een onderwijsopdracht hebben aan een Nederlandse middelbare school; minimaal drie jaar leservaring.
Leeftijdsgrens: 45 jaar; Nederlandse nationaliteit.
Periode: 1 juli - 31 augustus 1979; vergoeding van reiskosten naar en binnen de VS, vergoeding van collegegeld, verblijfsvergoeding van \$ 30 per dag.
Voorkeur gaat uit naar degenen die nog niet eerder in de VS zijn geweest.
Sluitingsdatum: 1 februari 1979.

- b. INDIVIDUEEL PROGRAMMA waarin kennis genomen wordt van het AMERIKAANSE MIDDELBAAR ONDERWIJS, bestemd voor DIRECTEUREN en DECANEN van middelbare scholen, RECTOREN en STUDIELEIDERS van lerarenopleidingsinstituten en INSPECTEURS voortgezet onderwijs. Kandidaten moeten deskundig zijn op het terrein van het voortgezet onderwijs en het vermogen én de mogelijkheid hebben de Amerikaanse ervaringen in Nederland in praktijk te brengen.

Leeftijdsgrens: 50 jaar; Nederlandse nationaliteit.

Periode: 60 dagen in het schooljaar 1979-1980; vergoeding van reiskosten naar en binnen de VS, verblijfsvergoeding van \$ 40 per dag.

Voorkeur gaat uit naar degenen die nog niet eerder in de VS zijn geweest.

Sluitingsdatum: 1 februari 1979.

INLICHTINGEN: Netherlands America Commission for Educational
Exchange, (NACEE),
Reguliersgracht 25, 1017 LJ Amsterdam,
tel.: 020-242435.

23 JANUARI 1579 WERD DE UNIE VAN UTRECHT ONDERTEKEND.

Op 23 januari 1979 zal met de leden van de beide kamers der Staten-Generaal en met genodigden in een plechtige bijeenkomst dit gebeuren in de Domkerk te Utrecht worden herdacht. De Staten-Generaal speelden immers ook vier eeuwen geleden, zij het anders samengesteld en op een andere manier, een zeer belangrijke rol in de Nederlandse politiek. Op deze herdenkingsdag zal de wetenschappelijk bundel: "Unie van Utrecht wording en werking van een verbond en verbondsakte" verschijnen (de bundel wordt uitgegeven o.r.v. drs. S. Groenveld en drs. H. Leeuwenberg bij M. Nijhoff, Den Haag). Op dezelfde dag worden een postzegel en een rijksdaalder die herinneren aan de Unie van Utrecht in omloop gebracht.

Deze herdenking zal komende maanden de publiciteit halen; zowel pers, radio als T.V. zullen aandacht besteden aan de betekenis van de Unie van Utrecht voor Nederland.

Van 23 februari tot 4 juni is in het Centraal Museum te Utrecht een nationale tentoonstelling rond het thema de Unie van Utrecht te bezichtigen. De belangrijkste facetten uit de periode van 1559 tot 1609 zullen met 16de eeuwse afbeeldingen, met schema's en kaarten gevisualiseerd worden; een centrale plaats nemen de wording en de betekenis van de Unie van Utrecht in.

Vanzelfsprekend zal de herdenking ook op school de nodige aandacht moeten krijgen. Om dit mogelijk te maken — deze periode wordt in de leerboeken maar al te vaak stiefmoederlijk bedeed — hebben drs. J. Baalbergen, P. Meyer en F.H. Grondijs een drietal boekjes geschreven.

- "Op weg naar één land" is bestemd voor de hoogste klassen van de basisschool en de eerste klas van het L.B.O.
- "Van opstandige Gewesten tot zelfstandige Republiek" is bestemd voor de onderbouw V.W.O. en H.A.V.O. en voor de hoogste klassen van de M.A.V.O.
- "Van Opstand tot Onafhankelijkheid" is geschreven om in de bovenbouw V.W.O. en H.A.V.O. als bijzonder onderwerp behandeld te worden, of om door studenten aan Pedagogische Academies en N.L.O.'s zelfstandig bestudeerd te worden.

De drie boekjes zijn tot stand gekomen in nauwe samenwerking met de organisatoren van de tentoonstelling in het Centraal Museum te Utrecht en zijn rijk geïllustreerd met foto's, tekeningen en kaarten die ook op de tentoonstelling te zien zullen zijn. Door middel van teksten en bronnen wordt een beeld gegeven van de ontwikkelingen rond de Unie van Utrecht.

Al deze boekjes worden uitgegeven door de Staatsuitgeverij en ter gelegenheid van deze feestelijke herdenking in december 1978 gratis aan alle scholen gezonden. Voor een klassikale behandeling kunnen bij de Staatsuitgeverij (postbus 20014, Den Haag) nabestellingen gedaan worden; de prijs hiervoor is thans nog niet vastgesteld.

Voor informatie over alle activiteiten rond de herdenking van de Unie van Utrecht kan men zich wenden tot het secretariaat van De Stichting Herdenking Unie van Utrecht, 1579-1979 (Maliesingel 5 te Utrecht, tel. 030 - 319398).

Op het programma staan o.a. nog een congres over het functioneren van de democratie (27 en 28 april) en een internationaal historisch congres met als thema "Federalisme: geschiedenis en actualiteit van een staatsvorm" op 8, 9, en 10 mei; verder nog theater en muziekevenementen.

BOEKBESPREKINGEN

Albert Mellink, *Amsterdam en de wederdopers in de zestiende eeuw*. Nijmegen, SUN, 1978. 121 p., ISBN 90 6168 120 0, f 12,50.

De schrijver, die ooit al eens een overzichtswerk over de wederdopers in de Noordelijke Nederlanden publiceerde, heeft zich in dit alteratie-gedenkjaar geconcentreerd op Amsterdam. Hij betreft er nadrukkelijk ook in de jaren na de aanslag van 1535, toen de stad een tweede Munster dreigde te worden. Het effect van die schokkende gebeurtenissen was dat de behoudende en katholieke regenten in de stad langer dan elders de zaak in handen hebben gehouden, te weten tot 1578.

De beweging manifesteerde zich als een bij uitstek burgerlijke, vooral klein-burgerlijke, zij het niet zonder connecties met regentenkringen, in tegenstelling met het karakter van het verzet van een dertigtal jaren later. Daarmee is een langverwaarloosd terrein van onderzoek betreden, te weten dat van de maatschappelijke achtergronden van de opstand. Wordt daarmee een gemis goedgemaakt, onvoldoende komt naar mijn idee uit de verf wat precies de rol is geweest van bijbelse en theologische motieven in deze anabaptistische woelingen.

Niettemin: het is een prachtig boekje, dat leerlingen goed kan thuis brengen in onze zestiende eeuw en ze met een verantwoording van archivalia en literatuur, plus een register, ook verder kan helpen.

Mellink bereidt een bronnenuitgave voor van de zestiende-eeuwse doperse beweging in Amsterdam.

AHMvS

Dr. R. v. Roosbroeck: *Willem van Oranje*, uitgeverij Kruseman, Den Haag, derde druk, 1978. Prijs f 20,90

Een verrassende, nieuwe visie op de figuur van Oranje wordt in de derde druk van deze monografie niet gegeven.

Duidelijk wordt zijn oppositie tegen Filips II als voornaamste woordvoerder van de hoge adel in de Raad van State beschreven, zijn moeilijkheden met de calvinistische ultra's, zijn militaire mislukkingen en zijn godsdienstige verdraagzaamheid.

Een uitgebreide jaartallenlijst completeert dit boek.

Helaas wordt zelfs deze derde, opnieuw herziene druk ontsierd door een groot aantal storende drukfouten. Een losse greep (133: rechtvaardigheid, 137: tolreantie, 145: staatsmankunt, 166: hstorici).

Irriterender zijn de vele germanisten in dit boek.

Ook hier een „Auswahl“: volledigen (158), kamper (166) en het regelmatig voorkomende griezelige woord „volksgemeenschap“.

F.R. Kat

G. Groenhuis, *De predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700* (dissertatie Utrecht, Historische Studies Instituut voor Geschiedenis R.U. UTRECHT XXXIII; Groningen: Wolters Noordhoff, 1977, 214 blz., ISBN 90 01 39019 6)

De schr. van deze onder supervisie van Prof. J.C. Boogman verschenen dissertatie beoogt blijkens de ondertitel zich een beeld te vormen van de sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek voor ± 1700. Is de in onze geschiedschrijving tamelijk gangbare opvatting dat de dominees van de gereformeerde kerk uit het gewone volk voortkwamen en laag op de 17de-eeuwse maatschappelijke ladder stonden, juist, zo luidt de kernvraag van deze studie. Met deze probleemstelling heeft de auteur een onderwerp aangepakt dat bepaald niet eenvoudig is. Om te beginnen is het onderzoek naar de sociale aspecten van onze 17de eeuw nog niet ver gevorderd en dat betekent dus de nodige pioniersarbeid. Verder rijst onmiddellijk een complex van vragen t.a.v. de criteria die met betrekking tot de sociale stratificatie gehanteerd moeten worden. Daarbij komt nog dat de keuze van het ambt van de predikant van zelf dwingt tot een diepgaande behandeling van de godsdienstige en politieke achtergronden van deze periode.

Laat mij eerst als een grote verdienste van dit boek aanmerken dat het zowel compositorisch als stilistisch over het algemeen duidelijk en doorzichtig geschreven is. Groenhuis geeft de lezer voortdu-

rend inzicht in wat hij onderzoekt en hoe hij zijn onderzoek inricht. Hij beschikt daarbij over een nuchtere, heldere betoogtrant. Hierdoor zijn het boek en met name de Inleiding en de eerste twee hoofdstukken ook goed leesbaar voor niet-specialisten.

In hoofdstuk I bespreekt hij de eigenaardige positie van de gereformeerde kerk binnen het staatsbestel van de Republiek en in hoofdstuk II geeft hij een schets van de sociale verhoudingen en de daarbij aan te leggen criteria. De verdienste van deze hoofdstukken ligt niet zo zeer in hun originaliteit, maar wel in het heldere overzicht dat de lezer krijgt aangeboden over allerlei opvattingen en discussiepunten zoals die met name in de meer recente vakliteratuur over tal van kernproblemen uit onze 17de eeuw naar voren zijn gebracht. In zijn eigen positiebepaling daarbij laat de auteur zich kennen als een voorzichtig en genuanceerd beoordeelaar. Een uitzondering daarop vind ik op blz. 36, waar hij stelling kiest in de bekende polemiek tussen Van Hoboken en Van Dillen in zake het "Versuyt Brasil". Groenhuis kiest voor het standpunt van eerstgenoemde, die de tegenwerking van Holland en met name van Amsterdam tegen de expansiepogingen van de W.I.C. naar Brazilië in hoofdzaak toeschreef aan de anti-contrarémonstrante motieven van invloedrijke libertijnse regenten. Schr. voert daartoe onder meer een Zeeuwse getuige aan, die in 1654 schrijft:

"Even alsoo schijnen hare Gr. Mog. (Godt weet uyt wat insichten) altijd specialick, sonderling de Stadt Amsterdam, ghehad te hebben een contrenitentie tegen de West-Indische Compagnie,"

Wie de tussen haakjes geplaatste zin uit dit citaat leest, kan er moeilijk een argument aan ontlelen voor het standpunt van Van Hoboken.

Gelukkig is de schr. bij de keuze van zijn criteria m.b.t. de sociale stratificatie niet zonder meer uitgegaan van de rangstelsels zoals die door de moderne sociologie zijn ontworpen. Terecht heeft hij getracht deze rangstelsels te ontlelen aan onze 17de-eeuwse samenleving. Zo komt hij tot 4 rangstelsels die voor de tijdgenoten van groot belang waren: godsdienst, vermogen/inkomen, familierelaties en opleiding. Met erkenning van flinke plaatselijke en gewestelijke verschillen kiest hij vervolgens voor een stratificatie in 6 groepen, en wel van boven naar onderen: 1 de adel en niet-adellijke regentenfamilies; 2 de welgestelden die niet tot groep 1 behoren: rijke kooplieden, grote reders, ondernemers, grootgrondbezitters, sommige doctores medicinae, hoge ambtenaren, topfunktionarissen van de grote handelscompagnieën, hoge marine- en legerofficieren; 3 redelijk gegoede boeren, grotere winkeliers, ambachtsmeesters met een behoorlijk bedrijf, schippers met een niet te klein schip, lage marine- en legerofficieren, stedelijke en gewestelijke ambtenaren; 4 kleine boeren, lagere ambtenaren, kleinere winkeliers, ambachtslieden met een klein bedrijf, schippers met een klein schip enz.; 5 werklieden in loondienst: zakken dragers, biërdragers, zeelieden, soldaten, schuifvoerders, molenaarsknechten en andere eenvoudige handarbeiders; 6 het naamloze leger van zwervers, bedelaars, invaliden, gedroste soldaten en zeelui, losse werklieden, kermisklanten en ander grauw.

Hiermee heeft hij een verfijning aangebracht in de indelingen van Renier en Roorda, die als werkhypothese voor toekomstige studies op het gebied van onze 17de-eeuwse sociale geschiedenis wel eens goed bruikbaar zou kunnen zijn. Blijft natuurlijk het bezwaar dat dit soort schematische indelingen altijd iets voorlopigs behouden, zeker zolang nog zoveel onderzoek moet worden verricht en zeker ook bij een zo gedecentraliseerde structuur als onze Republiek kende.

In een beschouwing over de onderlinge mobiliteit tussen de 6 groepen wordt de Nederlandse samenleving in deze periode getypeerd als

"een samenstel van hiërarchisch geordende sociale groepen, gebaseerd op verschillen in godsdienstige gezindte, vermogens- en inkomenspositie, familierelaties en opleidingsniveau, gedomineerd door een voornamelijk burgerlijk patriciaat dat de lagere groepen ""bespeelde"" door middel van gunsten en gaven aan protégés "uit die groepen, waarin sociale opklimming mogelijk was en ook plaats vond". (blz. 71).

Binnen het kader van deze sociale structuur wil Groenhuis de plaats van de predikanten vaststellen, maar eerst wijdt hij nog een hoofdstuk aan wat hij noemt: de ideële structuur van de gereformeerde kerk en haar predikanten. Dit derde hoofdstuk. " 't Neerlands Israël" genoemd, vind ik het meest opmerkelijke en verrassende van het boek. De kwestie van het gereformeerd nationaal besef komt erin aan de orde. Met name Smitskamp heeft het bestaan van een sterk verbreid calvinistisch besef in Nederland in de vorm van een identificatie van de Republiek met het oudtestamentische Israël sterk betwist. Groenhuis voert echter uit de bronnen zoveel getuigenissen aan waarin parallellen getrokken worden tussen Israël en de Republiek, dat het standpunt van Smitskamp zeer sterk aan geloofwaardigheid inboet. De verbondstheologie krachtens welke God in Zijn genade het Nederlandse volk had uitverkoren tot Zijn volk van het Nieuwe Verbond, was bepaald geen ideologie van een te verwaarlozen minderheid onder de gereformeerden, toont schr. aan. En binnen deze ideologie funktioneerden de pre-

dikanten als zieners en profeten. Daarvoor stonden dan bepaalde dominees als de Zeeuw Willem Tee-
linck en de Utrechter Jodocus van Lodesteyn model.

Bij alle waardering voor de reconstructie van het beeld dat Groenhuis hier ontwerpt, vraag ik me
wel af of hij in zijn enthousiasme over zijn bevindingen niet wat verder is gegaan dan zijn bronnen hem
toestaan. Is de sprong van *parallel*en tussen Israël en Nederland, waarvan hij veel voorbeelden geeft,
naar de *identificatie* van beide, waarvoor hij veel minder en ook veel minder overtuigend materiaal aan-
draagt (blz. 86), wel helemaal gelukt? Getuigt het niet van een te sterk generaliseren wanneer in de
Slotbeschouwing op blz. 178 hierover wordt opgemerkt:

"Hun gezag (van *de* predikanten) werd daar (in *de* kerkenraden) aanvaard als een nieuw Kanaän
waarin *de* dominees ""Gods mond"" waren. *De* gereformeerde predikanten beschouwden zich
zelf als Godsgezanten, als profeten in het Nederlands Israël." (De onderstrepingen zijn van de
recensent)

Deze bezwaren nemen niet weg dat schr. ongetwijfeld het bestaan van een zeer belangrijke ideologische
stroming onder de calvinisten heeft aangewezen, die uiteraard ook van grote betekenis is geweest voor
de sociale positie van de predikanten.

Met het beeld van de dominees was het vooral in de eerste helft van de eeuw niet best gesteld, zo
wordt in hoofdstuk IV meegedeeld. Tijdgenoten uitten zich nog al eens uitgesproken negatief over de
levenswandel en het intellectuele peil van de gereformeerde predikanten. Hierbij moet evenwel bedacht
worden dat de kritiek vaak kwam uit het humanistische gevormde regentenpatriciaat en dat men bij
het ontstellend gebrek aan predikanten in deze periode geen erg hoge eisen kon stellen aan de dragers
van het geestelijk ambt. Groenhuis constateert dan ook dat er met het vorderen van de eeuw een dui-
delijke verbetering aan de dag trad. Verder blijft het altijd moeilijk om negatieve uitlatingen te toetsen
op hun representativiteit, want juist de herders met een niet onberispelijke levenswandel zullen de aan-
dacht hebben getrokken van pamfletschrijvers en woordvoerders van wat ik nu maar gemakshalve de
publieke opinie zal noemen.

In zijn laatste hoofdstuk, getiteld: "De status van de predikanten", toont schr. op overtuigende
wijze aan dat de sociale positie van de predikanten vooral in de steden lang niet zo laag, zo plebeïsch
is geweest als vaak is beweerd. In de rangstelsels godsdienst en opleiding bezetten zij de bovenste plaats,
in de rangstelsels inkomen/vermogen en familierelaties namen zij middenposities in. Dit laatste wordt
vooral bewezen op grond van huwelijken van predikantenkinderen, die voor welgestelde burgers uit de
middengroepen en soms zelfs voor regenten een aanvaardbare partij bleken te zijn. Zelden kwamen pre-
dikanten uit het gewone volk voort. Bovendien is het opvallend dat kinderen van predikanten er soms
in slaagden op te klimmen naar een hogere groep wat betreft inkomen/vermogen en familierelaties.

De auteur adstrueert zijn conclusies met talrijke voorbeelden. Toch moet mij ten aanzien hier-
van nog een opmerking van het hart. Niemand kan van hem vragen dat hij alle 17de-eeuwse dominees
in onze Republiek op hun familierelaties zou hebben onderzocht. Dat zou monnikenwerk geweest zijn
in een boek over predikanten! In feite heeft hij zich beperkt tot die dominees die in de 17de eeuw de
gemeentes Dordrecht en Nijmegen hebben bediend en deze groep aangevuld "met een aantal predikan-
ten van andere plaatsen, die in de keuzegroep zijn opgenomen omdat hun familierelaties geheel of ge-
deeltelijk bekend zijn". (blz. 151) Toch vraag ik mij af of gezien de grote plaatselijke en gewestelijke
verscheidenheid in onze Republiek een aanvulling met complete gegevens uit enkele plaatsen in andere
gewesten niet op haar plaats was geweest. En wat de incidentele aanvullingen van de schr. met familie-
gegevens van de predikanten uit andere plaatsen dan Dordrecht en Nijmegen betreft, zou ik de vraag
willen opwerpen of juist het geheel of ten dele bekend zijn van hun familierelaties niet een te positieve
indruk zou kunnen wekken van de sociale posities van geestelijke ambtsdragers in het algemeen. Over
de familierelaties van dominees van een geringere komaf zal vermoedelijk wel minder bekend zijn en
bekend zijn geweest.

Over het geheel genomen heb ik veel waardering voor de wijze waarop de auteur zijn moeilijke
onderwerp heeft behandeld. Zijn dissertatie is stellig een nuttige aanvulling van de kennis omtrent onze
17de-eeuwse predikanten en hun plaats in de toenmalige samenleving. Bovendien kan dit boek zeker
zijn diensten bewijzen bij het verdere onderzoek van andere aspecten uit onze sociale geschiedenis. Ui-
teraard heeft het veel meer te bieden dan ik dit bestek kan vermelden. Daarvan kunt U zich zelf het
beste overtuigen.

M.A.M. Franken

J.C.M. Warnsinck, *Drie 17e eeuwse admirals. Piet Heyn - Witte de With - Jan Evertsen*. Donker, Rotterdam, 1977, 143 blz., prijs f 14,90. (ISBN 90.6100 129 8)

Het is een goede gedachte van uitgeverij Donker geweest om dit oorspronkelijk in de Patria-serie van Van Kampen te Amsterdam verschenen boekje te herdrukken. Warnsinck, zelf oud-marineofficier, heeft als bijzonder hoogleraar vóór de tweede wereldoorlog — hij overleed in 1943 — veel gedaan om de belangstelling voor en studie in de maritieme geschiedenis te bevorderen.

Deze voor een breder publiek dan vakhistorici geschreven studie is er een geslaagd voorbeeld van. De lezer krijgt een beeld van een drietal zeelieden die hun eerste sporen als zeeofficier verdienden in de strijd tegen de Spanjaarden na het Bestand. Witte de With en Evertsen speelden ook nog een rol in de eerste oorlogen tegen Engeland. Zij kwamen, zoals in de toenmalige zeemacht veelal het geval was, van voor de mast en uit de koopvaardij. Zij sneuvelden alle drie tijdens een zeegevecht. Het waren typische vechtkapiteins, individualisten in de strijd, met name De With. Pas onder De Ruyter werd het zeegevecht een meer gecoördineerde operatie, een spel van goed op elkaar afgestelde manoeuvres, met overigens niet minder dodelijk gevolg.

Naast gegevens over hun persoonlijke aard en daden, beschreven in een leesbare stijl, aangevuld met saillante zinsneden en fragmenten uit scheepsjournalen e.d., verschaft Warnsinck ons ook zicht op de organisatie van de Staatsvloot. Vooral Piet Heyn heeft zich ingespannen om de levensomstandigheden van de bemanningen te verbeteren. Hoe weinig strak de logistieke organisatie ingericht was blijkt uit het feit dat vlootofficiërs zelf de victualie betaalden en later met de admiraliteit verrekenden. Interessant zijn ook de Instructies van de Edel Hoogmogende Heren en de problemen rond de interpretatie derzelven. Tussentijdse communicatie was zeer moeilijk en de verantwoordelijkheden van de vlootvoogden daardoor niet gering. Conflicten over de interpretatie bleven dan ook niet uit. Men denke aan De With's eigenmachtig vertrek uit Brazilië in 1647. Ook tijdens de gevechten konden communicatieproblemen nogal eens verwarring brengen.

Een ander chapter was het gewestelijk particularisme. Competentie-kwesties tussen de admiraalijk particularisme ging ver. Dit moge blijken uit Evertsen's weigering om bij Duins in 1639 tegen de Spaanse vloot te strijden. Hij wilde met de neutrale Engelse vloot geen risico's lopen. Een conflict met Engeland zou de Zeeuwse handelsbelangen kunnen schaden. Hierdoor ontstond ook de vete tussen De With en Evertsen. Dit soort spanningen betekende dat in 1653 de Staten Generaal faute de mieux de cavalerie-officier Van Wassenaer-Obdam tot admiraal moesten benoemen, waarvan Tjerk Hiddes de Vries zei dat "Godt Almaghtigh ons Opperhoofd de kennis benomen, of noyt gegeven hadt". Het was overigens wel zo dat in Engeland, waar de marine onder bevel stond van een landofficier als Blake, nieuwe en betere strijd tactieken ingevoerd werden.

De lezer die weinig bekend is met maritieme geschiedenis zal zeker meer van dit boekje genieten na eerst kennis genomen te hebben van de hoofdstukken "Zeevarenden" van J. Lucassen en "Oorlogsvaart" van S.W.P.C. Braunius in *Maritieme Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 2, Bussum 1977. Het boekje is voor geïnteresseerde leerlingen uit de bovenbouw van Havo en Vwo zeker aan te bevelen.

P. van Hees

Mevrouw S.W. Hamers van Duynen, *Hieronymus David Gaubius 1705/1780, zijn correspondentie met Antonio Nunes Ribeiro Sanches en andere tijdgenoten*. (288 bl.). (Academisch proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam, 1978, promotor Prof. dr. G.A. Lindeboom). Van Gorcum Assen/Amsterdam, 1978, als no 96 in: Van Gorcum Historische Bibliotheek, prijs f 48,—

Het proefschrift van Mevrouw Hamers (die als arts werkzaam is in de jeugdgezondheidszorg) moet in de eerste plaats worden beschouwd als een bronnenpublicatie. Behalve de in de titel genoemde correspondentie bevat het werk een bibliografie van H.D. Gaubius en een drietal bijlagen:

1. Instructie voor de Medicinæ Doctoren en Chirurgijns, alsmede voor den Apothecar van het Hof van Haere Koninklijke Hoogheid. (Gaubius was van 1761 tot zijn dood lijfarts van Willem V).
2. Recepten van Gaubius.
3. Catalogus van Gaubius "Museum", dat in 1783 in het openbaar werd verkocht.

De in deze dissertatie bijgebrachte informatie geeft ons een indruk van het leven en het werken van een nederlandse hoogleraar in de scheikunde en geneeskunde van de 18e eeuw.

Wij leren Gaubius kennen als een ijverig pleitbezorger voor het scheikundig onderzoek in de geneeskunde. Helaas wordt niet ingegaan op het scheikundige hoofdwerk van Gaubius. Evenmin worden bijzonderheden medegedeeld over de talrijke chemische proeven welke hij deed. Wel worden de inhoud en de betekenis belicht van zijn *Institutiones Pathologiae Medicinalis*, een werk over algemene ziektekunde, dat tot in de eerste helft van de 19e eeuw werd gebruikt.

In het realiseren van haar tweede doelstelling: het schetsen van Gaubius als wetenschapsbeoefenaar in het kader van zijn tijd, is de auteur slechts ten dele geslaagd. Gaubius was lid van diverse geleerde genootschappen in Engeland, Frankrijk, Duitsland en Nederland. Zijn relaties met vakgenoten en andere geleerden worden echter onvoldoende of in het geheel niet belicht. Wel worden zijn onderwijsactiviteiten en met name zijn falen als klinisch docent gememoreerd, doch zijn betekenis, als arts, voor de gezondheidszorg in ons land blijft buiten beschouwing.

Nu was Gaubius, zoals ook Mevrouw Hamers zelf opmerkt, geen briljante persoonlijkheid. Origineel werk heeft hij niet geleverd. Hij was compiler en rariteitenverzamelaar. Belangrijke wetenschappelijke ontwikkelingen, zoals bv. die van de begrippen organisme (Stahl) en de subject (Leibniz) en geestelijke stromingen als: de Verlichtingen en de "Geniezeit" (Sturm und Drang) schijnen Gaubius onberoerd te hebben gelaten. Vooral dit laatste is eigenlijk eigenaardig, want Gaub was een Duitser. Niet alleen door zijn lidmaatschap van het Mannheimer genootschap (1776), doch ook via zijn vriend Tiberius Hemsterhuis, moet hij op de hoogte zijn geweest van hetgeen er in zijn land van herkomst omging. Tiberius zoon Frans Hemsterhuis ging sinds 1768 te Münster om met mannen als Jacobi, Hamann en Goethe. Toen Gaubius in het Mannheimer genootschap werd opgenomen was Herder's *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (1772) reeds 4 jaar bekend: een werk dat van fundamentele betekenis was voor de ontwikkeling van de medische psycho-somatiek.

De gevierde professor, lid van 8 geleerde genootschappen (waaronder de Royal Society, de Parijse Akademie en de Keizerlijke Akademie te Petersburg) mag in zijn tijd een terecht gewaardeerd arts zijn geweest.

Van de ontwikkelingen van het wetenschappelijk denken in zijn eeuw heeft hij weinig of geen besef gehad.

J.V. Meininger.

J.M. Welcker: *Heren en arbeiders in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging*. van Gennep, Amsterdam. Prijs f 48,50.

In de serie „De Nederlandse arbeidersbeweging” is als derde publikatie de lijvige (681 blz.) dissertatie van mev. J.M. Welcker verschenen.

Het eerste deel van de titel „Heren en arbeiders” kan verwarring wekken. Gangbaar is het hiermee aangeven van een tegenstelling.

De heren als machthebbers, als kapitalisten, rijk door grondbezit, fabriek en geld, in wier dienst de arbeiders werkten.

De „heren” in dit boek werkten ONDER de arbeiders, binnen de arbeidersbeweging: Karl Marx, Domela Nieuwenhuis, Methöfer, van Steenis en Frederik van Eeden. Zij probeerden hun denkbeelden over te brengen op de arbeiders, die daar niet altijd van gediend waren.

Deze dissertatie bestaat uit drie delen, waarvan alleen het eerste „Arbeidersenquêtes in Nederland” nieuw is als bewerkte bron.

De andere twee zijn bijgewerkte artikelen, eerder verschenen in het Mededelingenblad- orgaan van de Ned. Ver. tot beoefening van de sociale geschiedenis. Het eerste deel bevat de resultaten van de enquête die Domela Nieuwenhuis in 1880 instelde naar de leef- en werkomstandigheden van de Ned. arbeiders. Idee en opzet waren niet van Domela Nieuwenhuis, maar van Marx.

Deze achtte na de oprichting van de Eerste Internationale (1864) kennis van de omstandigheden waaronder de arbeiders leefden en werkten, onmisbaar voor een efficiënt optreden van de Internationale. In 1866, op het congres van Genève, werd besloten tot het instellen van een arbeidersenquête. Veel schot zat er echter niet in de zaak.

Vandaar dat Marx er op het Londense congres in 1871 op terug kwam want „la grande généralité a été muette” (blz. 5)

Aan de enquête van Domela Nieuwenhuis gingen twee beperktere onderzoeken vooraf. De eerste was een enquête, ingesteld door de Werkmansvereniging Arnhem in 1870 naar aanleiding van de weigering van patroons te Arnhem een loonsverhoging van een cent per uur van de bouwvakarbeiders in te willigen. In het bestuur van de Werkmansvereniging overheersten de heren. De conclusie van de commissie was dan ook „dat de arbeiders in de meeste fabrieken te dezer stede een betrekkelijke welvaart genieten” en dat „f 9 een gewenst loon was voor de arbeiders in Arnhem.” (blz. 15).

De tweede was een enquête, georganiseerd door het A.N.W.V. in 1872.

Door apathie en onverschilligheid van de arbeiders werd dit geen succes. Enige maanden na publikatie van de enquête van Marx in 1880 verscheen ook de versie van Domela Nieuwenhuis in de Werkmansbo- de. Door vereenvoudiging en samenvoeging van vragen bracht Domela Nieuwenhuis het aantal vragen

van 101 terug tot 63. Uit het archief van Lodewijk van Deijssel zijn de resultaten recentelijk tevoorschijn gekomen. Domela Nieuwenhuis had ze namelijk aan van Deijssel uitgeleend omdat deze ze wilde gebruiken als ondergrond voor een te schrijven sociale roman o.i.v. Zola.

De uitgebreide enquête van Domela Nieuwenhuis, typisch toegespitst op de Ned. arbeidersverhoudingen, geeft een gedetailleerd beeld van het reilen en zeilen van de arbeiders in de verschillende bedrijfstakken, verspreid over het hele land.

Deel twee van het boek bevat drie bijdragen tot de geschiedenis van het anarchisme in Nederland. Boeiend worden de figuren van J.C.Ph.H. Methöfer (1863-1933), H.J. van Steenis (1862-1939) beschreven. De derde bijdrage gaat over Frederik van Eeden en „zijn” Walden (1898-1907), de geschiedenis van een alternatieve gemeenschap.

Idyllische rust was Walden niet beschoren. Het was een va-et-vient van gasten, genodigden, dagjesmensen en journalisten. Ook het samenleven op Walden was meestal verre van harmonieus. De „tegenstelling heren- arbeiders kwam ook hier weer om de hoek kijken. Mevr. Welcker vermeldt op blz. 528 een viertal punten van kritiek der kolonisten op de representant van de heren: v. Eeden n.l. zijn geringe deelneming aan het productieproces, zijn macht om mensen aan te trekken of te ontslaan en zijn positie als kapitaalverschaaffer. In de privesfeer leidde zijn verbintenis met een koloniste tot kritiek.

Het derde deel van het boek behandelt het ongemakkelijke bondgenootschap tussen de S.D.A.P. en het N.V.V. tussen 1906 en 1913.

Zeer uitvoerig wordt hierin het langzaam naar elkaar toegroeien van de S.D.A.P. en het N.V.V. beschreven.

Het N.V.V. zette zich af tegen het N.A.S. met zijn „stakingsgymnastiek en staak-maar-raak-taktiek” (blz. 558) en de S.D.A.P. tegen de principiële horzel ter linkerzijde, de S.D.P.

De strijd tussen links en rechts binnen het N.V.V. en de S.D.A.P.-polarisatie of compromis, strijd of verzoening met organisaties die links van hen vakbondswerk en partijpolitiek bedreven- werd beslist op het Leidse congres van de S.D.A.P. in 1912.

Men besloot tot samenwerking met het N.V.V. voor het verkrijgen van algemeen kiesrecht en sociale wetgeving. Op wens van het N.V.V. zag de S.D.A.P. af van een derde rode dinsdag, d.w.z. een nieuwe, massale kiesrecht demonstratie op de derde dinsdag van september in 1913.

Voor een schoolbibliotheek is deze dissertatie uiteraard ongeschikt, in de boekenkast van een historicus, geïnteresseerd in de geschiedenis van de arbeidersbeweging, misstaat ze niet.

F.R. Kat

Vincent Vrooland en Jeroen Sprenger: *„Dit zijn mijn beren” Een studie over de arbeidsverhoudingen tijdens de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal.* S.U.A., Amsterdam. Prijs f 7,25

De auteurs hebben bij het schrijven van hun studie twee doelstellingen gehad. De eerste was het naar voren halen van de leefgewoonten en arbeidsverhoudingen onder een vergeten groep. De tweede, of „spontane stakingen” licht kunnen werpen op het ontstaan van de Nederlandse arbeidersbeweging later in de negentiende eeuw. (blz. 8)

Deze case-study gaat over een staking in 1823 bij de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal. Om strategische redenen had Blanken, inspekteur generaal van 's Rijks Waterstaat, al in 1812 het plan hiertoe geopperd. Als Willem I bij K.B. in 1817 besluit tot de aanleg van het kanaal spelen bij de koopman-koning economische motieven de voornaamste rol.

Hoewel rond 1820 in Nederland van grootbedrijf nauwelijks sprake is, valt het werk in de venen en in de polders wel als grootbedrijf te betitelen. Immers veenarbeiders en polderjongens verhuurden zich vaak in groepjes van tien a twaalf man aan een aannemer, die werk bood aan honderden mensen. Hun band was niet de patronale binding maar een kontrakt betreffende het uit te voeren werk en de uit te betalen lonen.

De in deze studie beschreven staking vond plaats op het negende en tiende perceel d.w.z. op een stuk ongeveer drie kilometer onde Alkmaar.

Aannemer Huyskens had dit stuk gekregen door f 6000 onder de begroting te blijven. Hij werd hier toe gedwongen door de schulden die hij al had vanwege de „gulheid” van de overheid die snel was met het opleggen van boetes wanneer een aannemer zijn klus te laat opleverde.

Zijn te lage aannemingsprijs deed hem dan ook bezuinigen op de lonen van de poldergasten. Blanken had in zijn begroting f 1,30 per dag uitgetrokken, bij Huyskens werd maximaal 40 cent per dag verdiend en dat bij werktijden van 's ochtends 4 uur tot 's avonds 7 uur. Dat dit tot problemen moest leiden, is duidelijk. Huyskens stierf een geweldadige dood na eerst twee stakers te hebben doodgeschoten. Bij de rechtzaak bleek dat de rechtspraak zich niet bekommerde om het loongeschil maar fiks strafte als

gold het misdadigers. Een analyse van het lavei (staging) werd niet gemaakt, de preventie en de betuiging werden gezocht in de versterking van de militaire macht.

Deze staging was geen incidentele gebeurtenis maar de eerste in een reeks van spontane acties die deel uitmaken van de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging in de negentiende eeuw. Deze geschiedenis is meer dan de geschiedenis van haar organisatie.

Het is de grote verdienste van deze studie de polderwerkers, weggedrukt in de marge van de samenleving en zelf tot weinig schriftelijke blijken van hun bestaan gekomen, als een informele organisatie ten tonele gevoerd te hebben. Ook zij waren per slot van rekening medespelers in de geschiedenis.

F.R. Kat

Hans Mulder: *Kunst in crisis en bezetting. Een onderzoek naar de houding van Nederlandse kunstenaars in de periode 1930-1945*. Spectrum, Utrecht 1978. Prijs f 39,50

In deze Utrechtse dissertatie heeft de kunsthistoricus J.W. Mulder zich niet beperkt tot de houding van de kunstenaars gedurende de oorlogsjaren. Terecht heeft hij ook aandacht geschonken aan de crisisjaren. Het geroep over het verval der zeden en het herstel van orde en tucht was in de jaren dertig zó luid dat duidelijk wordt dat het moreel reveil, gepredikt door de N.S.B., niet het geluid was van een stel politieke randfiguren. De behoefte aan een nationalistisch getint ethisch reveil dateerde uit de crisisjaren. Mulder toont aan dat het kunstzinnige protest, het zoeken naar nieuwe wegen in de kunst na de eerste wereldoorlog, omstreeks 1935, toen het nationaal-socialisme zijn gezicht al duidelijk had laten zien, veranderde in een maatschappelijk protest.

Een groot deel van de kunstenaars, die met het fascisme geflirt hadden, keerde zich hiervan af. Sommigen echter meenden „in hun afkeer van de grauwe democratie, de corrupte Kerk en de hun benauwende maatschappelijke moraal consequent te moeten zijn, ook nu het dichterlijke mes, dat de rotte plekken moest uitsnijden, een realiteit werd.” (blz. 94)

Mulder laat zien dat de ondogmatische, emotionele en principiële linkse kunstenaars het grootste aandeel in het kunstenaarsverzet hadden.

Sterk onderbelicht wordt het aandeel van de protestanten.

Een figuur als H.M. van Randwijk had toch meer aandacht verdient dan Mulder hem schenkt. Opvallende afwezigheid in de uitgebreide literatuuropgave is in dit verband een boek als van Ger van Roon over „Protestants Nederland en Duitsland 1933-1941”

Met de aanstelling van Dr. T. Goedewaagen als leider van het D.V.K. (Departement voor Volksontwikkeling en Kunsten), eind november 1940, laat Mulder de officiële reorganisatie van het Nederlandse culturele leven beginnen. Goedewaagen startte vanuit een kansrijke uitgangspositie. Al voor de oorlog was er ontevredenheid over het regeringsbeleid ten opzichte van kunst en in de jaren dertig bestond er bij velen een streven naar eenheid en bundeling. Voorzag de Kultuurkamer hier nu juist niet in? Het mislukken van de cultuurpolitiek van Goedewaagen, wat de organisatie betreft, was echter meer te wijten aan de tegenwerking van de N.S.B. en het rijkscommissariaat dan aan het verzet van de kunstenaars.

Mulder vermeldt ongeveer 42.000 aangeslotenen bij de Kultuurkamer (blz. 192) Afgezien van het feit dat de auteur niet erg nauwgezet te werk gaat (een willekeurige greep: Oranjeherdenking 1933, niet 1934 (blz. 22); Comité van Waakzaamheid in plaats van voor Waakzaamheid (blz. 120) lijdt het boek ook onder een zwakke compositorische opzet. Een zodanige hoeveelheid namen wordt ook vermeld dat men soms al lezende door de namen het bos niet meer ziet. Erger is dat Mulder nergens aangeeft wat zijn gehanteerde omschrijving van fascisme inhoudt waardoor allerlei mensen geëtiketteerd worden als fascist of voorzien worden van een naar fascisme neigende gezindheid.

Het boek kan een startpunt vormen voor andere auteurs. Het is niet HET boek over de houding van Nederlandse kunstenaars in de periode 1930-1945.

F.R. Kat

Jillian Becker: *Baader Meinhof, opkomst en ondergang*, Elsevier, 1977. Prijs f 29,50

Bijna dagelijks worden we geconfronteerd met terroristische acties, ergens in de wereld. Afgezien van de acties van groepjes Zuid-Molukkers is misschien wel de meeste aandacht uitgegaan naar de gebeurtenissen bij onze oosterburen aan het eind van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig: Baader-Meinhof, de R.A.F.

Daarom lijkt het dan ook niet meer dan zinnig het boek van Jillian Becker — *Hitler's children; the story of the Baader-Meinhof terrorist gang* — te vertalen en toegankelijk te maken voor een geïnteresseerd

Nederlands publiek. Becker laat in haar boek zien hoe de studentenbeweging in West-Duitsland in de jaren '60 een verschuiving te zien gaf van pacifisme, via passieve provocatie (het optreden van Fritz Teufel) naar geweldadigheid.

Voor velen was het ontstaan van de Grote Koalitie in 1966 een grote teleurstelling. De S.P.D. had verraad gepleegd aan zichzelf. Ulrike Meinhof hierover in *Konkret* 8, 1966: „Die Grosze Koalition braucht keine Kritiker, nur noch Interpreten“ en „Die Politik der Groszen Koalition zielt nicht auf eine regierungstreue Bevölkerung, sondern auf eine unpolitische. Regierungstreue stellt sich dann von selbst ein.“

Eind 1966 werd door Rudi Dutschke opgeroepen tot de vorming van de A.P.O. of Buitenparlementaire oppositie omdat er in het parlement geen oppositiepartij meer was die het radicale standpunt verwoordde.

De dood van de student Benno Ohnesorg — de agent die hem doodschoot, werd niet schuldig bevonden — tijdens het bezoek van de Sjah van Perzië aan Berlijn in 1967 leidde tot een radicalisatie. Günter Grass noemde het „de eerste politieke moord in de Bondsrepubliek“.

De aanslag op Rudi Dutschke in 1968 deed een storm van protest tegen de werkelijke „dader“ ontstaan: Axel Springer. (Wolf Biermann: de kogels kwamen „aus dem Springerwald“)

De harde kern van het studentenverzet besloot zelf het initiatief tot de aanval te nemen omdat ze door aan te vallen zich alleen maar verdedigde. Becker beschrijft daarna met een overvloed aan niet ter zake doende details het in brand steken van twee warenhuizen — exponenten van de consumptiemaatschappij — en de bomaanslagen op Amerikaanse militaire bases — vergelding voor de oorlog in Vietnam. Ook de onder invloed van Carlos Marighela plaatsvindende bankovervallen, de reactie van de politie daarop en de arrestatie en berechting van de harde kern van de R.A.F. worden uitvoerig beschreven. Toch is het boek onbevredigend. Het ontbreekt de auteur n.l. aan het vermogen de gebeurtenissen in Duitsland in de jaren zestig in een politieke, structurele kontekst te plaatsen. De jaren 1967, 1968 — de Thermidor van de revolutie — betekenden voor Ulrike Meinhof een breuk met de anti-autoritaire fase, een breuk met de legaliteit. Na 1968 kwam het radicale studentenverzet te staan voor de keuze „wat nu?“ en koos voor harde terroristische acties „om het fascistische karakter van de staat te ontmaskeren.“

Te zeggen dat Meinhof hieraan begon „niet om regeringen of systemen omver te werpen, maar om haar eigen diepste wanhoop te overwinnen“ (blz. 205) lijkt mij een Libelle-achtige, personalistische benadering.

Tot een beter begrip draagt het boekje van Peter Brückner bij „Ulrike Marie Meinhof und die deutschen Verhältnisse“.

Het verschijnsel terreur in het algemeen wordt van allerlei kanten belicht in het boekje „Politiek geweld, het doel en de middelen.“

Hierin zijn een zevental lezingen gebundeld die in het kader van het studium generale te Utrecht zijn gehouden in het cursusjaar 1977/78.

Het is uitgegeven door het Bureau Studium Generale in samenwerking met de Stichting Vredesopbouw.

F.R. Kat

Overzicht tijdschriften

In *Groniek*, nr. 56, 1978 (losse nrs f 4,25, incl. porto te bestellen bij Groniek, giro 1496758 te Groningen) trekken een tweetal artikelen de aandacht. Allereerst is er een uitvoerig interview met prof. Röling, waarin het accent valt op diens rol als rechter bij de zgn. Tokio-processen, 1946-1948 en op de problematiek van rechtspraak door de overwinnaar. In een kort artikel schrijft M.G. Buist over Patriotten- en Bataafsetijd en hun plaats in de Nederlandse historiografie. Centraal staat daarbij De Wit's visie op de betekenis van de radicale elementen onder de Patriotten, de zgn. democraten. Buist wijst met name op de zgn. volksdemocraten, waar De Wit ook al de aandacht op vestigde. Dat waren de mensen die aan de basis werkten in de wijkcomité's en gezien kunnen worden als de voorlopers van de huidige actiegroepen.

In *Groniek*, nr. 57 staan een tweetal artikelen over de Wederdopers, waarvan één n.a.v. A. Mellink, *Amsterdam en de wederdopers in de 16e eeuw*. Nijmegen 1978. Max Banens schrijft over de historiografie van de homosexualiteit (in het *Tijdschr. voor Geschiedenis*, 1978, nr. 2 komt dit onderwerp uitvoerig aan de orde in een bespreking van Kuster's dissertatie over homosexualiteit in de Middeleeuwen door Bredero).

Verder vraagt A. Dijkstra de aandacht voor de enigszins in vergetelheid geraakte Marcus Garvey.

Interessant is *Groniek*, nr. 58, waarin de banden tussen antropologie en geschiedenis aan de orde gesteld worden. Wiebe Bergsma toetst deze relatie in het artikel "Ex Lutetia Lux", waarin de *Annales*-school ruime aandacht krijgt en enige van haar befaamde studies besproken worden.

Naast het werk van Braudel wordt ook het schitterende boek *Montaillou* van Laroy Ladurie genoemd. Kuipers gaat verder op de relatie geschiedenis-antropologie in en stelt het werk van Norbert Elias aan de orde (aan Elias werd ook gewijd *De Gids*, 1977, nr. 4/5). Bosscher schrijft over het Zuidmolukse vraagstuk en in een interview met Lea Dasberg komen de relaties tussen geschiedenis en historische pedagogiek aan de orde.

In *Brabantia*, tweemaandelijks tijdschrift, uitgeg. door het Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord Brabant (te bestellen: Tijdschrift Administratie Prov. Gen., Postbus 1104, Den Bosch, prijs f 5,-), 1978, nr. 3 valt het oog op een belangwekkend artikel over de katholieke emancipatie. Dr. G.P.M. Knuvelde schrijft over de "Opstandige zonen. Een terugblik op de jaren twintig". Een thema dat in de belangstelling staat n.b. H. Scholten, *Aspecten van het tijdschrift De Gemeenschap*. Baarn 1978. Knuvelde was zelf medespeler. Hij geeft een boeiend overzicht van de katholieke emancipatie in Nederland te beginnen rond de eeuwwisseling. In deze emancipatie speelde het neo-thomisme een grote rol. De reactie daarentegen — het integralisme — komt daarna aan de beurt en wordt tot zijn juiste proporties teruggebracht. Knuvelde acht de invloed van Thompson niet zo groot. Daarna volgt een exposé over de mannen van de jaren twintig, de nieuwe "voormannen". Er worden in dit artikel verschillende correcties aangebracht op de visies van G. Brom en L.J. Rogier. Te gemakkelijk is er een lijn getrokken tussen: radicale jongeren, integralisme, vitalisme en totalitairisme. Inderdaad een combinatie waaraan een aantal jongeren bezwaken is, maar de pars pro toto formule dient toch wel met grote voorzichtigheid, zeker door historici, gehanteerd te worden. Curieus is in dit opzicht de in een noot aangehaalde visie van Rogier op de veronderstelde affiniteit van het Vlaamse aktivisme voor het integralisme. Dit omdat de vooraanstaande activist A. Jonckx een integralist was. De Belgische historicus en kenner van de Vlaamse beweging L. Wils (hoogleraar te Leuven) is daarentegen geneigd in het aktivisme een sterke vrijzinnige niet-katholieke tendens te onderscheiden.

Bij *Spiegel Historiael* (losse nrs. te bestellen bij Meulenhoff-Bruna, Bètapress, postbus 355, Tilburg) moet een bijzondere plaats ingeruimd worden voor het april nr., dat geheel gewijd is aan de opgravingen bij Wijk bij Duurstede. In een serie artikelen, waarbij alle facetten van het archeologisch onderzoek, ook de samenwerking met geologen, biologen en medici, aan de orde komen, wordt het oude Dorrestad tot leven gebracht. Naast de beschrijving van de verschillende opgravings technieken is er ook aandacht voor de vondsten. De beschrijving daarvan varieert van artikelen over sieraden en munten tot schoeisel en voedselresten.

In het mei nr. schrijft mevr. Lauret over "De zwarte dood in maatschappelijk perspectief", een leesbaar artikel, al komen de maatschappelijke gevolgen niet geheel uit de verf. Beschouwingen over het staatsrecht vóór 1848 zijn te vinden in B.J.G. Elias, "Koloniale troebelen en ministeriële verantwoordelijkheid. Verder vindt men in dit nummer artikelen over de Vlaamse bouwmeester en weldoener (bergen van barmhartigheid) Wenzel Cobergher, over de oudste stad in de nieuwe wereld Teotihuacan en over de Haagse waterstaatkerk "De Boskant".

In het juni nr. staat een interessant artikel van P.G.J.M. Raedt over de kinderkrusochten. Hij geeft nieuwe gegevens over de deelnemers, jeugdige werklozen uit de agrarische sector, en wijst op het ontbreken van de gewelddadige explosies, zoals het doden van Joden en aanvallen op de kerk, die kenmerkend waren voor de apocalyptische sfeer bij de voorgaande kruisochten. Hij verklaart dit uit het godsdienstig revival (tijd van Franciscus), waarin armoede en apostolische leefwijze centraal stonden. Verder een en ander over "atmosferische en pneumatische spoorwegen", over Marie Christine van Oostenrijk, "Forten langs de Goudkust" van Temminck Groll en over "schriftgeschiedenis".

In het juli-aug. nr. vragen verschillende artikelen om de aandacht. Prof. Manning schrijft over de rapportage van de Engelse ambassade in Rome over het opkomend fascisme. Hij vergelijkt deze berichtgeving met die van andere ambassades en met de berichtgeving in de pers. Hij komt tot de conclusie dat de berichtgeving van de goede dagbladen weinig onderdoet voor die van de buitenlandse dienst. Clissold schrijft er over Barbarijse zeerovers en christelijke slaven en geeft aardige gegevens over de ook nog in de slavenkwartieren voortdurende strijd tussen r.k. en protestantse slaven. Informatief is ook De Blois' bijdrage over "De Syracuseaanse tyrannis in de 4e eeuw voor Christus". Thomson leverde met zijn bijdrage "Patriarch Tichon van Moskou en het lot van de Russische kerk" interessante gegevens over de Russisch orthodoxe kerk in de jaren twintig van deze eeuw.

Het regionaal-historisch tijdschrift *Holland*, 10e jrg., nr. 3, 1978 is geheel gewijd aan de in het Historisch Museum te Amsterdam georganiseerde tentoonstelling "Het land van Holland. Ontwikkelingen in het Noord- en Zuidhollandse landschap". De tentoonstelling duurt tot 1-10-1978. Het num-

mer is voor f 10,— als tentoonstellingscatalogus verkrijgbaar. In een aantal leesbare artikelen wordt aan-gegeven hoe de mens sedert zo'n 1000 jaar in dit gebied zijn invloed op het landschap heeft uitgeoefend. Landbouw, veeteelt, visserij, vervening, zeewering en inpoldering, wegen en kanalen-aanleg met hun gevolgen voor het landschap passeren niet alleen in dit goed geïllustreerde catalogusnummer, maar nog meer op de tentoonstelling zelf, op aanschouwelijke wijze de revue. Daarnaast is er ruime aandacht voor de verstedelijking en industrialisering, ook op het platteland. Men denke aan de steen- en pannenbakkerijen, de blekerijen, de industriemolens enz. Zeer instructief zijn de bijdragen van Noordam en Knippenberg over de demografische ontwikkeling van de beide Hollanden. Hier komen beslist nieuwe gegevens naar voren ook of misschien wel juist voor historici. Immers een onderwerp als "de demografische ontwikkeling van Nederland na 1800", dat prijkt op de lijst van onderwerpen voor een centraal schriftelijk eindexamen aardrijkskunde bij het HAVO/VWO, zou als onderwerp voor een eventueel centraal schriftelijk eindexamen geschiedenis ook niet misstaan. Tenslotte schrijft mevr. Bergvelt over "het landschap in de kunst" en komen enkele 20ste eeuwse ruimtelijke problemen aan de orde in een bijdrage van Van de Waal. Een nummer van meer dan regionaal-historisch belang.

v.H.

Prof. A.Th. van Deursen, *Het Kopergeld van de Gouden Eeuw.*

Deel 1: *Het dagelijks brood.* Uitgeverij van Gorcum, Assen/Amsterdam 1978, prijs f. 15,-.

Dit boek is het eerste uit een serie van vier onderling verbonden monografieën over de cultuur van het gewest Holland in de zestiende en zeventiende eeuw. Aangekondigd worden nog boeken in deze serie over opvoeding, onderwijs, ontspanning en lectuur (deel twee)

In deel drie zal de verhouding tussen volk en overheid centraal staan en het laatste boek zal gewijd zijn aan de geloofsovertuigingen levend binnen en soms ook buiten de bestaande kerkgenootschappen.

Dit eerste deel stelt het materiële bestaan van de stedelijke ambachtslieden, de kleine boeren en landarbeiders, matrozen, vissers en huursoldaten in het gewest Holland aan de orde.

van Deursen schetst hoe door de bevolkingsstijging in Holland sinds de zestiende eeuw o.a. door sterke immigratie vooral uit Duitsland en de Zuidelijke Nederlanden er een overbezette arbeidsmarkt ontstond. Van een doorsneeloon van veertien stuivers per dag (±1600) was moeilijk rond te komen omdat de garantie van werk gedurende het hele jaar ontbrak. Dit betekende dat andere gezinsleden de kostwinner moesten bijspringen. Het meeverdienen van vrouwen geschiedde vooral in de traditionele vrouwenberoepen zoals spinnen, wassen en naaien.

Grote gezinnen met veel kinderen waren aangewezen op de armenzorg.

De kerkelijke armenzorg was zo geregeld dat ieder kerkgenootschap zijn eigen armlastigen had.

Het opheffen van de armoede was onmogelijk, wél poogde men de armoede dragelijk te maken.

Overbelast was de armenzorg in de zeedorpen door hun abnormale demografische opbouw. Ondanks het feit dat velen voor het kopergeld geboren waren en nooit hogerop kwamen, was de arbeidsonrust in het gewest Holland gering.

De overheid zag staking altijd als oproer en was altijd op de hand van de patroons. Bovendien schiep de overbevolking natuurlijk een ongunstig klimaat voor het stellen van looneisen.

Toch konden soms groeperingen als de scheepstimmerlieden in Amsterdam en de korendragers aldaar profiteren van de haast van kooplieden (snel uitvaren, snel lossen) en looneisen ingewilligd krijgen.

Ter vergroting van hun macht belegden rijke stedelingen in grond.

Reeds voor de opstand bezat de burgerij meer grond dan adel of geestelijkheid. Toch had de plattelandsbevolking een redelijk bestaan omdat de heroriëntatie van de landbouw- van graan naar de teelt van vlas, hop en lijnzaad- een vergroting van de arbeidsintensiviteit betekende.

In hun streven naar omhoog belegden vele kleine luyden o.a. in de riskante haringvisserij.

In onze ogen waren de sociale omstandigheden niet goed, maar waren er toen elders betere te vinden?

Prof. van Deursen heeft met dit boek een werkstuk afgeleverd dat door de plezierige schrijfrant een genoegen was om te lezen en dat mij verlangend doet uitzien naar de aangekondigde resterende drie delen.

In een zichzelf respekterende schoolbibliotheek mag dit boek niet ontbreken.

F.R. Kat

Alan Johnston en Roger Ling: *"De Klassieke Griekse Beschaving"*. Deel IV van de zevendelige serie *"Bronnen van onze Beschaving"*, Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1978. f. 346,50 voor de serie.

Bij het eerste doorbladeren van de inhoud lijkt de stof overzichtelijk gerangschikt. De Inleiding geeft een globaal overzicht van de Griekse cultuur en eindigt met de woorden: "Zo komt in de realiteit steeds de ene beschaving *boven* de andere en vrijwel nooit *naast* de andere. Beschrijvend, analyserend en vergelijkend kan de wetenschapsmens echter wel vele beschavingen voor de leek ontsluiten in een reeks als *"Bronnen van onze Beschaving"* omdat hierin de diverse brokstukken van verscheidene beschavingen naast elkaar worden vertoond en duidelijk gemaakt".

In de eerste zes hoofdstukken worden behandeld: "het Archaische Griekenland, Oude en Nieuwe opgravingen, de Donkere Eeuwen, De Stadstaten in tijd van vrede en Oorlog, Architectuur en Kunst, en het Griekse Westen". Meteen wordt over de val van Mycene gesproken zonder verdere uitleg. Wanneer men Mycene zoekt op het kaartje op de volgende bladzijde, staan daar alleen Athene, Delfi, Sparta, Corinthe en Olympia op. Bij een behandeling van de metaalbewerking en het aardewerk, dertig bladzijden verder, staat een volledig kaartje, waarop Mycene gevonden wordt. In datzelfde eerste hoofdstuk wordt men geconfronteerd met een overvloed van namen en plaatsen en feiten waarmee de leek, die zo uitdrukkelijk in de inleiding genoemd werd, weinig kan beginnen. En tevergeefs zal men in de verklarende woordenlijst achterin zoeken naar het Lineair B, Periander of andere begrippen. Dan begint een angstig vermoeden op te komen dat de warrigheid, het gebrek aan systematiek en inlevingsvermogen zich ook in de volgende hoofdstukken zouden kunnen voortzetten. Want ook de geografische indeling van het overzicht over oude en nieuwe opgravingen werkt door de opsomming niet verduidelijkend.

Na elk overzichtshoofdstuk wordt een "Verhaal in Beeld" gegeven: "Euboa en de Griekse expansie, Het Heiligdom van Delfi, Dieren en Monsters, en Syracuse." De vertaling van de eerste zes hoofdstukken springt soms wat klakkeloos met de woorden om, getuige de volgende duistere opmerking: "Elke tweede triglif is boven een zuil aangebracht en de (houten) pinnen die de elementen verbonden, zijn versteend aangetroffen".

Na het doorworstelen van die zes hoofdstukken, blijkt de rest een verrassing te zijn! "De Griekse Beschaving, de Eerste Vorderingen van het Archeologisch Onderzoek in Moderne Tijd, Politiek en Bestuur, Economie en Maatschappij, en Bouwkunde en Kunst" zijn niet alleen door een ander vertaald, maar moeten mijns inziens ook door een ander geschreven zijn: een helder verteller is nu aan het woord die bijna alles "nog eens dunnetjes overdoet" verder in de tijd vervolgt en het boeiend weet te brengen! Hebben de schrijvers de stof niet precies verdeeld, hebben ze geen enkele bespreking gehouden of geen kennis genomen van het werk van de ander? Want de Atheense democratie van hoofdstuk X is véél leuker dan die van hoofdstuk IV. En het is bijna komisch de hoofdstukken "Architectuur en Kunst" en "Bouwkunde en Kunst" met elkaar te vergelijken: niet alleen de titels lijken op elkaar, elk geeft b.v. ook een tekening van de Dorische en Ionische Tempel, maar alweer: die van de eerstgenoemde is onduidelijker. Wat de schrijver vertelt over politieke en bestuur of economie en maatschappij is zonder meer voortreffelijk. Filippus en Alexander worden voor ons opgeroepen als moderne politici en veldheren. Ook de diadochen komen er nu eens eindelijk niet bekaaid af: die Ptolemaeën die zich weinig stoorden aan het kosmopolitische ideaal van Alexander en in hun overheidsapparaat nauwelijks Egyptenaren betrokken en zelfs aan de zeer ingewikkelde Macedonische kalender de voorkeur gaven boven de goede Egyptische! Ook krijgen we een goede indruk van de enorme veelzijdigheid en geweldige omvang van de onderlinge handel tussen de staten. De schrijver gaat in op de sociale geledingen van de maatschappij en de sociale problemen die ten slotte zouden leiden tot een stedelijk socialisme zoals graanvoorziening, medische verzorging en onderwijs.

Er zijn hier en daar in namen en benamingen wat slordigheden geslopen: de vaasschilder Cleofrades wordt in de tekst nu eens Cleofrades genoemd, dan worden f en ph door elkaar gebruikt, een opengewerkte tekening bedoelt een doorsnede te zijn en als men de diolcos een "tramweg" noemt, wekt dit verkeerde associaties.

De illustraties hebben vaak geen betrekking op de tekst of slechts indirect en de kleuren zijn niet fraai, het harde blauw en het knalgroen doen denken aan Paaseieren. Meestal worden de standplaatsen, musea en afmetingen niet vermeld. Er waren zeker mooie en onbekende opnamen, zoals de Zuidmuur van Agrigentum of het gezicht op de Acropolis van Lindos.

De lezer moet uit deze bespreking al begrepen hebben dat de laatste zes hoofdstukken echt de moeite waard zijn. Maar als naslagwerk is dit deel niet zo geschikt en in een schoolbibliotheek zal het zowel docenten als leerlingen voor moeilijkheden plaatsen. Het is jammer dat de *"Bronnen van onze Beschaving"* alleen als hele serie aangeschaft kunnen worden. En het is jammer dat niet elk deel de-

zelfde kwaliteiten vertoont als het eerste deel over de Prehistorie.

M. van Dorp

Michael Vickers, Georgina Herrmann: *"De Romeinse en Perzische Wereldrijken"*, Deel V van de zevendelige serie "Bronnen van onze Beschaving", Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1978. f. 346,50 voor de serie.

Het is een goed idee van de schrijvers om de Romeinse en de Perzische cultuur naast elkaar te behandelen.

Na een kort gehouden overzicht van de Romeinen en hun beschaving, wordt grote aandacht besteed aan de ineenstorting van het Romeinse Rijk, er wordt niet alleen uitgelegd waarom zoveel monumenten en gebouwen verwoest zijn maar ook waaraan het te danken was dat er zoveel behouden zijn. De herontdekking begon al in de Middeleeuwen en vooral Frederik II van Hohenstaufen spiegelde zich aan de grote Romeinse keizers. Dit is niet alleen te zien in zijn regeringssysteem, maar ook in zijn portretkoppen die duidelijk de portretten van Augustus als voorbeeld hadden.

"Four men in a boat": de Italiaanse schilder Andrea Mantegna maakte in 1464 met drie vrienden een boottocht op het Gardameer om inscripties te verzamelen, hetgeen zeer Engels en zeer humoristisch wordt beschreven. Hoe de Renaissance de klassieke oudheid op heel eigen wijze gebruikte en interpreteerde, toont het eerste "Verhaal in Beeld" met uitstekende foto's.

Al heel snel is er dan sprake van echte collectioneurs, gedreven door een mengelmoes van nieuwsgierigheid en wetenschap. De schrijvers volgen de ontwikkeling met fraaie voorbeelden tot de Romantiek. Al in 1719 werden in Engeland gewastekens opgemerkt: "de sporen van een tempel waren te herkennen in het koren als op papier" schrijft een der onderzoekers.

Anders wordt het onderzoek in de 19e eeuw: men graaft op ruwe wijze op, uitsluitend uit nieuwsgierigheid. Na het midden van deze eeuw gaat men weer systematischer, wetenschappelijker en daardoor voorzichtiger te werk en dit hoofdstuk eindigt met een beschrijving van de fotogrammetrie en de geofysische methode.

Een voortreffelijk verhaal over de Etruriers en hun wereld baseert zich op de jongste gegevens, goed geïllustreerd door het verhaal in beeld.

"Rome en Italië" geeft niet de overbekende, traditionele geschiedenis maar allerlei gegevens, citaten, anecdotes die een grote kennis van zaken en een enorme belezenheid van de schrijvers verraden: zo b.v. over wijzigingen in het Romeinse monetair stelsel, of dat het Sulla was die vloermozaïeken in Italië introduceerde!

De structuur van het boek is overzichtelijk, de hoofdstukken "de Romeinen buiten Italië" en "Europa ontdekt het Oosten" leiden organisch naar "De Hellenistische Erfenis" en "de Opkomst van Parthië" waarmee de overgang naar de Perzische cultuur gedaan wordt.

Er is weinig bekend over de binnenlandse aangelegenheden van het Parthische Rijk want er zijn eigenlijk alleen Griekse en Latijnse bronnen, hoewel recente opgravingen in Iran een indruk geven van het zeer hoge peil van de architectuur die interessante technieken gebruikte voor het overwelden van ruimten. Maar ook dit rijk met zijn prachtige reliëfs, mozaïeken, sculptuur en sieraden ging ten onder: in de 2e eeuw na Christus moest het aan de westkant een groot gedeelte aan de Romeinen afstaan, intern had het te kampen met een pestepidemie en economische moeilijkheden, terwijl in het Oosten een nieuwe macht opkwam: de Centraal-Aziatische dynastie der Koesjana's die nauwe handelsrelaties onderhielden met het Romeinse Rijk en de Parthen op dit gebied verdrongen. De datering van een en ander is nog erg moeilijk, evenals men nog niet precies weet hoe groot dit rijk der Koesjana's was. Zij worden wel genoemd in Chinese bronnen als Yueh-tschi, en men kent de hoofdsteden Purusjapura (Peshawar) en Kapisi (Befram in de Kaboelvallei). In N. Afghanistan is na 1950 een groot tempelcomplex opgegraven waarbij veel beelden, maar ook kleine voorwerpen van glas, ivoor brons en Chinees lakwerk gevonden zijn, hetgeen de strategische positie van de Koesjana's tussen Oost en West illustreert.

Wéér een nieuwe macht: de Sassaniden in de 3e eeuw met Ardashir, die diep tot in het Romeinse Syrië doordrong. Binnenslands bracht hij verschillende hervormingen aan in zijn streven naar centralisme. . .

Omstreeks 525 bouwde koning Chosroës I, de Rechtvaardige, een groot paleis aan de oever van het bijna bodemloze meer van Tacht-i-Soeleiman in Pakistan. Ruïnes tonen nog steeds de grootsheid van dit bouwwerk. Chosroës reorganiseerde de volledig gedemoraliseerde Perzische staat, sloot vrede met de Romeinen en hield de Hunnen te vriend door een jaarlijkse schatting te betalen. Grote verbeteringen en modernisering bracht hij aan die ieder aspect van het leven raakten: van belastinghervormingen tot het tellen van fruitbomen toe.

Zijn filosofie over het koningschap: "De macht van de koning stoelt op het leger, het leger op geld, het geld op de grondbelasting en de grondbelasting op de landbouw. De landbouw op een rechtvaardig bestuur en een rechtvaardig bestuur op de integriteit van de regeringsfunctionarissen en de integriteit van de regeringsfunctionarissen op de betrouwbaarheid van de vizier en dit brengt ons weer tot de koning die weerstand moet kunnen bieden aan zijn eigen voorkeuren en hen zo moet leiden dat hij hen regeert en niet zij hem regeren".

Na de dood van Chosroës I verzwakt het rijk en doordat de opvolgers zich teveel op het Westen concentreerden, vergaten zij hun andere grenzen. Ditmaal waren het de Arabieren uit het Zuiden met hun grote legers die de Sassanidische heerschappij definitief ten val brachten.

Er is een grote eenheid van tekst en foto's in het boek; opmaak, indeling en typografie nodigen ons uit, steeds meer geboid, verder te lezen. Als men de traditionele geschiedenis zoekt, is die elders te vinden, maar het boek bevat een schat aan onbekende gegevens en goed gefundeerd feitenmateriaal. De vertaling is in vlekkeloos Nederlands.

Het boek zal in een schoolbibliotheek eerder gebruikt worden door docenten dan door leerlingen al bevat het natuurlijk fantastisch materiaal voor een scriptie en is het een mooi "kijkboek".

M. van Dorp

Peter Warren, Nicholas Postgate, *De vroeg-Griekse culturen en het Midden-Oosten*, A. Rosalie David, P.R.S. Moorey, *Egypte en het Beloofde Land*, deel 2 en 3 uit de serie Bronnen van onze beschaving, Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1977, prijs f. 346,50 voor de serie.

Hoe de geschiedenis van oude beschavingen voor een breed publiek toegankelijk te maken? Die kunst verstaat Elsevier uitstekend. Men neme een keur van geleerden in de arm, geve hun de opdracht een tekst te produceren die gemakkelijk wegleest maar niettemin wetenschappelijk verantwoord is, voege aan hun resultaten een uitgelezen collectie illustratiemateriaal toe en drage er zorg voor dat een en ander op fraai papier zo verzorgd en appetijtelijk mogelijk wordt uitgestald. Beide afleveringen uit de in totaal 7 delen omvattende serie zijn geslaagde specimina van genoemde kunst.

Elk boek begint met een chronologisch overzicht en een inleiding en wordt besloten met een vrij uitvoerige woordenlijst — ook al weer verlucht met verhelderende schetsjes — en een naam- en plaatsregister. De tekst zelf is onderverdeeld in 12 hoofdstukken waaraan 8 maal een verhaal in beeld is toegevoegd: foto's, plattegronden en reconstructies van beroemde archeologische vondsten zoals het paleis van Minos, Achnaton's residentie Tell el-Amarna e.d.

In de eerste helft van deel 2 'De vroeg-Griekse culturen en het Midden-Oosten' worden de beschavingen rondom de Egeïsche zee beschreven: Creta, Mycene en Troje, in de tweede helft die in het gebied van de Euphraat en Tigris: Sumerië, Babylonië en Assyrië. Deel 3 is deels gewijd aan Egypte, deels aan de bewoners van Kanaän, de Feniciërs en de Perzen.

"Een aantal van de schrijvers beoefent in de praktijk de archeologie. Deze serie kan dan ook bogen op grote deskundigheid en is tot de laatste ontwikkelingen bijgewerkt. Elk boek beschrijft een specifieke periode in de geschiedenis van de mens die zich in een bepaald deel van de wereld heeft afgespeeld en bevat zowel een gedetailleerd overzicht van de moderne archeologie ter plaatse als een verslag over vroegere onderzoekers en reizigers, die zich met hetzelfde gebied hebben beziggehouden".

Aldus de uitgever op de flaptekst.

Dat er zich onder de schrijvers archeologen bevinden blijkt niet alleen uit het feit dat er bij de beschrijving van een bepaald beschavingsgebied aan de geschiedenis van de archeologie van dat gebied steeds een speciaal hoofdstuk gewijd wordt, maar ook uit de zeer grote aandacht die bouw- en beeldhouwkunst krijgt. Over de leef- en denkwereld wordt veel minder gezegd. Vaak kan dat ook niet bij gebrek aan voldoende gegevens. Bovendien kan men de schrijver een zekere mate van persoonlijke voorkeur niet euvel duiden. Maar toch: in de aan Egypte gewijde hoofdstukken — m.i. het meest geslaagde gedeelte van beide boeken — wordt de lezer/kijker zeer gedetailleerd ingelicht over het hoe van de pyramiden; minder uitvoerig maar in voldoende mate komt het waarom aan bod; gegevens evenwel over de literatuur van de oude Egyptenaren ontbreken nagenoeg geheel.

Kan men hier nog vrede mee hebben, in deel 2, de vroeg-Griekse culturen en het Midden-Oosten, vieren de schrijvers hun archeologische lusten al te zeer bot: pagina's vol lange beschrijvingen van archeo-

logische vondsten en vondstjes rijgen zich aaneen, gelardeerd met zinnen als: "ze (d.i. Minoïsche vaklieden) werkten met agaath, kornaliin, chalcedon, hematiet, jaspis, lapis, lazuli, obsidiaan en bergkristal, in lontoïde of amandelvorm of in afgepaltte cilinders, en sneden er schematische figuren in van huizen, schepen, abstracte motieven, naturalistische dieren (stieren), vogels en vissen of rituele scènes van goden of mensen" (p. 96).

Naar mijn smaak is de tekst van met name deel 2 te veel beschrijvend en te weinig analyserend van aard.

Overigens is het geboden feitenmateriaal in hoge mate betrouwbaar, al zijn er natuurlijk slordigheden aan te wijzen (dat Haphaestion, vriend van Alexander de Grote, als diens lievelingsdier gekwalificeerd wordt, zou voor beiden toch wel een verrassing geweest zijn); bovendien is de tekst zeer up to date: vondsten uit de jaren 70 zijn reeds verwerkt.

De conclusies, analyses en theorieën die geboden worden doen weloverwogen en nuchter aan.

Tenslotte nog iets over de illustraties, een essentieel onderdeel van deze serie: elk boek is over een totaal van ruim 260 pagina's, woordenlijst en register niet meegerekend, voorzien van een 350-tal illustraties, merendeels in kleur soms paginagroot, zeer verantwoord gekozen, technisch gaaf. In dit opzicht niets dan lof.

A. van Os

Charles Wilson, *Profit and Power. A Study of England and the Dutch Wars*. Martinus Nijhoff. Den Haag/Boston/London 1978, 2e druk. Prijs f. 32,50.

Liefst 21 jaar heeft het geduurd voordat een uitgever op het idee is gekomen of het risico heeft durven nemen om een herdruk van dit meesterwerk over de Engels-Nederlandse rivaliteit in de 17e eeuw op de markt te brengen. De tekst is ongewijzigd gebleven; er is alleen een niet in de index opgenomen voorwoord aan toegevoegd. De auteur bekent hierin van mening te zijn dat de grondgedachten van het werk nog kaarsrecht overeind staan en met dat standpunt kan men slechts instemmen. Deze gedachten mogen genoegzaam bekend worden verondersteld, zodat hier enkel het 'Leitmotiv' in herinnering gebracht hoeft te worden. De positie en de welvaart van de Nederlandse Republiek waren gevestigd op de weergaloze bloei van haar handel, scheepvaart en visserij. Daaruit vloeide een op vrijhandel gerichte, vredelievende of anders neutrale politiek voort. Een dergelijke staatkunde was echter tot mislukken gedoemd. De andere, nog overwegend agrarische staten wensten zich niet bij hun economische inferioriteit en afhankelijkheid neer te leggen en begonnen zich te emanciperen van de Republiek, die krampachtig en tevergeefs de status quo probeerde te bevroeden. De hierbij gebezigde protectionistische economische politiek, die te boek staat als het mercantilisme, vormde in de meeste landen primair een onderdeel van het streven naar versterking van de staatsmacht, maar in Engeland, waarop de auteur zijn aandacht concentreert, wisten de economische belangen van de kooplieden en ondernemers en de politieke belangen van de staat en de soeverein min of meer harmonisch samen te gaan. Toen de mercantilistische maatregelen om de handel, scheepvaart, nijverheid en visserij te stimuleren op korte termijn niet het gewenste effect sorteerden, werd de economische politiek met andere middelen voortgezet. De aan het mercantilisme reeds inherente koude oorlogssfeer, die sterk in de hand werd gewerkt door de algemeen heersende statische opvatting van de economie, maakte de stap naar — overigens ook om machtspolitieke redenen uitgelokte — openlijke oorlog klein. De animo gewapende agressie te gebruiken vond een krachtige stimulans in de strategische superioriteit van Engeland. De Nederlandse economie kon als enige op zee tot in het hart worden getroffen en Engeland kon vrij gemakkelijk de Noordzee en Het Kanaal onder controle houden en de Nederlandse kust blokkeren, terwijl het voor de Republiek anderzijds ondoenlijk was de Engelse economie veel afbreuk te doen en alle handelsroutes te beschermen. Desondanks liep de Tweede Engelse Oorlog op een fiasco uit en dat gaf samen met het groeiende politieke, economische en religieuze gevaar van de kant van Frankrijk aanleiding tot een herbezinning op de wenselijkheid van gewapende conflicten met de Republiek. Bij dit beginnend keerpunt breekt de auteur zijn analyse echter voortijdig af.

Het is jammer dat Wilson niet de gelegenheid heeft gekregen of aangegrepen om een aantal misvattingen recht te zetten. Zijn veel te gemakkelijke identificering van Holland met de Republiek, zijn verwaarlozing van de provinciale en lokale tegenstellingen achter de al te simplistische tweestrijd regenten-orangisten, zijn schromelijk overschatting van de Hollandse visserij, zijn negeren van de Hollandse agressiviteit als handelsbelangen in het geding waren en vooral zijn verwaarlozing van de moeilijke relatie tussen de economisch-politieke theorie, de opvattingen en invloed van de economische belangengroe-

peringen en de uiteindelijk door de staatslieden gevoerde politiek vallen natuurlijk niet met een paar woorden te ondervangen. Maar de feiten met betrekking tot de positie en invloed van de Oranjes (12), tot de relatie tussen Oranje en de calvinisten, die pas in 1618/9 werd gesmeed en in de jaren 1640 op een zeer laag pitje stond (13; 26), tot het redemptietractaat met Denemarken, dat helemaal niet zo voordelig voor de Republiek was (51), tot de Acte van Seclusie (77) en tot de Nederlandse houding tegenover het bondgenootschap met Frankrijk van 1662 (141) hadden gemakkelijk verbeterd kunnen worden.

Het signaleren van deze menselijke tekortkomingen is uiteraard niet bedoeld om iets af te doen aan de grote waarde van deze studie. Ieder die in de 17e eeuw geïnteresseerd is en het boek nog niet bezit, kan dan ook slechts aangeraden worden het ondanks de exorbitant hoge prijs spoorlags aan te schaffen.

G. de Bruin

ONDERWIJS- ADVIESCOMMISSIE

M.J. VAN VELZEN, *voorzitter*, Mgr. van Gilsstraat 6, 6461 VG Kerkrade, tel. 045-455941.
DRS. C.W. KOREVAAR, *secretaris*, Koningin Wilhelminalaan 8, 2012 JK Haarlem, tel. 023-324379.
DRS. H. TH. LAMBOOY, Nes 2A, 1741 JZ Schagen, tel. 02240-4347.
DRS. E.A.J. OUDENHOVEN, Ockenburg 29, 4901 CV Oosterhout, tel. 01620-26665.

MAVO-LBO-COMMISSIE

J.P.M. HENKES, *voorzitter*, Kerkendijk 96b, 5712 EW Someren-Heide, tel. 04937-3230.
CHR. B. BERENSCHOT, *secr.-penn.*, Preludeweg 222, 2402 HJ Alphen aan den Rijn, tel. 01720-44113.
P. DOVES, Praamstraat 32, 1503 KN Zaandam, tel. 075-161062.
P.L. HENDRIKS, Europaweg 25, 6381 KG Ubach over Worms, tel. 045-317162.
G.J. VAN DER TWEEL, Coevordenpad 5, 6835 GS Arnhem, tel. 085-213809.
G.C.J. VAN DER VEN, Floreffestraat 4, 5737 CP Lieshout, tel. 04992-1443.
H. ZWARTEVEEN, Prinses Irenelaan 51, 3832 CB Leusden, tel. 033-40879.

COMMISSIE PEDAGOGISCHE AKADEMIES (PEDAK)

DR. F.G.G. GOVERS, *voorzitter*, Elzenstraat 12, 5402 LR Uden, tel. 04132-64117.
DRS. C.G. VAN DER KOOY, *secretaris*, Winschoterweg 10, 9723 CG Roodehaan Gr., tel. 05904-556.
J.E. BROUWER, *penningmeester*, Fazantenweg 22, 7451 HD Holten, tel. 05483-3098.
DRS. N. BAKKER, Troelstralaan 9, 1381 CR Weesp, tel. 02940-10700.
P.W. BROUWER, Esdoornlaan 1, 3053 WS Rotterdam, tel. 010-226432.
J. ENGBERS, Roest 2, 5491 XX Olland, tel. 04138-3138.
DRS. F.W.P. DIJKSTRA, Oude Waal 37aIII, Amsterdam, tel. 020-265403.

PROGRAMMACOMMISSIE BIJSCHOLING

PROF. DR. D.J. ROORDA, *voorzitter*, Lorentzkafe 46, 2313 GD Leiden, tel. 071-125681.
MEVR. DRS. C.M.E. VELDHUIS-MEESTER, 1e *secretaresse*, de Merodelaan 14, Groningen, tel. 050-256143.
A.L. VERHOOG, *hoofdcoördinator*, Waterbieskreek 19, 2353 JE Leiderdorp, tel. 071-891003.
K. VAN DIJK, *coördinator*, 2e *secretaris*, De Hoghe Weijdt 13, 1851 EB Heiloo, tel. 072-333570.
DRS. J. BOUWSMA, *coördinator*, Brokmui 40, 9101 EZ Dokkum, tel. 05190-3598.
DRS. E.A.J. OUDENHOVEN, *coördinator*, Ockenburg 29, 4901 CV Oosterhout, tel. 01620-26665.
DRS. J. BAALBERGEN, Sandbergstraat 8, 1391 EL Abcoude, tel. 02946-3207.
DR. P.A.M. GEURTS, Vermeerstraat 7, 6521 LT Nijmegen, tel. 080-222988.
P.H.F. GIELES, Wagnerlaan 3, 5216 GD 's-Hertogenbosch, tel. 073-143677.
J.C.M. GREEP, Anemonenweg 44, 2241 XL Wassenaar, tel. 01751-16387.
J.G. RAVEN, Wielewaal 28, 1834 XK St. Pancras, tel. 02267-2878.
H.E. DE WOLFF, Het Zicht 109, 2543 AL 's-Gravenhage, tel. 070-666506.

COMMISSIE GESCHIEDENIS EN MAATSCHAPPIJLEER

J.P.M. HENKES, *voorzitter*, Kerkendijk 96b, 5712 EW Someren-Heide, tel. 04937-3230.
G.G. CALLENBACH, Kempen 12, 2036 EL Haarlem, tel. 023-330006.
J.C.M. GREEP, Anemonenweg 44, 2241 XL Wassenaar, tel. 01751-16387.
G.L. HEY, Elzenlaan 12, 2231 XE Rijnsburg, tel. 01718-22552.
DRS. J.S. WIJNE, Stastokdreef 7, 3561 JR Utrecht, tel. 030-618042.

AFDELINGSSECRETARIATEN

<i>Alkmaar:</i>	Lindenlaan 12, 1861 HA Bergen.
<i>Arnhem:</i>	Apeldoornseweg 31, 6814 BH Arnhem.
<i>Amsterdam:</i>	Plantage Muiderg. 35 I, 1018 TL Amsterdam.
<i>Den Bosch:</i>	Brede Haven 37, 5211 TL Den Bosch.
<i>Breda:</i>	St. Bavostr. 96, 4891 CK Rijsbergen.
<i>Eindhoven:</i>	Barrierweg 196, 5622 CP Eindhoven.
<i>Goes:</i>	Spanjaardstr. 37, 4331 EN Middelburg.
<i>Groningen:</i>	Verl. Frederikstr. 9A, 9724 NC Groningen.
<i>Den Haag:</i>	L.v.Galenstr. 68, 2518 ER Den Haag.
<i>Haarlem:</i>	Noorderdreef 160, 2152 AB Nieuw-Vennep.
<i>Heerlen:</i>	Parallelweg Zd 69, 6336 VR Hulsberg.
<i>Hengelo:</i>	Tollensstraat 1, 7471 ZD Goor.
<i>Leeuwarden:</i>	De Kei 462, 8918 BP Leeuwarden.
<i>Maastricht:</i>	Veldspaatstr. 23, 6216 BM Maastricht.
<i>Rotterdam:</i>	v.d.Helmstr. 27, 3067 HA Rotterdam.
<i>Utrecht:</i>	van Bijkershoeklaan 351, 3527 XJ Utrecht.
<i>Venlo:</i>	Leunseweg 2, 5802 CH Venray.
<i>Zutphen:</i>	Gerstekamp 12, 7231 BK Warnsveld.
<i>Zwolle:</i>	Stevinstr. 11, 3841 KB Harderwijk.

Herziening voltooid

Speurtocht door de eeuwen

Met de verschijning van de tweede druk van het brugklasdeel is de methode compleet herzien.
Het doel van deze herziening was:

- **verbetering van de stofkeuze en ordening**
Voor deel 1 betekende dit een duidelijker onderverdeling van de hoofdstukken en een verbetering van de compositie.
In deel 2 werd de behandeling van de achttiende eeuw veel beknopter en minder Europa-centrisch.
- **verbetering van de illustraties en kaartjes door meerkleurendruk**
- **vereenvoudiging van de verwerking**
- **vergroting van de leesbaarheid, vooral in deel 1**

Speurtocht door de eeuwen

onder redactie van prof. dr. D.J. Roorda
met adviezen en bijdragen van dr. G. Groenhuis

Serieoverzicht

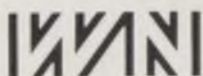
Deel 1, Prehistorie, oudheid en middeleeuwen,
door drs. J.W. Marsilje,
prof. dr. H.W. Pleket en
prof. dr. D.J. Roorda
2e druk, gebonden
ISBN 90 01 76210 7 f 23,75

Deel 2, De tijd tot 1815,
door prof. dr. D.J. Roorda
4e druk, gebonden
ISBN 90 01 76211 5 f 25,75

Deel 3, De tijd na 1815,
door prof. dr. H.W. von der Dunk
4e druk, gebonden
ISBN 90 01 76212 3 f 27,00

Deel 4, De nieuwste geschiedenis
vanaf 1914,
door dr. C. Offringa
4e druk, gebonden
ISBN 90 01 76205 0 f 30,25

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij de uitgever.
Voor docenten die klassikale invoering overwegen zijn beoordelingsexemplaren beschikbaar.

Wolters-Noordhoff